

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ BİLİM DALI

ÜSKÜP’TE SULTAN MURAD KÜLLİYESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra KOÇER

BURSA – 2020

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ BİLİM DALI

ÜSKÜP'TE SULTAN MURAD KÜLLİYESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra KOÇER

Danışman:

Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

BURSA – 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim / Ana sanat Dalı, Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı'nda 701622022 numaralı Büşra KOÇER'in hazırladığı "Üsküp'te Sultan Murad Külliyesi" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 31/01/ 2020 günü 10-11 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin / çalışmasının başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna oy birliği (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi M. Zinnur KANIK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Semra GÜLER
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

..31/..01/2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/01/2020

Tez Başlığı / Konusu: ÜSKÜP'TE SULTAN MURAD KÜLLİYESİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, 27/01/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir. Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

../../2020

Adı Soyadı: Büşra KOÇER

Öğrenci No: 701622022

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Y.Lisans ☒ Doktora ☐

Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

27/01/2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Üsküp’te Sultan Murad Külliyesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

31.01.2020

Adı Soyadı : Büşra KOÇER

Öğrenci No : 701622022

Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : Yüksek Lisans

Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Büşra KOÇER
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : Türk İslam Sanatları Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii+205
Mezuniyet Tarihi : / / 2020
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

ÜSKÜP'TE SULTAN MURAD KÜLLİYESİ

Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Sultan II. Murad tarafından M. 1436 / 1437 tarihinde inşa ettirilen Sultan Murad Camii ve müştemilâtı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sultan Murad Külliyesi'nin Üsküp şehri ve şehirdeki müslümanlar açısından önemini anlayabilmemiz açısından önce Üsküp tarihi ve eserin bânisi Sultan II. Murad hakkında araştırma yapılarak, bilgi verilmiştir. Üsküp'te şehir merkezine hakim bir tepe üzerinde yer alan külliye, Osmanlı erken dönem külliyelerindendir. İnşa edildiğinde cami, imaret ve medreseden ibaret olan külliye sonradan iki türbe, hazîre, saat kulesi ve mektep / Evkaf İdaresi eklenmiştir. Yaptığımız çalışma kapsamında külliyenin günümüze ulaşan ve ulaşmayan mevcut birimleri tespit edilmiş, ulaşan birimler malzeme, teknik özellikler, mimari ve süsleme elemanları bakımından incelenmiştir. Yapılan kaynak ve alan araştırmalarıyla külliyenin geçmişteki ve günümüzdeki durumları ortaya konarak, bir sonuca ulaşılmış ve özellikle Sultan Murad Camii'nin erken Osmanlı mimarisindeki yeri tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Sultan Murad, Hünkâr Camii, Külliye, Türk mimarisi.

ABSTRACT

Name And Surname : Büşra KOÇER
University : Uludağ University
İnstitution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : Turkish Religious Arts
Degree Awarded : Master
Page Number : xii+205
Degree Date :
Supervisor : Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

SULTAN MURAD MOSQUE COMPLEX İN SKOPJE

The main subject of this study is Sultan Murad Mosque and complex built by Sultan Murad II during A.D 1436 / 1437 in North Macedonian capital Skopje. In order to understand Sultan Murad Complex's vitality for city and Muslim population living in city, after preliminary research conducted, information is given on history of Skopje and founder (Sultan Murad II) of this work. Located in Skopje over the hill with central view, complex is an early age Ottoman work. When erected, including mosque, imaret and madrasa within its vicinity the complex was added with two tombs, hazire, clock tower, school / Education Ministry to it over time. In the scope of this work, units of this complex that reached today and disappeared over time were identified. Units reached today were inspected in terms of material, technical specifications, architecture and ornamental elements. Supporting this work with field studies and source readings, the status of complex today and in past was determined, reaching a conclusion and especially the place of Sultan Murad Mosque in early Ottoman architecture was analyzed.

Key Words: Skopje, Sultan Murad, Hunkar Mosque, Complex, Turkish architecture.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık altı asır boyunca hüküm sürdüğü topraklarda bıraktığı mimarlık ve medeniyet mirasından Anadolu coğrafyasında bulunanları büyük ölçekte incelemeye tabi tutularak haklarında çok fazla yayın yapılmıştır. Ancak bugün Türkiye sınırları dışında kalan yerlerde kültür ve medeniyetimize ait bulunan Osmanlı eserleri için aynı durumdan söz etmek pek mümkün değildir. Sayıca en fazla Balkan coğrafyasında bulunan Türk mimari eserleri için yeterince çalışmanın yapılmamış olması ve bu alandaki eksiklik bizi böyle bir çalışma konusuna sevk etti.

Bahsettiğimiz bu sebeplerden dolayı “Üsküp’te Sultan Murad Külliyesi” başlıklı araştırmamızı yapmaya çalıştık.

Erken devir Osmanlı mimarisinin Balkanlar’daki önemli bir örneği olan Sultan Murad Külliyesi’nin dönem mimarisindeki yerini tespit etmek amacıyla yaptığımız çalışma, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı, konuyla ilgili kaynaklar ve araştırmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Üsküp tarihi ve Sultan II. Murad’ın hayatı, askerî seferleri ve kurduğu müesseseler ve Sultan Murad Külliyesi’nin tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Sultan Murad Camii tarihî ve mimari yönleriyle detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde külliye içinde yer alan Beyhan Sultan ve Dağıstanlı Ali Paşa Türbeleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde Sultan Murad Camii avlusunda bulunan mezar taşlarına yer verilmiştir. Beşinci bölümü külliye sonradan dahil edilmiş Saat Kulesi oluşturmaktadır. Altıncı bölümde de günümüzde mevcut olmayan eski külliye birimlerinden söz edilmiştir.

Bu tez çalışmasının Balkanlar’daki kültürel değerlerimizin tanıtılması ve yaşatılmasında katkısı olacağını temenni ediyorum. Bu çalışma vesilesiyle 2013 yılında tanışma imkânı bulduğum ve mânen beni oldukça etkileyen Sultan Murad Külliyesi’ni araştırıp, incelemek benim için bir lütuf olmuştur. Ayrıca bir zamanlar vatan toprağımızdan olan Balkan coğrafyasında ve benim için ayrı bir yeri olan Üsküp’te, kültür ve medeniyetimizin bir parçasıyla hemhal olmak bana mutluluk ve onur vermiştir. Nasip ettiği için Allah’a şükürler olsun. Ders döneminde ve tez sürecimde bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Hicabi Gülgen’e şükranlarımı arz ederim.

Yardım ve teşviklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hasan Basri Öcalan ve Dr. Öğr. Üyesi M. Zinnur Kanık ve Dr. Öğr. Üyesi Semra Güler Hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Üsküp'e gittiğimde külliyyede araştırma yapabilmem için sağladıkları destekten ve kaynak konusunda yardımlarından dolayı Prof. Dr. Süleyman Baki'ye ve Ensar Vakfı'na çok teşekkür ederim. Ayrıca alan araştırması safhasında bana yardımcı olan TİKA yetkililerine teşekkür ederim. Üsküp'te olduğum süre içerisinde gösterdikleri alaka ve yakınlıktan dolayı Mustafa Paşa Vakfı müdüresi Vildan Kaloshi Hanımefendi'ye ve öğrencilerine çok teşekkür ederim. Sıcakkanlı ve samimi Üsküp halkına da teşekkürü bir borç bilirim. Desteklerini esirgemeyen Eşim Abdullah'a, aileme ve dostlarıma da sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP VE SULTAN II. MURAD

I. ÜSKÜP	8
II. SULTAN II. MURAD (1421-1451)	16
A. HAYATI VE SEFERLERİ	16
B. SULTAN II. MURAD DEVRİ İLİM VE KÜLTÜR HAYATI / KURDUĞU MÜESSESELER	20
C. ÜSKÜP SULTAN MURAD KÜLLİYESİ'NİN TARİHÇESİ	22

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN MURAD CAMİİ

I. GENEL ÖZELLİKLER	25
A. YERİ	25
B. ONARIM KİTÂBELERİ	25
C. DIŞ GÖRÜNÜM	29
D. PLAN VE HACİM	29
II. MİMARİ ELEMANLAR, MALZEME, TEKNİK ÖZELLİKLER	31
A. TAŞIYICI SİSTEMLER	31
B. GEÇİŞ SİSTEMLERİ	31
C. ÖRTÜ SİSTEMLERİ	32
D. KAPILAR	33
E. PENCERELER	34
F. MİHRAP	35
G. MİNBER	36
H. VAAZ KÜRSÜSÜ	37
İ. KADINLAR MAHFİLİ	37

J. MİNARE	38
K. AVLU	39
L. ŞADIRVAN	39
M. MALZEME VE TEKNİK ÖZELLİKLER	40
III. SÜSLEMELER.....	41
IV. ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUM.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRBELER

I. BEYHAN SULTAN TÜRBESİ.....	48
A.GENEL ÖZELLİKLERİ.....	49
B. MİMARİ ELEMANLAR, MALZEME VE TEKNİK ÖZELLİKLER	54
C. SÜSLEME.....	55
II. DAĞISTANLI ALİ PAŞA TÜRBESİ.....	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MURAD CAMİİ HAZİRESİ

I. GENEL ÖZELLİKLERİ.....	61
II. MEZAR TAŞLARI	61
III. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELDİĞİ VAZİYET	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAAT KULESİ

ALTINCI BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN YAPILAR

I. SULTAN MURAD CAMİİ MEDRESESİ	74
II. SULTAN MURAD İMARETİ	76
III. MEKTEP / EVKAF İDARESİ	76
SONUÇ	78
KAYNAKLAR	85
EKLER	89
EKLER I: ARŞİV BELGELERİ	90
EKLER II: PLANLAR.....	95
EKLER III: ESTAMPAJLAR.....	103
EKLER IV: FOTOĞRAFLAR.....	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
AŞ.	: Ayak şâhidesi
a.yer	: Adı geçen yer
b.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞ.	: Baş şâhidesi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
düz.	: Düzenleyen
ed.	: Editör
fot.	: Fotoğraf
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi

m.	: Metre
M.	: Milâdî
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfa aralığı
T.S.M.A.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
T.S.M.K.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. Üsküp'te Osmanlı Hakimiyeti ve Mimarisi

Sultan I. Murad devrinde başlayan Balkan fütuhâtı, Yıldırım Bayezid devrinde hız kazanmaya başlamıştır. Üsküp'ün 1389 - 1390 senesinde Uç Beyi Yiğit Mehmed Paşa ¹ kumandasındaki Osmanlı-Türk ordusu tarafından fethi de bu dönemde gerçekleşmiştir.² Fethi müteakip düzenli bir iskân politikasının yürütülmesiyle şehir kısa bir zamanda Türkleşip İslamlaşmıştır. Anadolu'nun Batı bölgelerinden getirilen Türkmenlerin şehre yerleştirilmeleriyle Üsküp'teki Türk ve Müslüman nüfus oranı bir hayli artmıştır.³ Artan Müslüman nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve şehre Osmanlı kimliği kazandırmak adına imar faaliyetleri başlatılmıştır. 15. yy.'da Paşa Yiğit Bey'in önderliğini yaptığı vakıf eserleri, ondan sonra manevî çocukları, torunları ve Osmanlı sultanları tarafından devam ettirilmiştir. II. Murad döneminde, sultanın kendi adına yaptırdığı külliye'nin (M. 1436 / 1437) inşası ile yeni bir yerleşim yeri teşekkül etmiş ve aynı dönemde yapılan diğer eserlerle de şehir ihya olmaya başlamıştır. 14. yy.'dan 17. yy.'a kadarki süreçte, inşa edilen vakıf eserleriyle Üsküp, Osmanlı-Türk şehir karakterine sahip olmuştur. ⁴

Vakıflar aracılığıyla inşa edilen cami, medrese, imaret, bedesten, han, hamam gibi Osmanlı eserleri üslûp bakımından Anadolu'daki çağdaşlarının devamı niteliğindedir. Özellikle camilerde gerek yapı malzemesi, gerekse plan olarak erken dönem Osmanlı mimarisinin karakteristik özelliklerini görmek mümkündür. Diğer eserler de aynı şekilde Osmanlı mimarisine özgü nitelikleri taşımaktadır.

Osmanlı döneminde sayıca çok fazla olan bu eserlerden çoğu yangın, deprem ve iç savaş gibi olumsuz koşullar nedeniyle tahribata uğramış ve önemli bir kısmı da yok

¹ Yiğit Mehmed Paşa, 14. yy.'ın sonu ile 15. yy. başında görevde bulunmuş Osmanlı devlet adamı ve ordu kumandanlarındandır. 1389 - 1390 senesinde Üsküp'ü fetheden Osmanlı ordusunun başında ordu kumandanı olarak yer almış ve şehrin fethiyle “*Üsküp Fâtihî*” olmuştur. Türbesi, Üsküp Eski Türk Çarşısı'nın içinde yer almaktadır.

² Sâlih Âsım Bey, *Üsküp Tarihi Ve Civarı*, sad. Süleyman Baki, 1. b., İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004., s. 55., Mehmet İnbaşı, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, Fatih Sultan Mehmed Han Ve Dönemi, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa: Gaye Kitabevi, 2016, s. 395.

³ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008, s. 13-15.

⁴ Lidiya Kumbaracı Bogoyevič, *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*, çev. Suat Engüllü, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2008, s. 31, 168.

olmaktan kurtulamamıştır. Bugün şehir merkezindeki Eski Türk Çarşısı etrafında ve yakınlarında konumlanan bu eserlerden sayıca en fazla olanlar, camiler ve mahalle mescitleridir. Çarşı içerisinde üç han, iki hamam, bir medrese ve bir de eski bedesten yer almaktadır. Ayrıca ayakta kalan tek bir tekke de varlığını korumaktadır.

II. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi

Türk-İslâm medeniyeti esasları üzerinde kurulan Osmanlı Devleti, siyasî, idarî, askerî, dinî ve birçok alanda kendisinden önceki birikimi devralarak kurumlaşma yoluna gitmiştir. Kuruluş döneminden itibaren fethedilen yeni yerlerin imarı için vakıflar tesis edilmiştir. Vakıfların kurulmasının ardından yeni bir yerleşim yerinin teşekkülü ya da mevcut olan bir yerleşim yerini Türk yurdu haline getirmede külliye merkezli imar hareketleri başlatılmıştır. Kuruluş dönemi sultanları, o dönemde başkent olan Bursa’da farklı yerlerde külliye inşaatı ettirerek yeni semtlerin ve yerleşim yerlerinin teşekkülünü sağlamışlardır.⁵

Kuruluş devrinin son padişahı olan Sultan II. Murad’ın da kendisinden önceki sultanlar gibi imar ve ihya faaliyetlerinde bulunduğunu görmekteyiz. Bu dönemde mimari ve sanatta bazı yenilikler de meydana gelmiştir. II. Murad’ın Osmanlı Devleti’ne bir dönem payitahtlık yapmış olan Edirne’de inşa ettirdiği Üç Şerefeli Camii (M. 1437 - 1447) merkezî planlı camilerin ilk örneğini oluşturması bakımından önemlidir.⁶ Aynı zamanda Bursa’da inşa ettirdiği cami, medrese, imaret, hamam, çeşme ve türbe topluluğundan müteşekkil Muradiye Külliyesi (M. 1447) “*Muradiye*” semtinin kuruluşunu sağlamakla beraber, dönemin önemli yapılarındandır. Bu külliye merkezli şehir dokusunu oluşturma girişiminin Balkan topraklarında da devam ettirildiğini görmekteyiz. Sultanın M. 1436 / 1437 senesinde Üsküp’te yaptırdığı cami, medrese ve imareten müteşekkil Sultan Murad Külliyesi, Anadolu’daki çağdaşları gibi konumlandığı yeri imar etmiş ve Üsküp’ün fizikî gelişimini etkilemiştir. Osmanlı’nın fethinden önce sur içi yerleşime sahip olan Üsküp, inşa edilen bu sultan külliyesi sayesinde sur dışına taşınmıştır.

⁵ Nilüfer Ateş, “Osmanlı’da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi”, Bursa, *U.Ü.İ.F.D.*, C.26, S. 2 (2017), s. 153-157.

⁶ N. Çiçek Akçıl, “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 277.

Külliye inşa edildiğinde cami, medrese ve imaretten ibaret iken sonradan avluya iki türbe, hazîre, saat kulesi ile mektep ve Evkaf İdaresi olarak kullanılan bina dahil edilmiştir. Günümüzde medreseden sadece kalıntılar olmakla birlikte, imaretten herhangi bir iz yoktur. Mektep ve sonrasında Evkaf İdaresi olarak kullanılan bina ise 1963 Üsküp Depremi'nden bir müddet sonra yıkılmıştır.⁷ Cami, türbeler, hazire ve saat kulesi halen işlevselliğini sürdürmektedir.

Sultan Murad Külliyesi, erken dönem Osmanlı külliye mimarisinin Balkanlar'daki önemli bir temsilcisidir. Külliye'nin inşa edildiği dönemde Üsküp'te halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek toplu bir yapılanma mevcut değildi. Sultan Murad Külliyesi'nin inşasıyla hem Üsküp halkının ihtiyaçları giderilmeye çalışılmış hem de Üsküp şehri fizikî olarak Türk şehir kimliğini kazanmaya başlamıştır. Bu noktada Sultan Murad Külliyesi bir Osmanlı şehri olacak Üsküp'ün nüvesini teşkil etmektedir.

Külliye ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; ansiklopedi maddesi, tez ve kitap bölümü niteliğinde olduğunu, kapsamlı bir araştırmanın ise mevcut olmadığını görmekteyiz. Erken dönem Osmanlı mimarisinin Balkan coğrafyasındaki devamı niteliğinde olması ve Üsküp'ün fizikî çehresinin bir Türk şehrine dönüşmesinde önemli rolünün bulunması ancak buna rağmen esaslı bir çalışmanın yapılmış olmaması, bizi Sultan Murad Külliyesi'ni çalışmaya sevk etti.

Çalışmamızın konusunu oluşturan, II. Murad devri eserlerinden olan Sultan Murad Külliyesi'nin çalışılmasında, külliye yapılarının arşiv kayıtlarında, tarih ve mimari kitaplarında araştırılarak günümüze ulaşan ve ulaşmayan birimlerinin ortaya çıkarılması, dönem mimarisindeki yerinin ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

III. Kullanılan Metod ve Yöntem

“*Üsküp'te Sultan Murad Külliyesi*” başlığını taşıyan ve üç aşamalı olarak yürütülen araştırmamıza ilk olarak söz konusu şehir ve eserlerle alakalı arşiv ve kütüphanelerde kaynak-yayın taraması yapılmıştır. Daha sonra 16 Eylül 2018'de alan araştırması yapmak üzere Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'e iki ay sürecek bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu süre içerisinde konumuz dahilindeki eserlerin

⁷ Üsküp halkının ifadesi esas alınmıştır.

fotoğraflarla detaylı bir şekilde belgelenmesi, planlarının çıkarılması ve gerekli notların tedarik edilmesi sağlanmıştır. Alan araştırması esnasında külliye TİKA tarafından restore edilmekteydi. Yapıların araştırılmasının restorasyon faaliyetleri sırasında yapılması, kullanılan malzemelerin incelenmesini kolaylaştırmış ve normal zamanda göremeyeceğimiz bazı detayları görmemizi sağlamıştır. Ancak fotoğraf çekiminde ise zorluklar çıkarmıştır. Biz de çalışmamızda caminin hem restorasyondan önceki haline ait fotoğrafları hem restorasyon sürecinde çektiğimiz fotoğrafları hem de restorasyondan sonraki haline ait çeşitli fotoğrafları kullandık. Alan içindeki bu incelemelerimize bazen TİKA tarafından görevlendirilen restoratörler de eşlik ederek bilgi vermişlerdir.

Üsküp'te geçirilen süre içerisinde Makedonya Osmanlı Arşivi'nde araştırma talebinde bulunulmuş ancak sonuç alınamayarak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Üsküp'ten temin edilen Makedonca birkaç kaynağın yanı sıra Üsküp eşrafından saygıdeğer kimseler ile temasa geçilerek, Üsküp ve külliyenin bulunduğu mahalle ile külliyenin birimleri hakkında sözlü görüşmeler yapılmıştır. Böylece yazılı kaynaklarda olmayan ve bilmediğimiz bazı bilgilere ulaşarak tezde bunlara yer verdik.

Çalışmamızın üçüncü safhasında da elde edilen bilgiler, fotoğraflar ve çizimler değerlendirilmiş, mukayese edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

IV. Araştırmanın Sınırları ve Kaynakları

Araştırmamız, Osmanlı döneminde “*Câmi-i Kebîr Mahallesi*” günümüzde ise “*Vasil Andelarski Sokak*” ismini taşıyan yerde Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilen külliyei konu edinmektedir. Bu külliye birimlerinden günümüze ulaşan cami ve külliye sonradan eklenen yapılar olan türbeler, hazîre, saat kulesi ve cami ile aynı dönemde inşa edilmiş olup günümüze yalnızca kalıntıları ulaşan medrese ve bugün varlığını sadece kaynaklardan öğrenebildiğimiz imaret ve 1963 yılına kadar varlığını sürdürmüş olan Evkaf İdaresi birimlerini kapsamaktadır. Külliyenin anlaşılması için dönemin Üsküp'ünü ve tarihini bilmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla Üsküp'ün siyasî, sosyal ve kültürel tarihi hakkında bilgi verdik. Eserin bânisi olmasından dolayı da Sultan II. Murad hakkında araştırma yaparak, hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler sunduk.

“Üsküp’te Sultan Murad Külliyesi” konulu araştırmamızda birinci bölümde yer verdiğimiz Üsküp’ün siyasî ve sosyo-kültürel tarihi ile ilgili istifade ettiğimiz kaynakların başında “*Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi*”⁸ gelmektedir.

Üsküp şehri ve tarihini anlatan önemli kaynaklardan biri Şemseddin Sami Frasheri’nin “*Kamûsü’l-A’lâm*”⁹ adlı eseridir.

Sâlih Âsım Bey’in, 11 Haziran 1911’de Üsküp’e teşrifleri sırasında Sultan Mehmed Reşad’a yazma nüsha olarak sunduğu “*Üsküp Tarihi Ve Civarı*” adlı eseri Üsküp’ün tarihçesi, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatının anlatıldığı önemli bir eserdir. Salih Âsım Bey, Osmanlıca olarak kaleme aldığı bu risâlesini “*Târihçe*” olarak isimlendirmiştir. Eser, Prof. Dr. Süleyman Baki tarafından sadeleştirilerek, 2004 yılında Rumeli Türkleri Vakfı bünyesinde yayınlanmıştır.

Önemli Osmanlı tarihçilerinden Kemal Paşazâde, “*Tevârih-i Âl-i Osman*”¹⁰ adlı eserinde Üsküp şehri hakkında bilgiler vermektedir.

Üsküp’ün fethi ve fatihi ile ilgili istifade ettiğimiz önemli kaynaklar ise “*Âşık Paşazade Tarihi*”¹¹, “*Oruç Beğ Tarihi*”¹², Mehmed Neşri’nin , “*Kitâb-ı Cihan-nümâ*”¹³ adlı eseri ve Kemal Paşazâde’nin “*Tevârih-i Âl-i Osman*”¹⁴ adlı eserinin 4. cildinde yer alan bilgilerdir.

Külliye birimlerinin araştırılması hususunda önemli ve ana kaynakların başında yapıların inşa ve onarım kitâbeleri gelmektedir. Sultan Murad Camii’ne ait üç onarım kitâbesi, Beyhan Sultan Türbesi’ne ait bir inşa kitâbesi mevcuttur.

⁸ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5.Kitap C. 2, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 763-779.

⁹ Şemseddin Sami Frasheri, *Kamûsü’l-A’lâm*, C. 2, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306, s. 932-934.

¹⁰ Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X.Deft, haz. Şefaettin Severcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

¹¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003.

¹² Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi - 1288-1502), haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.

¹³ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, I. cilt, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

¹⁴ İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV.deft, haz. Koji Imazawa, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Sultan Murad Camii'nin mimarisi hakkında yapılmış en eski çalışma, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1956 yılında yayımlanan “Yugoslavya’da Türk Âbideleri Ve Vakıfları”¹⁵ adlı makalesinde yer almaktadır. “II. Sultan Murad Camii” başlığı altında camiden söz etmektedir. Ayverdi’ye ait konuyla ilgili diğer çalışmalar, 1972’de yayımlanan “Osmanlı Mi’mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451) II”¹⁶ ve 1981’de yayımlanan “Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya III”¹⁷ adlı eserlerde de caminin mimarisi ve medrese hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserlerin bir bölümünü oluşturan bu madde, camiye ana hatlarıyla anlatmakla birlikte ileride yapılacak olan çalışmaların da kaynağı niteliğinde olmuştur.

Lidiya Kumbaracı Bogoyevič’in “Üsküp’te Osmanlı Mimârî Eserleri” adlı kitabı Üsküp’teki Osmanlı mimari eserleri ile ilgili yayımlanan kapsamlı bir kitap olması ve konumuz dahilindeki külliye birimlerinin ayrıntılı olarak ele alınmasından dolayı istifade ettiğimiz önemli temel kaynakların başında gelmektedir. Kitabın aslı “Osmanliski spomenici vo Skopje” olmakla birlikte, Suat Engüllü tarafından 2008 yılında Türkçe’ye çevrilmiştir.

Semavi Eyice’nin “Türk Sanatı Bakımından Üsküp”¹⁸ ve “Üsküp’de Türk Devri Eserleri”¹⁹ başlıklı makaleleri de konumuz dahilinde istifade ettiğimiz kaynaklardan olmuştur.

Mehmet Zeki İbrahimgil’in 1989’da yayımlanan “Makedonya’da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler”²⁰ adlı doktora tezinden caminin ana hatları ve özellikle de tezyinatı hakkında büyük ölçüde mâlûmat sahibi olunmuştur. Yine İbrahimgil’e ait Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan “Sultan Murad Külliyesi”²¹ adlı maddeden istifade edilmiştir.

¹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yugoslavya’da Türk Âbideleri Ve Vakıfları”, Ankara: *Vakıflar Dergisi*, S. 3 (1956), ss. 151-223.

¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi’mârîsinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C. II, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1972.

¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C. III, kitap III, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1981.

¹⁸ Semavi Eyice, “Türk Sanatı Bakımından Üsküp”, Ankara, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan, C.31, S. 1-2 (1995), ss. 153-188.

¹⁹ Semavi Eyice, “Üsküp’de Türk Devri Eserleri”, Ankara, *Türk Kültür Dergisi*, C. 11, 1963, ss. 20-30.

²⁰ Mehmet İbrahimî, *Makedonya’da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

²¹ Mehmet Zeki İbrahimgil, “Sultan Murad Külliyesi”, *DİA*, İSAM, 2009, C. 37, ss. 509-511.

Mustafa Özer'in 2006 yılında "*Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.- XIX. Yüzyıl)*"²² adıyla yayımladığı doktora tezi de çalışmamız olan külliye yapılarının tek tek ele alınıp bilgi verildiği önemli bir kaynak olmasından ötürü faydalandığımız kaynaklardandır.

Mehmet İnbaşı ve öğrencisi Eyüp Kul'a ait olan *Balkanlar'da Bir Türk Şehri Üsküp Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*²³, adlı çalışma da hem Üsküp şehri ile ilgili hem de Sultan Murad Camii ile ilgili yararlandığımız kaynaklardan biri olmuştur.

Kaynaklarımız arasında yer alan Üsküp eşrafından saygıdeğer kimseler bize Üsküp ve Sultan Murad Külliyesi hakkında bilgilendirmede bulundular. Yaptığımız sözlü görüşmelerde Üsküp şehrinden bahsedip, Sultan Murad Külliyesi'nde zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerden ve dönüşümlerden söz ettiler. Bu kişiler hakkında da dipnot bilgilerini sunduk. Ayrıca alan araştırması yaptığımız tarihlerde TİKA tarafından restorasyon içerisinde bulunan külliye görevli restoratörler cami, türbeler ve saat kulesinin geçirdiği onarımların öncesi ve sonrasını anlattılar. Verdikleri bilgiler yerinde incelediğimiz yapılarda pek çok şeyi anlamlandırmamız açısından oldukça faydalı oldu.

Ayrıca araştırmamız esnasında kaynaklarda adına sıkça rastladığımız ve ismine atıf yapılan Gliša Elezović'in "*Turski Spomenici*" adlı eseri konuyla ilgili önemli kaynaklardan olduğu için bu kaynaktan bahsetmeden geçemeyiz.. Ancak biz bazı imkânsızlıklardan ötürü kaynağı temin edemeyerek, burada sadece ismini zikretmekteyiz.

²² Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.- XIX. Yüzyıl)*, 1. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

²³ Mehmet İnbaşı, Eyüp Kul, *Balkanlar'da Bir Türk Şehri Üsküp Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*, 1. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP VE SULTAN II. MURAD

I. ÜSKÜP

Üsküp, Balkan Yarımadası'nın tam ortasında, Vardar Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. Günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin başkentidir. 42 derece boylam ve 21,5 derece enlem daireleri arasında yer alır.²⁴ Şehir, kuzeyden Karadağ, batıdan Şar ve güneyden Karadzica dağları ile çevrelenmiştir. Geniş bir ova üzerinde, Vardar Nehri'nin iki yakasında kurulan şehrin, büyük bir bölümü Vardar Nehri'nin kuzeydoğu tarafında olmakla birlikte, bir iki mahallesi de nehrin güneybatı kısmındadır.²⁵

Arşiv belgeleri, Üsküp'ü ziyaret eden seyyahların verdiği bilgiler ve şehirde yapılan araştırma ve incelemelerden anlaşıldığı üzere ilk Üsküp, kale etrafında ve Vardar Nehri'nin kuzeydoğu bölgesinde kurulmuştur.²⁶

Bulunduğu konum itibarıyla ılıman bir havaya sahip olan Üsküp, Vardar Nehri tarafından sulanan geniş ve verimli ovası sayesinde ziraate elverişli ve çeşitli ürünlerin yetiştiği bir coğrafyadadır. Kemal Paşa-zâde Üsküp hakkında, “*Üsküb ki, m̄a-yı meskûb ve hevâ-yı mergûb ü fezâ-yı matlûb ile ve eshâb-ı safâ-yı likaâ-yı mahbûbile mashûb mu'azzam şehirdir, mezbûreniñ sevâdı 'azîm, bünyâdı kadîm olan bilâd-ı abâddandır. Her kenârında nehr-i şâdî cârî olmâgile iştihâr bulmuş meşhur-ı 'âlem ü şehre-i dehirdir.*” şeklinde bahsetmektedir.²⁷ Bu bilgilere göre, Üsküp, suları bol olan, havası güzel, tatlı sulara sahip, insanları cana yakın büyük bir şehirdir. Bununla birlikte eski yapıları da bünyesinde barındıran bereketli bir belde ve her tarafından akan nehirleri ile meşhur olan kadim bir şehirdir.²⁸

²⁴ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 26.

²⁵ İnbaşı, Kul, a.g.e., s. 43., Frasheri, a.g.e., s. 932.

²⁶ İnbaşı, Kul, a.g.e., s. 46.

²⁷ Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X.Defters*, s. 55-56.

²⁸ İnbaşı, Kul, a.g.e., s. 43.

Şehrin tarihi yaklaşık iki bin yıl önceye kadar uzanmaktadır. Arkeolojik verilere göre Üsküp, en erken neolitik dönemde zikredilmektedir. Değişik dönemlerdeki farklı medeniyetleri simgeleyen eserlerin varlığından anlamaktayız ki, Üsküp'ün tarihi geçmişi Osmanlılar'dan önce Ortaçağ-Bizans ve Antik çağlara kadar dayanmaktadır. Zaman içerisinde çok çeşitli kavim ve devletlerin yönetimi altına girmekle beraber şehrin esas fizikî dokusu ve kimliği Osmanlılar döneminde şekillenmiştir.²⁹

Üsküp için tarihi süreçte farklı isimler kullanılmıştır. Bunun en erken örneğini Yunanlı coğrafyacı Batlamyus'un eserinde görmekteyiz. Batlamyus, 2. yy.'da Üsküp'ten "*İskopi*" olarak bahsetmektedir.³⁰ Şehrin bilinen ilk sakinleri olan İliryalılar ise M.Ö. 4. ve 5. yy.'larda şehre hakim olarak, buraya "*Skupi*" adını vermişlerdir.³¹

Şehir, 5. yy. sonunda, İliryalılar'ın hakimiyetinden çıkarak, Dardanlar'ın eline geçmiş ve onların başkenti olmuştur. Daha sonra beş asır kadar sürecek Roma hakimiyetine giren Üsküp, Romalılar'ın "*Dardania*" adını verdikleri eyaletin başkenti olmuş ve Balkan Yarımadası'nda önemli bir stratejik merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Üsküp, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan oldukça ilerleme kaydetmiş, Roma tarzı kilise bazilika gibi dini ve tiyatro gibi birçok sosyal eserin inşasına da tanıklık etmiştir.³²

M.S. 518 yılında, "*Dardania Zelzelesi*" adı verilen şiddetli deprem ile şehir oldukça hasar görerek, harap bir hale bürünmüştür. Şehir halkı da yeni bir yerleşim merkezi edinmek için, şimdiki Üsküp Kalesi ve Gazi Baba Tepesi arasındaki Serava Çayı etrafına yerleşmiş, bugünkü Üsküp'ün temelleri atılmıştır. Roma İmparatoru Justinianus'un (M.S. 527 - 565) getirttiği su ve yaptırdığı eserler ile şehir imar olup genişleyerek nüfusu da artmıştır. Bu gelişmeden dolayı da o dönemde Üsküp, "*Justiniana Prima*" olarak anılmaya başlamıştır.³³

²⁹ Adnan İsmaili, "Üsküp'teki İslâmî Kimliğin Yok Edilmesi", *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara: TİKA İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No:19, 2016, C. 4, ss. 85., Behicüddin Şehabi, *Kapanmayan Yaralar*, 1. b., Üsküp: Skenpoint, 2003, s. 98.

³⁰ İnbaşı, Kul, a.g.e., s. 9.

³¹ Özer, a.g.e., s. 12.

³² Nazif Hoca, "Üsküb", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, C.13, s. 122., İsmaili, a.g.e., s. 85.

³³ Nazif Hoca, a.g.mad., s. 122.

Romalılar'ın ardından M. 696'da Slavlar'ın hakimiyetine geçen Üsküp, Slav toplulukları tarafından “*Skoplje*” (Skope, Skopija) olarak isim değiştirmiştir.³⁴ Bundan sonra Slavlar ile Doğu Roma İmparatorluğu ve bölgeye akınlarda bulunan Türkler'in arasında sık sık hakimiyet değişikliğine uğramıştır.

Makedonya Devleti'ni kuran Bulgar Çarı Samoil döneminde (M. 976 - 1014) Üsküp, gelişmesine devam ederek Balkanlar'ın önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu devletin yıkılışının ardından, Bizanslılar'ın egemenliğine giren Üsküp, Bizans'ın idârî, iktisâdî ve askerî bir merkezi haline gelmiştir.³⁵

Üsküp, kısa aralıklar dışında 1282 tarihine kadar Bizans'ın hakimiyetinde kalmış ancak bu tarihten itibaren 110 yıl sürecek Sırp yönetimine girmiş ve aynı zamanda Sırp Devleti'nin başkenti olmuştur. Sırp Kralı Dušan'ın ölümünden sonra Sırp Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ve birtakım karışıklıkların baş göstermesiyle Üsküp eski önemini yitirmiştir. Osmanlılar'ın bölgede söz sahibi olmasına kadarki süreçte de Sırp toprağı olarak kalmıştır.³⁶

1389 yılında I. Kosova Muhârebesi'nden galip çıkan Osmanlı Devleti için Üsküp'ün özel bir önemi vardı. Yıldırım Bayezid'in ilk hükümdarlık yıllarında (M. 1389 - 1402), güney Balkanlar'da genişlemeye başlayan fetihler, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Bosna'ya kadar uzanmıştır. Üsküp'ün fethi de bu dönemde, 1389 – 1390 senesinde Uç Beyi Yiğit Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı-Türk ordusu tarafından gerçekleşmiştir.³⁷ Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra Türkler, şehrin “*Skupi*” olan ismini “*Üsküp*” olarak değiştirmişlerdir.³⁸

İlk Osmanlı kronikleri, fetihten bahsetmekle birlikte, fethin tarihini vermemektedirler. Batılı müellifler ise şehrin M. 6 Ocak 1392'de Osmanlı yönetimine girdiği kaydını düşmüşlerdir.³⁹

Üsküp'ün fatihi ile ilgili farklı kayıtlar mevcuttur. Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde, şehrin Gazi Evranos Bey tarafından fethedildiğini⁴⁰, Şemseddin

³⁴ Mehmet İnbaşı, “Üsküp”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, C. 42, s. 377.

³⁵ Nazif Hoca, a.g.mad., s. 122.

³⁶ a.g.mad., s. 122-123.

³⁷ İnbaşı, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, s. 395., Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 55.

³⁸ Nazif Hoca, a.g.mad., s. 123.

³⁹ İnbaşı, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, s. 396.

Sami ise Kamûsü'l-A'lâm'da Üsküp'ün Timurtaş Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dahil edildiğini sonrasında Paşa Yiğit Bey'in idaresine verildiğini⁴¹ yazmıştır. Ancak Âşık Paşazade, Oruç Bey, Mehmed Neşrî, İbn Kemal gibi eski Osmanlı tarihçileri, şehrin zaptının Paşa Yiğit Bey eliyle olduğunu zikretmektedirler.⁴²

Fetihten sonra şehrin idâre ve muhâfazası Yiğit Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Aynı zamanda şehrin ilk uç beyi olan Paşa Yiğit Bey, fethi müteakip Batı Anadolu'daki Saruhan bölgesinden getirtilen Yörük-Türkmen aşiretlerini Üsküp ve civarına (Makedonya bölgesi) yerleştirerek iskân faaliyetlerinde bulunmuştur.⁴³ I. Bayezid'in de Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük çabası olduğu bilinmektedir. Gibbons, bu hususta I. Bayezid'in Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkler'i yerleştirdiği kaydını düşmüştür.⁴⁴ Bu iskânlarla birlikte, özellikle şehir merkezinde, Müslüman-Türk nüfusu artış göstererek, çoğunluğu oluşturur bir duruma gelmiştir. Kamûsü'l-A'lâm'da: “*Bi emr padişahı Anadolu'dan birçok ahaliyi islamiyye nakl ve iskân etmekle Rum ilinde en evvel Osmanlı ve müslüman şehri rengini alan Üsküptür.*”⁴⁵ şeklinde bilgi verilmektedir.

Üsküp'ün ve genel olarak Balkan topraklarının Türkleştirilip İslâmlaşmasında uygulanan iskânların yanı sıra fetih öncesi buralara yerleştirilen dervişlerin önemini de unutmamak gerekir. İlk dönem Osmanlı padişahları Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'ndeki fütuhatları sırasında da birtakım şeyh ve ahîleri akıncı birlikleriyle beraber bölgeye göndermiştir. Kendileriyle birlikte inanç ve yaşam tarzlarını da Balkanlar'a getiren bu sûfi dervişler sayesinde Balkan coğrafyası, Osmanlı ordusunun gelmesinden evvel bir anlamda fethedilmiştir. Şöyle ki, askerî fetihten önce tarikat şeyhlerinin aracılığıyla bölgedeki insanların bir anlamda gönül fethi gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusu buraya geldiğinde yerli halkı psikolojik olarak fethi hazır bulmuş ve oldukça elverişli bir ortamla karşılaşmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Evliyâ Çelebi a.g.e., s. 763.

⁴¹ Frasheri, a.g.e., s. 933.

⁴² Âşık Paşazade, a.g.e., s. 126., Oruç Beğ Tarihi, s. 31., Neşri, a.g.e., s.311., İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV.defter, s.26-29.

⁴³ Gökbilgin, a.g.e., s. 13-15.

⁴⁴ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi Özdem, 1. b., Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 1998, s. 153.

⁴⁵ Frasheri, a.g.e., s. 933.

⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 64., Mehmet İbrahim, “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi Ve Önemi”, Ankara, *Vakıflar Dergisi*, C. 24, S. 293 (1994), s. 293.

Üsküp, Balkanlar'ın siyâsî, iktisâdî, sosyal ve kültürel hayatında her dönemde önemli rol oynamıştır. Balkan coğrafyasının ortasında yer alması onu önemli bir ulaşım merkezi haline getirmiştir. Şehir, muhtelif yollarla Kosova-Priştine, Selânik ve Ege denizi, Niş ve Belgrad, Sofya ve İstanbul gibi önemli şehirlere bağlanan bir güzergâh üzerindedir.⁴⁷ 14. yy. sonlarında Üsküp, Balkanlar'daki önemli uç merkezlerinden biri konumuna gelmiş, 15. ve 16. yy. boyunca Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yaptığı seferlerin üs noktasını oluşturmuştur. Balkanlar'a seferlerde bulunan Osmanlı sultanları Üsküp'ün bu stratejik konumundan faydalanmışlardır. Nitekim Sultan II. Murad, 1437'de Semendire Seferi'nden önce Belgrad üzerine yürüyüp ardından Üsküp'e gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed de Balkanlar'daki seferlerini Üsküp'ten idare etmiştir.⁴⁸

Üsküp'ün böyle önemli bir “*uç şehir*” niteliği taşıması ve bölgeye yapılan Türk iskânı, Üsküp ve çevresinin demografik yapısını oldukça etkilemiştir. Şehirde Osmanlı idaresiyle birlikte uygulanan iskân politikası, göçler ve başka sebeplerle hızlı bir şekilde Müslüman nüfus artmıştır. İlk zamanlarda Vardar Nehri'nin kuzey kesiminde, kalenin kuzey ve doğu taraflarıyla Gazi Baba tepesi arasındaki bölge ile nehrin güney sahil tarafında kurulan mahallelerden müteşekkil Üsküp, iskân ve göçlerle nüfusun artmasına bağlı olarak, kuzeye doğru genişlemiştir. Yeni mahallelerin oluşumuyla yeni yerleşim yerleri kurulmuştur.

Şehirde artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması ve şehrin imarı için Osmanlılar vakıflar tesis etmişlerdir. Selçuklu geleneğinin devamı niteliğindeki bu vakıf sistemi, sadece Anadolu sınırları içerisinde kalmayarak, Osmanlılar eliyle Balkan coğrafyasında da tatbik edilmeye başlanmıştır. Böylece Osmanlı coğrafyasında vakıfların tesis edildiği önemli şehirlerden biri de Üsküp olmuştur. Fethin ardından şehrin kısa bir zaman içinde İslâmlaşıp Türkleşmesinde en önemli etkenlerden biri de vakıflar olmuştur.

Şehrin uçbeyleri ve çocukları, sadece fatihler olarak kalmamış, aynı zamanda Üsküp'teki birçok yapının bânisi olmuşlardır.⁴⁹ İlk olarak 15. yy.'da Paşa Yiğit Bey'in önderliğini yaptığı vakıf eserleri, sonrasında onun manevî çocukları ve torunları tarafından da devam ettirilmiştir. 17. yy.'a kadarki süreçte, inşa edilen cami, mescid,

⁴⁷ Mehmet İnbaşı, “Üsküp”, s. 15.

⁴⁸ İnbaşı, Kul, a.g.e., s. 305.

⁴⁹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 31.

han, hamam, bedesten, mektep, medrese, imaret gibi eserlerle Üsküp, bir Türk-Osmanlı şehri kimliği kazanmıştır. 17. yy.'ın ortalarında Üsküp'e gelen Evliyâ Çelebi, Üsküp'ten tam bir Müslüman şehri olarak bahsetmekte, kale ve diğer yapılar ile şehrin sosyo-kültürel, ekonomik ve eğitim hayatı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Evliyâ Çelebi, kırk beşinde Cuma kılınan yüz yirmi cami, yetmiş kadar mektep, dokuz imaret, yirmi tekke, dokuz dârülkurra, yüz on çeşme, iki yüz sebilhâne, birçok hamam ve çarşıda iki bin yüz elli adet dükkandan söz etmektedir.⁵⁰

Bir Türk- Osmanlı an'anesi olarak, fetihten sonra yerleşilen yere önce bir câmi, onun etrafına mektep, medrese ve tekke gibi eğitim-öğretim kurumları, misafirhâne, aşhâne, hamam, sebil ve çeşme gibi sosyal tesisler, han, kervansaray, dükkân, bedesten, çarşı gibi ticarî kuruluşlar ve meskenler inşa olunup, böylece bir mahalle ya da bir imâret sitesi oluşturuluyordu.⁵¹ Bu gelenek, Balkanlar'daki fethedilen yerlerde de devam ettirilerek, Üsküp'ün fethini müteakip orada da uygulanmıştır. Dönemin Osmanlı sultanlarının, sultan kızlarının ve Üsküp'ün idaresinde bulunan ümeranın, başta Paşa Yiğit Bey olmak üzere, sonrasında oğlu İshak Bey'in ardından İshak Bey oğlu İsa Bey'in ve diğer beylerin şehirde kurduğu vakıflar ve yaptırdıkları vakıf eserleri sayesinde Üsküp, hem fizikî olarak bir Türk-Müslüman şehri halini almış hem de sosyo-kültürel ve ticarî hayatta canlanma yaşamıştır.

Şehirdeki ilk Osmanlı eserinin sahibi, yaptırdığı cami (Paşa Yiğit Bey Camii) ile Paşa Yiğit Bey olmuştur. Bu cami Üsküp'te yapılmış en eski cami olmakla birlikte ne yazık ki günümüzde mevcut değildir.⁵² Üsküp'ün diğer önemli camilerine değinecek olursak; Sultan Murad Camii (1436), İshak Bey (Alaca) Camii (1438), İsa Bey Camii (1475), Mustafa Paşa Camii (1492), Yahyâ Paşa Camii (1503), Kebir Mehmed Çelebi Camii (15. yy. ortaları) ve Murad Paşa Camii (16. yy. ortaları) ilk akla gelen ve ön plana çıkanlardır. Bu camilerin bânilerine baktığımızda, içlerinde Osmanlı sultanlarının, İshâk Bey ve İsa Bey gibi Üsküp tarihi açısından önemli şahsiyetlerin ve Mustafa ve Yahya Paşalar gibi ileri gelen devlet erkânından kişiler olduğunu görmekteyiz. Eserleri Türk sanatı ve Osmanlı mimarisi açısından değerlendirdiğimizde de, Anadolu'daki ilk devir Osmanlı mimarisi (M. 1299 - 1501) ile bir üslup birliğinden söz edebiliriz.

⁵⁰ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 766-767.

⁵¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Hayrât Sistemi Ve Balkan Şehirleri", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çaksu Sofya, Nisan 2000, s. 97.

⁵² Bogoyeviç, a.g.e., s. 168.

Örneğin, erken devir cami tiplerinden zâviyeli/kanatlı olarak adlandırılan tipin ilk örneği olan Bursa Orhan Bey Camii (1339) ile Üsküp İsâ Bey Camii (1475) arasında önemli bir benzerlikten söz edebiliriz. İsâ Bey Camii, Bursa üslûbunun halis bir örneğidir. Yine erken dönem Osmanlı mimarisinin tiplerinden olan tek kubbeli mahalle mescidlerini Üsküp'ün hemen hemen her mahallesinde görmekteyiz. Bunlardan, Köse Kadı Camii, Hüdaverdi Camii, Kara Kapıcı-Baş (Hacı Kâzım) Camii, Kapıcı Hamza Câmii, Tütünsüz Camii, Arasta Camii, Hatuncuklar Camii, Dükkâncık Camii ve Hacı Balaban Camii günümüzde mevcudiyetini koruyanlardır.

Hanlardan, Sulu Han (15. yy. başı) , Kapan Han (15. yy. ortaları) ve Kurşunlu Han (16. yy. ortaları) ayakta kalanlardır. Bu hanlar, 14.-19. yüzyıllar arasında başta Bursa'da olmak üzere Anadolu'da inşa edilen kare veya kareye yakın, tek avlulu Osmanlı şehir hanlarıyla mimari açıdan birlik oluşturmaktadır.⁵³ Üsküp'teki bu hanlar Bursa Emir Hanı (1340), İpek Hanı (1419 - 1421), Geyve Hanı (15. yy. ilk yarısı) ve Fidan Hanı (15 .yy. ikinci yarısı) ile oldukça benzerlik göstermektedir.⁵⁴

Eski Türk Çarşısı'nın ortasında Bedesten bulunmaktadır. Eserin bânisi, Üsküp uç beylerinden İshâk Bey'dir. Bedestenin ana giriş kapısı üzerindeki kitâbede ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.⁵⁵

Hamamlardan Dâvûd Paşa Hamamı (15. yy. ikinci yarısı) ile İsâ Bey Çifte Hamamı (15. yy. ortaları) günümüze ulaşabilenlerdendir. Ancak ikisi de hamam fonksiyonunu yitirmiş olup, Dâvûd Paşa Hamamı sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

Üsküp'ün simgesi haline gelen Taş Köprü de Osmanlı dönemi eserlerindendir. Makedonya'daki Osmanlı köprülerinin en eskisidir.⁵⁶

Şehrin bir başka simgesi olan, aynı zamanda konumuz dahilinde bulunan Sultan Murad Camii avlusundaki M. 1566-1573 tarihli Saat Kulesi de Üsküp'ün önemli mimari eserlerindendir.

Üsküp, sahip olduğu Müslüman nüfusun ve dinî hayatın bir uzantısı olarak çeşitli tarikât ve tekkelere de ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde saptanabilen

⁵³ Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978, s.10-12., Özer, a.g.e., s. 347-348.

⁵⁴ Özer, a.g.e., s. 347-348.

⁵⁵ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 40., Bogoyevič, a.g.e., s. 262-263.

⁵⁶ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975, s. 126.

tekke ve zaviye sayısı kırk sekizdir.⁵⁷ Sâlih Âsım Bey, *Üsküp Tarihi Ve Civarı*'nda on beş tekkenin varlığından söz etmekle birlikte, bu tekkelerin Mevlevî, Rifâî, Kâdirî, Halvetî, Celvetî ve Sinânî tarikatlarına ait olduklarını söylemektedir.⁵⁸ Semavi Eyice de *Üsküp'de Türk Devri Eserleri*'nde, 1930 yılında sekiz tanesi faal durumda olmakla beraber, on beş tekkenin varlığından söz etmektedir.⁵⁹ Bugün ayakta kalan sadece Rifâî Tekkesi'dir. 1818 tarihli tekke, bahçesindeki türbe ve çeşmesiyle küçük bir külliye anımsatır.

Üsküp, mektep ve medreseler açısından da zengin bir şehir olmuştur. Osmanlı döneminde on sekiz mektep ve on iki medresenin varlığı bilinmektedir.⁶⁰

Balkanlar'daki diğer ülke ve şehirlere kıyasen Makedonya ve Üsküp'te gerçekten değerli ve sayı bakımından da önemli Osmanlı eserleri mevcuttur.

Üsküp, Balkan Savaşları ile 1913 yılında Osmanlı hakimiyetinden çıkarak Sırbistan topraklarına katıldı. II. Dünya Savaşı'na kadar Sırp'ın hakimiyeti altında kalan Üsküp'te bu süre içerisinde Osmanlı kültür ve medeniyetine ait birçok tarihi eser, çeşitli siyasî gerekçeler ve imar planları bahane edilerek yıkılmıştır.⁶¹ Bu durumun en açık örneklerinden biri, yıkılmadan önce Vardar Nehri'nin sağ tarafında, Taş Köprü'nün hemen yanında bulunan 1495 tarihli Burmalı Camii (Karlı İli Mehmed Bey Camii)'dir. Selçuklu mimarisinden Osmanlı mimarisine geçiş özelliklerini taşıyarak kendine has bir yapısı olan Burmalı Camii, 1925 yılında Sırp'lar tarafından yerine ordu evi inşa edileceği gerekçesiyle yıktırılmıştır.⁶² Yine başka bir örnek olarak, inşa tarihi XVI. yüzyılın ilk yarısında olduğu düşünülen Yelen Kapan (Ceylan Çavuş) Camii, 1963 Üsküp depreminde gördüğü zarar sebep gösterilerek, 1975 yılında yıktırılıp yerine adliye sarayı inşa edilmiştir.⁶³

17. yy.'da Üsküp'ü ziyaret eden Evliyâ Çelebi, şehirde kırk beşi cuma cami olmak üzere yüz yirmi caminin varlığından söz ederken⁶⁴, Osmanlı hakimiyetinin

⁵⁷ Özer, a.g.e., s. 367.

⁵⁸ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 33.

⁵⁹ Eyice, a.g.m., s. 24.

⁶⁰ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 29-31., Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C. III, kitap III, s. 290-291.

⁶¹ İsmaili, a.g.m., s. 85-86.

⁶² Bogoyeviç, a.g.e., s.185., Ayverdi, a.g.e., s. 248.

⁶³ Bogoyeviç a.g.e., s. 204.

⁶⁴ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 767.

bölgeden çekilişinden sonra tahribata ve yıkıma uğrayarak, bugün mevcut olmayan camilerin sayısı otuz dokuzdur. Günümüzde ise bazı onarım ve yardımlarla harabelikten kurtarılarak mevcut bulunan camilerin sayısı yirmi birdir.⁶⁵

Tüm olumsuz koşullara, özellikle yıkımlara ve yakın tarihteki 1963 Üsküp Depremi ile 2001 yılındaki Makedonya İç Savaşı'na rağmen Üsküp, Türk - Osmanlı şehir dokusunun halen yaşadığı, bünyesinde birçok Osmanlı eserini ihtiva ederek günümüze kadar getirebilmeyi başaran önemli Balkan şehirlerinden biridir.

II. SULTAN II. MURAD (1421-1451)

A. HAYATI VE SEFERLERİ

Sultan I. Mehmed'in beş oğlundan en büyüğü olan II. Murad, M. 1404 yılının (H. 806 / Zilhicce) Haziran ayında Amasya'da doğmuştur. Çelebi Mehmed'in bir câriyeden olma oğludur.⁶⁶ II. Murad'ın annesiyle ilgili, Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, “806 senesi evâhirinde Çelebi Sultan Mehmed'in bir oğlu doğdu. Adı Murad kondu. Sultan Murad'ın validesi Divitdâr Ahmed Paşa'nın kerimesi Şehzade Hatun olduğu zan olunur.” şeklinde kayıt düşmüştür.⁶⁷

Şehzâdeliği döneminde, 1410 senesine kadar Amasya'da ikamet eden II. Murad, babasıyla birlikte önce Bursa'ya daha sonra Edirne'ye gitmiştir. On iki yaşına geldiğinde, babası Çelebi Mehmed tarafından Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmancık bölgelerini içine alan Rum vilâyeti beyi olarak Amasya'ya gönderilmiştir.⁶⁸ Bir yıl sonra Çelebi Mehmed, oğlu Şehzade Murad'ı Bâyezîd Paşa ile birlikte Börklüce Mustafa İsyanı'nın bastırılması görevine tayin etmiştir. Her iki taraftan da pek çok kaybın yaşandığı bu mücadele, Osmanlı Devleti lehine neticelenmiş, Börklüce Mustafa İsyanı sona erdirilene Samsun vilâyetinin tamamı ele geçirilmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Bogoyeviç, a.g.e., s. 26.

⁶⁶ Halil İnalcık, “Murad II”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, C. 31, s. 164.

⁶⁷ Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III.cilt, İstanbul: Zaman Kitaphanesi, 1927 s. 179-180.

⁶⁸ Nihat Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü, 1996, s. 12., İnalcık, a.g.m., s. 164.

⁶⁹ F. Giese, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihat Azamat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 58.

M. 1417 - 1419 yılları arasında Amasya sancak beyi olan Şehzade Murad, atabeyi Rum Beylerbeyi Biceroglu Hamza Bey ile Samsun'u İsfendiyaroğlu'nun elinden almıştır.⁷⁰ Bu zaferden kısa bir müddet sonra Şehzade Murad, ölüm döşğinde olan babası Sultan I. Mehmed tarafından Bursa'ya çağırılmıştır. Çelebi Mehmed, vefatından önce büyük oğlu Şehzade Murad'ın Amasya'dan gelinceye kadar ölümünün gizli tutulmasını ve kendisinden sonra tahta Şehzade Murad'ın geçmesini vasiyet etmiştir. Şehzade Murad, Bursa'ya gelmeden evvel Sultan Mehmed 1421 Mayıs'ında (H. 824 Cemaziyevvel) Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Şehzade Murad'ın Bursa'ya geldikten sonra durumu Edirne'de Bayezid Paşa'ya bildirmesinin ardından, Çelebi Mehmed'in vefatı duyurulmuştur. Kırk bir gün Edirne'de saklanan Sultanın meyyiti, Bursa'ya getirilmiş, Şehzade Murad da hükümdarlığını ilân etmiştir.⁷¹ (H. 824 / M. 1421)

On sekiz yaşında tahta geçen II. Murad, daha saltanatının başında, Selânik'te Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa olduğunu iddia eden Düzmece Mustafa'nın isyanı ve kendi hükümdarlığını ilân etme hadisesi ile karşı karşıya kalmış, birtakım siyasî ve askerî hamlelerden sonra Düzmece Mustafa'nın idamı ile isyanı sonlandırmıştır.⁷²

II. Murad, Düzmece Mustafa sorununu hallettikten sonra Bizans meselesini kesin bir sonuca bağlamak gayesiyle, Bizans üzerine genel bir taarruz yapmış ancak muvaffak olunamamıştır.⁷³ Bu sırada küçük kardeşi Mustafa Çelebi'nin taht iddiasına kalkışması hadisesi vuku bulunca II. Murad, İstanbul muhasarasını kaldırmaya mecbur kalarak derhal Bursa ve İznik civarında faaliyette bulunan kardeşi Mustafa Çelebi üzerine gitmiştir. Bu kalkışma Mustafa Çelebi'nin şehâdetiyle son bulmuştur.⁷⁴

Sultan Murad, Anadolu beyliklerinden; Candaroğulları, Karamanoğulları, Menteşeoğulları, Aydınoğulları ve Germiyanogulları ile çeşitli siyasî ve askerî münasebetlerde bulunmuş, bu beyliklerin toprakları onun döneminde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.⁷⁵

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011 s. 358., Âşık Paşazade, a.g.e., s. 156.

⁷¹ Âşık Paşazade, a.g.e., s. 163, Uzunçarşılı, a.g.e., s. 373-374.

⁷² Giese, a.g.e., s. 63.

⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 389-390.

⁷⁴ Âşık Paşazade a.g.e., s. 170-172, Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II.cilt, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 571-573.

⁷⁵ Âşık Paşazade a.g.e., s. 179,182,188., Uzunçarşılı, a.g.e., s. 400-406.

Anadolu coğrafyasının yanı sıra Balkan coğrafyasında da onun döneminde önemli fetih hareketleri meydana gelmiştir. Selânik muhasara altına alınmış ve nihayetinde de fethi tamamlanarak (2 Mart 1430) Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.⁷⁶ Selânik'in ardından 9 Ekim 1431'de Yanya fetholunarak, Osmanlı Devleti idaresine girmiştir. Fethin akabinde buraya Türk iskânı gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ Devam edilen fetihlerle, Eflak ve Sırbistan Osmanlı tâbiliği altına alınmış, Arnavutluk ve Epir'de de Osmanlı hâkimiyeti teessüs etmiştir.⁷⁸

II. Murad'ın Macaristan üzerine de seferi ve Belgrad üzerine bir kuşatması olmuştur. Ancak altı ay kadar süren kuşatmadan bir netice alınamamıştır. (1439)⁷⁹ Belgrad kuşatmasının başarısızlığı, akabinde başka siyasî problemleri getirmiş, II. Murad için bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçteki bazı yenilgi ve olumsuzluklar hristiyan dünyasına, Osmanlılar'ın çok yakında Balkanlar'dan atılıp Anadolu'ya sürüleceği düşüncesini getirmiştir.⁸⁰ Bu düşünceyle harekete geçen Avrupalı devletler yeni bir haçlı seferi düzenlemek için mütalâalara başlamışlardır. Bu sırada II. Murad, büyük oğlu Amasya Sancak beyi Alâüddin'in ölüm haberini almış ve derin bir üzüntü içerisine düşmüştür.

Morava, İzladı ve Yalvaç muharebelerinden mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin, içinde bulunduğu sıkıntılı dönemi fırsat bilen Karamanoğulları, Bizans'ın desteğiyle 1444 baharında Sivrihisar, Beypazarı, Ankara ve Karahisar'a kadar ilerleyip, Akşehir ve Beyşehir bölgesini işgal etmiştir.⁸¹ Bu durum karşısında Osmanlılar Rumeli'nin yanında Anadolu'da da buhran içerisine girmiştir.

Sultan II. Murad, 1444'te Macarlar'la sulh için harekete geçmiş, 12 Haziran'da Edirne'ye gelen Macar elçileriyle bir antlaşma imzalamıştır. Bu tarafta barışı sağlayan II. Murad, oğlu Manisa Sancakbeyi Mehmed'i yerine vekil bırakarak, kapıkulu ile Karamanoğulları'na karşı Anadolu'ya geçmiştir. Bundan sonra Sultan Murad; Edirne'ye dönmeyip, tahtı hayatta olan tek oğlu Manisa valisi Mehmed'e bırakarak

⁷⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 408-410.

⁷⁷ a.g.e., s. 411.

⁷⁸ İncalcık, a.g.mad., s. 167.

⁷⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 419.

⁸⁰ Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, s. 26.

⁸¹ İncalcık, a.g.mad., s. 168., Uzunçarşılı, a.g.e., s. 425.

Bursa'ya çekilmiş ve kendisini zühd ve takvâ hayatına vermiştir.⁸²

II. Murad gibi tecrübe sahibi bir hükümdarın tahttan çekilerek yerine on iki yaşında bir çocuğun getirilmesi, devleti ağır bir bunalım içine sokmuştur. Haçlı birliği, Türkler'i Rumeli'den çıkarmanın tam zamanı olduğunu düşünerek, taarruza geçmiştir. Edirne'de savunma hazırlıkları yapılırken, Vezîriâzam Halil Paşa vaziyeti Sultan Murad'a bildirmek ve onun ordunun başına geçmesi hususunda ikna etmek için Cebe Ali Bey'i Bursa'ya yollamıştır.⁸³ Bunun üzerine II. Murad Edirne'ye gelerek ordunun başına geçmiş ve Varna önüne kadar gelmiş olan Haçlı ordusunun üzerine gitmiştir. Varna Meydan Muharebesi olarak tarihe geçen bu savaş (M. 10 Kasım 1444) Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile neticelenmiş ve Türkler'in Rumeli'deki hakimiyetini kesinleştirmiştir. Batılı devletlerin Osmanlılar'ın Balkanlar'dan kovulabileceğine duydukları inanç, fazlasıyla sarsılmıştır.

II. Murad tekrar Edirne'ye dönerek, iki yıllık bir aranın ardından yeniden tahta çıkmıştır. Tahta çıkışının akabinde Sultan Murad, Arnavutluk'taki isyanlar ile meşgul iken, Macar ordusunun gelişini haber almıştır. Bunun üzerine Anadolu'dan ve Rumeli'den birliklerini yanına çağırarak Sofya önüne gelmiştir. Burada orduyu düzene koyduktan sonra Kosova Ovası'nda Macarlar'ı karşılamıştır. Sultan Murad ve ordusu bu savaştan da (II. Kosova Savaşı M. 1448 / H. 852) zaferle çıkarak Macarlar'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır.⁸⁴

Beş yıl süren ikinci saltanat dönemi, Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetini sarsan tehlikelerle ve Macarlar'ın istila hareketlerine karşı savaşmakla geçen II. Murad, bir hastalığın ardından M. 1451 / H. 855 senesinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.⁸⁵ Vefatından beş sene evvel 1446'da (H. 850) tanzim ettirdiği üzere Bursa'da yaptırdığı caminin yanında, oğlu Alâeddin'in yan tarafına defnedilmiştir.⁸⁶

⁸² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 426-428., Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't -Tevarih* 2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 212-213., Uzunçarşılı, a.g.e., s. 430.

⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 434.

⁸⁴ Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907 / 1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaç, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s. 242-244., Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II.cilt, s. 659-675., Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011, s. 537.

⁸⁵ Âşık Paşazade, a.g.e., s. 215., Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II.cilt s. 681-683., Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., s. 255.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan II.Murad'ın Vasiyetnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, S. 4 (1958), s. 4.

Sultan II. Murad'ın otuz yıl süren hükümdarlığı Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Avrupa'daki tarihinin en önemli dönemlerinden biri olmuştur. I. Murad devrinde başlayan Balkan fütuhâtı, II. Murad zamanında ilerleme imkânı bulmuş, Osmanlılar'ın Balkanlar'da yayılması ve yerleşmesi kesinlik kazanmıştır.⁸⁷

B. SULTAN II. MURAD DEVRİ İLİM VE KÜLTÜR HAYATI / KURDUĞU MÜESSESELER

II. Murad devrini anlatan kaynaklar onun ulemaya, şuarâya gösterdiği ilgi ve itibardan oldukça söz ederler. Osmanlılar'da ilim ve fikir hayatının teşekkülü ve gelişimine her padişahın katkısı olmuştur ancak II. Murad ve oğlu II. Mehmed'in yeri müstesnadır.⁸⁸

II. Murad devri için, Osmanlı ilmî ve kültürel faaliyetlerinin nüvesinin oluşmaya başladığı dönem diyebiliriz. Bu döneme kadar Osmanlı tarihi ile ilgili yazılmış kaynak mevcut değil iken, Sultan II. Murad'ın teşvikiyle tarih yazıcılığı başlamış, birinci elden kaynak olarak bilinen bazı tarihler kaleme alınmıştır.⁸⁹

II. Murad'ın teşvik ve davetiyle bu dönemde Türkistan'dan, Mısır'dan, İran'dan, Kırım'dan ve Arabistan'dan birçok tanınmış ilim adamı Anadolu'ya gelmiştir.⁹⁰ Molla Gürânî, Alâeddin et-Tûsî, Seydi Ahmed Kırîmî, Mahmud Şirvanî, Şerefeddin Kırîmî, Seydi Ali Arabî ve Acem Sinan başlıcalarıdır.⁹¹ Taşköprülüzâde, Şakaik-i Numâniyye adlı eserinde II. Murad dönemi için otuz bir âlimin hayat hikayesinden söz etmektedir.⁹² Dönemin ilmî ve fikrî açıdan zenginliğinin anlaşılmasında önemlidir.

II. Murad, cedleri gibi Osmanlı hükümdarlığına nerede olursa olsun adeta devamlılık ve dayanıklılık mührünü vuran müesseselerin tesisine büyük bir iltimas göstermiş ve bunun için hazinesinin büyük bir kısmını harcamıştır.⁹³ Yeni fethedilen

⁸⁷ Zinkeisen, a.g.e., s. 590., İncalcık, a.g.mad., s. 170.

⁸⁸ Mehmet İpşirli, "Sultan II.Murad Devri İlim ve Kültür Hayatı Üzerine Değerlendirmeler", *Sultan II.Murad Ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa: Gaye Kitabevi, 2015, s. 129., Mehmet İpşirli, "Kanunî Devrinde İlim Ve Fikir Hayatı", Bursa, *Hisar Dergisi*, S. 35 (2019), s. 10.

⁸⁹ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 17.

⁹⁰ İpşirli, "Sultan II. Murad Devri İlim ve Kültür Hayatı Üzerine Değerlendirmeler", s. 130.

⁹¹ İncalcık, a.g.mad., s.171,

⁹² Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, s. 91-116.

⁹³ Zinkeisen, a.g.e., s. 591.

yerlere vakıflar aracılığıyla mektep, medrese, han, hamam vb. yapıların inşa edilmesi bir Osmanlı geleneğiydi. Sultan II. Murad da bu geleneği dönemi içerisinde devam ettirerek, gerek Anadolu’da gerekse Balkan topraklarında önemli eserler inşa ettirmiştir.

Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olan Bursa ve Edirne’ye özel bir önem göstermiştir. Önceki Osmanlı sultanlarının bir külliye inşa ederek yeni bir semtin teşekkülünü sağlamaları, II. Murad tarafından da devam ettirilmiştir. Bursa’da kendi adına yaptırdığı II. Murad (Muradiye) Camii (M. 1424 - 1426), etrafındaki mektep, medrese, hamam, imaret ve çeşme ile külliye formu kazanmıştır. Sultan II. Murad, Muradiye Külliyesi ile Bursa’da yeni bir semt kurmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti ve tebasına yeni hayır eserleri kazandırmıştır.

Edirne’de de iki cami, iki medrese, bir imaret ve bir köprü yaptırmıştır.⁹⁴ Edirne’de yaptırdığı bilhassa Üç Şerefeli Camii (M. 1437 - 1447), Osmanlı mimarisi açısından oldukça önemlidir. Bir buçuk asır boyunca hiçbir yabancı üslûbun hakimiyetine girmeden kendi olanaklarıyla gelişimini sağlamaya çalışan Osmanlı mimarisi için bir dönüm noktası olmuştur.⁹⁵ Bu cami, Bursa üslûbunun kanatlı cami (zâviyeli, ters T) plan tipi ile klasik dönemin merkezî kubbeli camileri arasında bir geçiş özelliği taşımaktadır.⁹⁶ 15. yy.’da gelişimini tamamlayacak olan merkezî kubbeli (planlı) camilerin ilk örneğidir.⁹⁷

Yine Edirne’de kendi adıyla anılan Muradiye Camii, mavi beyaz çinileriyle Osmanlı çinicilik sanatına bir yenilik getirmiştir.⁹⁸

II. Murad, Edirne’de inşa ettirdiği camilerin yanı sıra 1443’te Edirne yakınındaki Ergene Nehri üzerinde büyük bir köprü yaptırmıştır. Köprü’nün yanına gelip geçenlerin barınma ve yeme içme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir han ve ayrıca bir câmi ve medrese yaptırmış, nehrin bir kenarına da çiftçi askerler olan “yayalar”ı yerleştirip bugün bir yerleşim yeri olan Uzunköprü’nün teşekkülünü

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, haz. Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi (MEDAM), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, s. 767.

⁹⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mi’mârisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, s. 422.

⁹⁶ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, s. 66.

⁹⁷ Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1964, s. 56.

⁹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârisi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976, s. 56.

sağlamıştır.⁹⁹ Kâtip Çelebi, Cihânnümâ'da, “*Ergene köprüsünü yaptı ki, köprüünün daha önce yeri ormanlık, bataklık ve haramilerin eksik olmadığı bir yerdi. Sultan Murad buradaki ağaçları kestirip temizledi ve 194 kantara (göz) olan bu köprüyü yaptı. Köprüünün bir tarafında Ergene adında bir kasaba kurdu ve bir cami ile bir imaret yaptı.*”¹⁰⁰ şeklinde bahsetmektedir.

Ayrıca Sultan II. Murad'ın Alacahisar, Merzifon, Selânik ve Üsküp'te adını taşıyan camiler ve diğer hayrâtı bulunmaktadır. II. Murad, bânisi olduğu bu eserlerinden ve hayırseverliğinden ötürü “*ebu'l-hayrât*” unvanını kazanmıştır.¹⁰¹

C. ÜSKÜP SULTAN MURAD KÜLLİYESİ'NİN TARİHÇESİ

Üsküp'teki ilk mimari eserler, Sultan II. Murad (M. 1421 - 1451) döneminde meydana gelmeye başlamış ve kale haricindeki yerleşmelerin ilki de bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁰² Bu çerçevede konumuz olan Sultan Murad Külliyesi, Üsküp'ün Osmanlı dönemindeki ilk mimari eserlerini ihtiva etmesi ve aynı zamanda şehrin en eski mahallelerinden olan Câmî-i Kebîr Mahallesi'nin¹⁰³ teşekkülünü sağlaması açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Üsküp Kalesi'nden daha alçakta, şehir merkezine hakim bir tepe üzerinde inşa edilmiş olan külliye; cami, medrese, mektep ve imareten meydana gelmiştir. Beyhan Sultan Türbesi ve Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ile saat kulesi sonradan külliyeeye dahil olmuştur.¹⁰⁴ Vakfiyesi bulunamadığından külliyeeye ait başka yapıların olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Külliye içinde bulunan mimari eserler, Üsküp'te bulunan Osmanlı yapılarının en önemli ve tanınmışları arasında sayılmaktadır. Bugün külliye içerisinde, merkezde Sultan Murad Camii olmak üzere, caminin güneybatı köşesinde Beyhan Sultan Türbesi, doğu tarafında Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ve mezar taşlarının olduğu bir hazire ile cami avlusunun kuzeydoğu tarafında da saat kulesi bulunmaktadır. Mektep, medrese ve imaret ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır (Ek I: Sultan Murad Külliyesi Vaziyet

⁹⁹ Mustafa Keskin, “Türklerin Balkanlara İskânı”, *Balkan Türkleri Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 14-15.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 767.

¹⁰¹ İnalcık, a.g.mad., s. 171.

¹⁰² Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, s. 557.

¹⁰³ Özer, a.g.e., s. 23-24.

¹⁰⁴ İbrahimgil, “Sultan Murad Külliyesi”, s. 509., Bogoyevic, a.g.e., s. 44.

Planı).

Günümüze ulaşmayan medresenin, Sultan Murad Camii'nin güneybatı tarafında Beyhan Sultan Türbesi'nin avlusunda bulunduğunu bugünkü kalıntılarından ve günümüze gelen mevcut fotoğraflardan anlamaktayız. Ayrıca Üsküplü şair Yahya Kemal Beyatlı da hatıralarında, 1889 yılında beş yüz senelik bir vakıf olan bu medresede eğitim görmeye başladığından ve o zamanki adıyla “*Yeni Mektep*”ten söz etmektedir. Beyatlı, mektebin Sultan Murad Camii mihrabının arka tarafında, Beyhan Sultan Türbesi'nin avlusunda bulunduğundan ve 1932 senesine kadar da faal durumda olduğundan söz etmektedir.¹⁰⁵ Bugün hiçbir izine rastlanılmayan imaretin de medresenin yanında bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 9. b., İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018, s. 1, 21, 22, 29.

¹⁰⁶ İbrahimgil, a.g.mad., s. 509.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN MURAD CAMİİ

Sultan Murad Camii ilk dönem Osmanlı mimarisinin genel özelliklerini taşıması ve gerek mimari gerek sanatsal yönüyle erken Osmanlı mimarisinin Balkanlar'daki önemli örneklerindendir. Cami, Üsküp'te inşa edilen ilk camilerden olmakla birlikte, günümüze ulaşmış camilerin de en eski tarihli olanıdır.¹⁰⁷

Üsküp'ün hacim itibarıyla en büyük camii olan Sultan Murad Camii, Edirne hariç Balkanlar'da da Sofya Mahmud Paşa Camii, Filibe Hüdâvendigâr Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii'nden sonra dördüncü büyük camii olma özelliğini taşımaktadır.¹⁰⁸

Sultan II. Murad'ın Üsküp'te H. 840 / M. 1436 tarihinde yaptırdığı bu caminin inşa kitâbesi günümüzde mevcut olmamakla birlikte, üç onarım kitâbesi vardır (fot. 35, 38, 39). Camii, onarım kitâbelerinde de beyan edildiği gibi H. 840 / M. 1436 senesinde Sultan II. Murad tarafından yaptırılmıştır.¹⁰⁹ Evliyâ Çelebi de caminin bânisi ve inşa tarihiyle ilgili “ ... *Evvelâ Saat kulesi dibinde yukarıda Hünkâr Camii tarihidir: Sultan Murad bin Mehmed Han tâbe serâhumâ fî sene erba'in semâne mi'e*” şeklinde kayıt düşmüştür.¹¹⁰

Cami, bânisi dolayısıyla “*Sultan Murad*” adını taşıyor olmakla beraber, bir Osmanlı sultanı tarafından yaptırıldığı için “sultan camisi” anlamına gelen “*Hünkâr Camii*”, yanındaki saat kulesinden ötürü Üsküp halkı arasında “*Saat Camii*”, şehrin en büyük camii olduğundan “*Câmi-i Kebîr*”, şehirdeki en eski cami olduğundan “*Cami-i Atık*” ve bir ulucami işlevselliğinde olduğundan da “*Ulu Camii*” gibi isimlerle de bilinmektedir.¹¹¹

Caminin inşaatında çalışan ustalarla ilgili pek bir mâlûmat olmamasına karşın Kosta Balabanov, caminin baş mimarı olarak “*Debreli Hüseyin*” adında bir ustadan söz

¹⁰⁷ Bogoyeviç, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁸ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, s. 265.

¹⁰⁹ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 32., Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 767., Bogoyeviç, a.g.e., s. 44., Eyice a.g.e., s. 22.

¹¹⁰ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 767.

¹¹¹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 44.

etmektedir.¹¹²

I. GENEL ÖZELLİKLER

Sultan Murad Camii, erken Osmanlı mimarisinin etkisinde inşa edilen selâtin camilerinin Balkanlar'daki önemli bir örneğidir. Cami günümüzde halen ibadete açık ve kullanılır durumdadır. Ayrıca 2016 yılında restorasyon sürecine alınmış, restorasyonun tamamlanması ile de 10 Ocak 2020 günü yeniden ibadete açılmıştır.

A. YERİ

Sultan II. Murad Camii, Üsküp'te şehir merkezine hakim bir tepe üzerinde saat kulesinin yanında, Üsküplüler'in tabiriyle "*Saat Bayırı*"nda, önceleri "*Câmi-i Kebîr / Cami-i Atik Mahallesi*" olarak adlandırılan, bugün ise "*Vasil Andelarski*" ismini taşıyan sokaktadır. Cami ile beraber içinde türbelerin, hazirenin ve saat kulesinin yer aldığı avlu toplam 3021,14 m² ölçüsünde bir alanı kaplamaktadır.¹¹³

Cami, konumu itibariyle Üsküp Eski Türk Çarşısı'nın doğusunda, şehrin "eski" diye tabir edilen kısmındadır. Oturduğu tepe üzerinde ihitşamlı bir görünüm arz eder. Dört taraftan avlu duvarlarıyla çevrili olması caminin heybetini arttırmaktadır. Camii yüksek bir tepe üzerinde ve saat kulesinin yanında bulunması hasebiyle şehrin hemen her yerinden kolaylıkla seçilebilmektedir.

B. ONARIM KİTÂBELERİ

Caminin cümle kapısı üzerinde üç onarım kitâbesi bulunmaktadır. Bu kitâbeler caminin gerek inşa tarihi gerekse geçirdiği onarımlar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu kitâbeler kronolojik olarak şunlardır:

En eski olanı, giriş portalinin tam üzerinde bulunan kitâbedir (fot. 38). Hat sanatı ve taş işçiliği itibariyle olgun bir örnek olarak, günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Üç satırlık Arapça celî sülüsle yazılmış kitâbe taş üzerine hakkedilmiştir. Çerçevelemiş kitâbenin üç satırlık metninde şunlar yazılıdır (Estampaj I):

¹¹² Kosta Balabanov, *Spomenici na Kulturata na Makedonija*, Skopje: Misl, 1980, s. 45.

¹¹³ Verdikleri bilgilerden dolayı TİKA ekibine teşekkür ederim. (26.09.2018)

I- قد بنى الجامع العتيق فى زمان سلطان الغزاه والمجاهدين السلطان مراد بن محمد خان طبالله ثرا هما فى سنه اربعين وثمانمائه و احترق فى سنه اربع واربعين و تسعمائه

II- وامر بتجديد اصله عن قبل من سلطان السلاطين ظلالله تعالى فى الارضين سليمان شاه السلطان خان ابن السلطان سليم خان مد الله تعالى ظلاله خلائق الى امر الدين

III- و وقالبتداء بنيانه فى شوال خمس و اربعين و تسعمائه و الاختتام بالخير فى آخر شعبان المعظم المنخرط فى سنه تسع و اربعين و تسعمائه تقبالله تعالى قبولاً حسناً

- I- Kad bena el-câmi'ul-a'tik fî zaman Sultân-ül guzât vel-mucâhidin el-Sultân Murad bin Mehmed Hân tabellahu serahuma fi sene erbaine ve semenemae ve ihteraka fî sene erbea ve erbaine ve tis'amae
- II- Ve emr-i bi tecdid aslihi an kibel min Sultân es-selâtin zıllallahu teâla fil-erzin Süleyman Şah Sultan Hân ibnis Sultan Selim Hân medallahu teâla zıllallahu halayık ilâ emr-üd-din
- III- Ve vaki'ul ibtidâ-i bünyanühü fi Şevval hamsün ve erbeine ve tis'amae vel-ihlifam bil hayr fi âhir. Şabân el-muazzam el-munharit fî sene tis'a ve erbaine ve tis'amae tekabbele-Allahu teâla kabulen hasenen

Kitâbenin günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir:

- I- Bu eski cami gaziler ve mücahidler sultanı Mehmed Han oğlu Sultan Murad Han zamanında Allah rahmet eylesin H. 840 (M. 1436 / 1437) senesinde bina edilmiş, H. 944 (M. 1537 / 1538) senesinde yanmıştır.
- II- Ve aslına uygun olarak yenilenmesi Allah'ın yeryüzündeki halifesi sultanlar sultanı Sultan Selim Han oğlu Süleyman tarafından yapılmıştır.
- III- Şanı yüce Allah ta kıyamete kadar saltanatını devam ettirsin H. 945 / M. 1539 yılında yeni binanın inşasına başlanılmış, H. 949 / M. 1542 yılı Şaban ayının sonlarında hayırlısıyla bitmiştir. Allah bu hayrı kabul eylesin.

Kitâbeden caminin 1436 / 1437'de Sultan II. Murad tarafından yaptırıldığı, 1537 / 1538'de yangın geçirdiği ve Kanûnî Sultan Süleyman tarafından aslına uygun

vaziyette 1539-1542 yılları arasında onarıma tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Ancak caminin geçirdiği bu ilk onarım çalışmasında hangi kısımlarının yenilendiği hususunda bir bilgi yoktur. Semavi Eyice bu kitâbeden hareketle caminin 1538-1542 seneleri arasında yeniden inşa edildiğini öne sürmektedir.¹¹⁴

Kronolojik sıraya göre ikinci onarım kitâbesi, cümle kapısının üstünde iki yanda bulunan dikdörtgen panoların tam ortasında bulunmaktadır (fot. 39). Caminin geçirdiği ikinci yangın hakkında bilgi veren 12 beyitlik bu kitâbe, ta'lik hatla Osmanlı Türkçesi olarak yazılmıştır. Metninde şunlar yazılıdır (Estampaj II):

I- جنت مكان سلطان مراد صاحب الخيرات
اولوب بو جامعه بانئي اول ايلمش تکریم

II- ادای پنچکاه و جمعه و عیدین ایچون حقا
بو زیبا جامعی یاپدی ایدوب خیراتنی تعمیر

III- چه سال اولدی اهل دین واسلامه عبادتگاه
خدا اول شاهی سیراب ایده جنتده ویره تسنیم

IV- شرالف و ما ءه سالنده استیلا ایدوب کفار
بو بیت پاکی احراق ایله حقن ایتمدیلر بیم

V- فقط حیطان چار و بر مناره بی کله قلدی
شروط خمسۀ اسلامی ایاردی او ده تفخیم

VI- کرمی اوچ سنه بو حال ایله بو جامع بر فیض
بر اهل خیری کوزلردی کا یده تعمیرینی تصمیم

VII- زه هی توفیق ربانی که سلطان احمد ثالث
بو بیتک ایلدی تعمیرینی بیک شوقله تقدیم

VIII- اولندی صورت تعمیر و احیا حق بودر لکن
او شهدر با نیء ثانی که ایتدی خیر ایله تتمین

IX- نه تعمیر اولدی اولدن اولوب علا بو فیض نار
کورنلر جمله آثار و خیرک ایتدیلر تسلیم

X- اولوب تخت سعادتده ابد خیرات ایله مءلوف
عبادی مسلمینی خیر و لطف ایله ایدهم

XI- دخی آرایش مدحت اولوب نام همایونی
رخام حسن آثاره ایدلر سک و ش ترقیم

¹¹⁴ Eyice, a.g.m., s. 22.

H. 1124 / M. 1712 tarihli olan bu kitâbe caminin bânisi Sultan II. Murad’a dua ile başlar. Sonrasında caminin 1689 yılında Avusturyalılar tarafından ateşe verildiğini ve camiden geriye külâhsız bir minare ile dört duvarının kaldığını bildirir.¹¹⁵ Kitâbe metninde “*kafirler*” olarak ifade edilenlerin, Avusturyalılar olduğu bilinmektedir. 23 yıl bu vaziyette kalan cami 1711 / 1712 yılları arasında Sultan III. Ahmed tarafından tamir ettirilmiştir. Bu kitâbe de bu onarıma aittir.

Üçüncü onarım kitâbesi ise caminin cümle kapısı kemerinin üstünde bulunmaktadır (fot. 35). Sarı boya ile doğrudan duvar üzerine Osmanlı Türkçesi olarak yazılan kitâbe, günümüzde okunacak vaziyette olmadığı için Lidija Kumbaracı Bogoyeviç’in okumasını esas alarak buraya aktardık. Kitâbenin tam metnini Bogoyeviç, şu şekilde vermektedir¹¹⁶:

بو عبا دتخا نه بي اعمار ايدوب سلطان رشاد قلدی لطف و همئيله عالم اسلامى شاد
(ع ر وة الو ثقی بجا) کلدی بو تاريخه ندا ايله شوکت بعد ازین کلسون نماز قيلسون عباد

Bu ibadet-hâneyi imar edüp Sultân Reşad
Kıldı lutf ve himmetiyle âlem-i islâm-ı şâd
(Urvetü’l-vüskâ beca) geldi bu tarihe nida
Eyle Şevket ba’de ezin gelsun namaz kılsun ibâd

Günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir:

“*Sultan Reşad bu ibadethâneyi lütuf ve himmetle imar edip İslâm alemini sevindirdi.*

Buna tarih olarak “urvetü’l-vüskâ becâ” diye nida geldi. Büyüklük göster, bundan sonra kullar gelip namaz kılsın.”¹¹⁷

¹¹⁵ Bogoyeviç a.g.e., s. 47.

¹¹⁶ a.yer

¹¹⁷ a.yer

Kitâbede yer alan urvetü'l-vüskâ becâdan ebcet hesabıyla 1911 (H. 1329) yılı elde edilmektedir. Bu tarih, Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911'de Üsküp'e yaptığı ziyaret öncesinde Sultan Murad Camii'nin onarımının gerçekleştiği yıldır.¹¹⁸ Ancak caminin hangi nedenlerle bu dönemde onarımına ihtiyaç duyulduğu hakkında bir mâlûmat yoktur.

C. DIŞ GÖRÜNÜM

Sultan Murad Camii şehir merkezine hakim bir tepe üzerinde konumlanmaktadır (fot. 6). Yeri ve yakınındaki saat kulesinden dolayı şehrin birçok noktasından rahatlıkla seçilebilmektedir. Bulunduğu arazi üzerinde bugün mevcut bulunan iki türbe ve saat kulesine göre külliye'nin merkezindedir. Avluya caminin kuzeydoğu cephesindeki saat kulesinin yanında bulunan taş basamaklı demir kapıdan girilir (fot. 24). Avluda, caminin kuzeybatı tarafında bulunan eski şadırvan, restorasyon faaliyetleri ile yenilenmiştir (fot. 108). Caminin doğu tarafında da zeminden aşağı basamaklarla inilen helâlar yer alır.

Cami derinlemesine dikdörtgen formdadır. İnşa malzemesi olarak caminin kuzey cephesi ile minarede düzgün kesme taş, diğer üç cephede ise dikey almalı tekniğe iki sıra tuğla bir sıra kesme taş (2 / 1 düzen) ve dikine 1 tuğla kullanılmıştır.¹¹⁹ Ancak kuzey cephede kullanılan kesme taş, son cemaat yeri revak kemerinin bitimi hizasına kadardır. Kemerden aşağı zemine kadar yine taş ve tuğla örgüsü vardır (fot. 3, 4).

Cami doğu ve batı cepheleri boyunca büyük moloz taşlarla oluşturulmuş kalın avlu duvarlarıyla çevrilidir. Batı avlu duvarı sokaktaki evlerle bitişik bir vaziyettedir. (fot. 32) Yaklaşık 2.30 ila 2.70 m. arası değişen yükseklikteki bu avlu duvarları camiye ve içinde bulunduğu külliye'ye heybet kazandırmaktadır.

D. PLAN VE HACİM

Cami 34,60 x 27,75 m. ölçüsünde, kuzey-güney yönünde derinlemesine

¹¹⁸ Bogoyeviç, a.g.e., s. 49.

¹¹⁹ Mehmet Kutlu, "XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almalı Tekniği Üzerine Gözlemler", İzmir, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 26 (2017), s. 133.

dikdörtgen planlıdır. Asıl ibadet mekânı 24,85 m. eninde, 23,27 m. uzunluğunda olmakla birlikte toplam 561,11 m² alana sahiptir. Bu kısma kuzeyde 24,96 m. x 7,70 m. ebatlarında son cemaat yeri eklenmiştir. Son cemaat yeri de 189,03 m² alanı ihtiva etmektedir (Ek II: Sultan Murad Camii Planı).

Üzeri içten düz ahşap tavanla, dıştan kırma çatıyla örtülü olan harim, kible eksenine dik, sağ ve solda iki sıra halinde kare planlı ayağa binen yuvarlak kemerler vasıtasıyla üç sahna ayrılmıştır (fot. 64). Yuvarlak kemerlerin bindiği bu taş malzemedan yapılmış kalın ayaklar, dört yüzlü olmak üzere kuzey ve güneye bakan yüzleri 0.71 m. doğu ve batıya bakan yüzleri ise 0.89 – 0.90 m. genişliğindedir. Üç kısımdan müteşekkil olan esas ibadet mekânında orta sahnın geniş tutulmuş, yan iki sahnın ise daha dardır.

Restorasyon sebebiyle inceleme imkânı bulduğumuz caminin zemininde büyük altıgen tuğlalar kullanılmıştır (fot. 63). Bu tuğlalar zeminin büyük ölçüde orijinalliğini koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bazı kısımlara sonradan ekleme yapıldığı görülmektedir. Harimin güneydoğu köşesinde bulunan büyük kare tuğlalar bu ilavelere örnek teşkil etmektedir.

Harimi örten kırma çatı kuzeydeki son cemaat yerini de içine almaktadır. Son cemaat yeri dört sütuna oturan yuvarlak kemerlere sahip revak düzenlemesi ile beş bölüme ayrılmıştır (fot. 33). Giriş koridorundan daha yüksek tutulan doğu ve batı kanatları alması taş ve tuğla ile kapalı vaziyette olup doğu tarafı bir pencere ile batı tarafı ise giriş açıklığıyla dışa açılmaktadır. Alan araştırmamız esnasında son cemaat yerinin batı kanadına betonarme ilavenin yapıldığını müşahade ettik (fot. 55). 1963 Üsküp Depremi'nden sonra minarenin yıkılmasıyla son cemaat yeri batı duvarı hasar görmüş ve bugün mevcut olan betonarme ek bu sebepten yapılmıştır.¹²⁰ Deprem sonrasına ait fotoğrafta son cemaat yerindeki hasar görülebilmektedir (fot. 58).

Son cemaat yeri revak yüzü köfeki kesme taştan yapılmıştır. Köfeki taşından yapılmış olan sütunlar dörtgen kaidelere oturmakta ve 12 yüzlüdür. Ekrem Hakkı Ayverdi 16 yüzlü olarak bahsetmekte¹²¹ ise de biz 12 olduğunu tespit ettik. Mermer sütun başlıkları ise döneminden kalma olup günümüzde de orijinalliğini korumaktadır.

¹²⁰ TİKA bünyesindeki restorasyonda görevli olan Mimar İsmail Erdem Ufuk Bey'e verdiği bilgi için teşekkür ederim. (02.10.2018)

¹²¹ Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C. II, s. 564.

İki yanda bulunan sütunların başlıkları her yüzde ikişer iri bademle yapılmıştır. Ortadaki ikisinin başlığı ise istalaktitlidir¹²² (fot. 43, 44). Dört sütunda da başlıkların alt kısmında taştan birer bilezik bulunmaktadır. Cepheyi boydan boya saran silme ile de son cemaat yeri vurgulanmıştır.

II. MİMARİ ELEMANLAR, MALZEME, TEKNİK ÖZELLİKLER

A. TAŞIYICI SİSTEMLER

Sultan Murad Camii'nin ana taşıyıcıları, sahında mihraba dik olarak uzanmış iki yanda bulunan kare ayağa binen kalın payelerdir (fot. 64, 65). Caminin kırma çatısı iki sıra halindeki bu kâgir payeler üzerine oturtulmuştur. Bu payeler üstte birbirlerine yarım yuvarlak kemerler vasıtasıyla bağlanmıştır. Sahnın batı tarafında mahfil üzerinde de kemer olduğu halde doğu tarafındaki destek sisteminin kuzeydeki son kemeri yoktur. Bir tarafta dört diğer tarafta üç kemer bulunmaktadır. Semavi Eyice bu iki paye dizisi ile yuvarlak kemerlerin Kanûnî Sultan Süleyman dönemindeki tamire ait olabileceğinden söz etmektedir.¹²³ Payeler üzerinde yaklaşık 16 m. uzunluğunda çatının yükünün bindirildiği ahşap kirişler dizilidir (fot. 17). Çatıyla payeler üzerindeki yuvarlak kemerler arasında yatay olarak bulunan bu ahşap kirişler altlarına konulan çatı yastık kirişleriyle kemerler üzerine oturtulmuştur. Böylece çatı üzerindeki yük dağıtılmış durumdadır. Restorasyon sürecinde çatı tamamen açılarak yükü hafifleten ahşap kirişler yenilenmeye tabi tutulmuştur (fot. 16).

Harimin kuzey tarafında bulunan ahşap konstrüksiyonlu kadınlar mahfili doğu-batı doğrultusunda iki sıra halinde dörderden toplam sekiz ahşap direk taşımaktadır. Bu ahşap sütunlar ve üzerine yerleştirilen kiriş, tavanın yükünü taşıyarak hafifletmektedir.

B. GEÇİŞ SİSTEMLERİ

Harim kısmını örten ahşap kırma çatı orta sahında iki sıra halinde yer alan kâgir payeler ve kadınlar mahfilini taşıyan ahşap direkler üzerine otumaktadır. İki yan

¹²² Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C. III, kitap III, s. 266.

¹²³ Eyice, *"Türk Sanatı Bakımından Üsküp"*, s. 155.

sahında ise doğrudan beden duvarları üzerine binmiş vaziyette olduğu için bir geçiş unsurundan söz edilemez.

Harimin kuzey kanadında bulunan kadınlar mahfilini tavana bağlayan ahşap direklerin başlıkları bir geçiş unsurudur. Aynı malzeme ve ölçülere sahip bu direkler rûmî motifleri ile süslenmiştir (fot. 85).

Son cemaat yeri, dört sütuna oturan yuvarlak kemerlere sahip revaklarla beş bölüme ayrılmıştır. Harimi örten ahşap kırma çatı bu bölümü de içine almaktadır. Doğrudan cephe duvarları üzerine oturan tavanda bir geçiş ögesi yoktur.

C. ÖRTÜ SİSTEMLERİ

Sultan Murad Camii'nde dikdörtgen planlı esas ibâdet mekânını içten 7.25 m. yüksekliğindeki ahşap tavan, dıştan ise son cemaat yerini de içine alan 5.90 m. yüksekliğindeki kırma çatı örtmektedir (Ek III: Sultan Murad Camii Kuzey Cephesi). Kırma çatı içten ahşap kontrüksiyonlu olup dıştan Marsilya tipi kiremit örgüsüne sahiptir. Tavanın kırışlemesi alttan kaplamalıdır. Bugünkü ahşap tavan devrinden olmayıp 19. yy.'a aittir.¹²⁴

Harimde tavan iki sıra dizisi halinde bulunan altı ayağa bindirilmiş vaziyettedir (fot. 64, 65). Ağırlığın bindirildiği payeler caminin orijinal örtü sisteminin kubbe olduğunu düşündürmektedir. Konuyla ilgili; M. Zeki İbrahimgil, caminin 1966 yılında başlayan restorasyonunda görev alan Afrodita Tanevska'nın harimin orijinal örtüsünün tonoz olduğunu belirttiğinden söz etmektedir. Kendisi de eserin mimari yapısını ve Üsküp'te Sultan Murad Camii ile aynı dönem eseri olan Burmalı Camii'nin tonozlu örtüsünü göz önünde bulundurarak caminin orijinal örtü sisteminin tonoz olduğunu düşünmektedir.¹²⁵ Bogoyeviç de caminin bugünkü görünümünü 18. yy. başlarında geçirdiği onarımdan sonra aldığını belirterek, inşa edildiğinde kubbeli bir yapıda olduğunu düşünmektedir.¹²⁶ Semavi Eyice de caminin içindeki iki paye dizisinden yola çıkarak, ahşap kırma çatının böyle bir eserde uygun olmadığına dikkat çekmiştir.¹²⁷ Ekrem H. Ayverdi, Semavi Eyice ve Gliša Elezović, harimin orta sahnını tonozun yan

¹²⁴ İbrahimgil, *Makedonya'da Türk İslam Mimarîsinde Görülen Sembolik Motifler*, s. 142.

¹²⁵ İbrahimgil, a.g.mad., s. 510.

¹²⁶ Bogoyeviç, a.g.e., s. 49.

¹²⁷ Eyice, Üsküp'de Türk Devri Eserleri, s. 22.

iki sahnı da kubbelerin örttüğü görüşündedir.¹²⁸ Üsküp halkının ifadesine göre; caminin eski hali kubbeli olup, Üsküp'ün Avusturyalı'lar tarafından işgali (M. 1689) sırasında şehrin ateşe verilmesiyle caminin kubbesi de yanmıştır.

D. KAPILAR

Avluya caminin kuzeydoğusunda bulunan demir kapıdan girilir (fot. 24). Taştan üç basamağı olan kapının iki yanında yine taştan kolon şeklinde çıkmalar vardır. Kapı açıklığı ise demirdendir. Basamaklardan çıkıldığında avlu seviyesine gelinmektedir. Bu avlu giriş kapısının herhangi bir niteliği olmayıp, sonradan yaptırılmış basit formda bir camii avlu kapısıdır.

Avludan son cemaat mahalline geçişi temin eden, caminin ana giriş kapısı demirden korkulukları olan iki kanatlı bir kapıdır. Kapının herhangi bir orijinalliyi yoktur (fot. 34).

Caminin orijinal ve büyük kapısı esas ibâdet mekânına kuzey duvarından açılan cümle kapısıdır (fot. 35). Dış bordürler itibariyle 3 m. genişliğe ve 3.77 m. yüksekliğe sahiptir. Basık kemerli kapıyı dışta yarım kaval silme ve bordür kuşağı üç yönde kuşatır. Basık kemer ile üst bordür kuşağı arasında iki pano yer alır. Tamamı taş malzeme ile inşa edilmiş kapıda bordür ve silmeler, yontma taş tekniği ile yapılmıştır. Üst bordür kuşağının altındaki büyük pano içerisinde caminin ilk onarım kitâbesi bulunur. Taş üzerine kabartma tekniği ile hakkedilen kitâbe sağlam ve orijinaldir. Basık kemerin üstündeki pano içerisinde ise caminin Sultan Mehmed Reşad dönemine ait tamiratını beyan eden üçüncü onarım kitâbesi sarı boya kullanılarak doğrudan duvar üzerine yazılmıştır. Bu kitâbe zaman içerisinde tahribata uğradığından, günümüze oldukça silik bir durumda gelmiştir. Portalin en üstünde, pano içindeki manzara tasvirlerinin ortasında, taş levha üzerinde, caminin M. 1711 / 1712 yılındaki onarımına ilişkin kitâbesi bulunmaktadır. Basık formulu kapı kemerinin iki yanında taş üzerine işlenmiş mukarnas süslemeler bulunmaktadır (fot. 37). Bu mukarnasların dışında kapı oldukça sade ve tezyînatsızdır. Kapının ahşap kanatları orijinaldir. Kanatların üst kısmındaki panolarda şaşırtma çubuklar kullanılmış, alttakilerde ise iki servi motifi yer

¹²⁸ İbrahimgil, a.g.mad., s. 510.

almaktadır (fot. 36).

Cami avlusuna girişı sağlayan iki kapı daha bulunmaktadır. Bunlardan biri caminin doğu cephesindeki avlu duvarından Beyhan Sultan Türbesi için açılan kapıdır (fot. 28). Kapı 1911 senesinde Sultan Mehmed Reşad'ın Üsküp'ü ve Sultan Murad Camii'ni ziyareti sırasında açılmıştır. Kapı moloz taştan olan avlu duvarından bir açıklık oluşturularak yapılmış, demir korkulukludur. Giriş açıklığının üst ve iki yanı tuğladandır. Kapının üzerinde inşa kitâbesi asılıdır (fot. 29). Mermer levha üzerine hakkedilen kitâbe günümüzde orijinalliğini ve sağlamlığını korumaktadır. Kitâbe metninde Osmanlı Türkçesi ile şunlar yazılıdır:

بیجان جدید باب بو اچدی

بیجان زیارت بادی اولدی

سنه ۱۳۲۹

Günümüz Türkçesine çevirisi şöyledir:

Bu yeni kapıyı Bî-cân açtı

Beyhan'ın ziyaretine vesile oldu

Sene 1329 (1911)

Diğer kapı da yine caminin doğu avlu duvarından açılmıştır (fot. 25, 26). Taştan iki basamaklı kapı tek kanatlı basit bir formdadır. Kapıdan girildiğinde avlu seviyesine merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdivenlerin bitimi hizasındaki caminin alt sıra penceresi bir müddet harime giriş için kullanılmıştır. Günümüzde işlevselliğini kaybetmiş olan kapı, cami cemaatinin ve Üsküp eşrafından bazı kimselerin ifadesine göre yaklaşık yirmi beş sene evvel cami imamı tarafından hanımlara ders verme amacıyla açılmıştır. Ancak bugün kullanıma kapalı olup, camiye girişin temin edildiği alt sıra pencere de demir korkulukla çevrilidir (fot. 27).

E. PENCERELER

Sultan Murad Camii esas ibadet mekânında iki pencere dizisi bulunmaktadır. Bunlardan beden duvarlarının alt kısmında yer alanlar her cephede dörder tane olmak

üzere toplam 16 tanedir (Ek II: Sultan Murad Camii Planı). Güney duvarında mihraba kuzey duvarında da cümle kapısına isabet eden yerde kapı ve mihrap ortada kalmak üzere her iki yanlarında ikişer tane pencere yer almaktadır. Birbirlerinin tekrarı şeklindeki bu pencerelerin tamamı kullanılmaktadır. Cami zemininden 0.46 m. yüksekte başlayan pencereler kilit taşına kadar 2.33 m. yüksekliğe, 1.39 m. genişliğe sahiptirler. Duvar derinlikleri ise 1.05 m.'dir. Pencereler dikdörtgen formda olup ahşap sövelidirler (fot. 70). Sağır kemerli alınlıklarında alçı üzerine nakşedilmiş bitkisel motifler bulunmaktadır (fot. 71, 72, 73, 75). Dış cephede ise sivri tahfif kemerli ve düz lentolu açıklıklar şeklindedir. İçten ahşap kanatlara sahip pencerelerin tamamı dış cephelerde demir parmaklıklarla korunmuştur.

Üst kısımda da her cephede dörder taneden toplam 16 tane pencere bulunmaktadır. Yuvarlak kemer formunda olan bu pencereler içten açılabilir ahşap kanatlara sahiptir. Kanatlarda farklı boyutlarda renkli vitray camlar kullanılmıştır (fot. 77, 78). Pencerelerin dış cepheye bakan kısımlarında ise alçı şebekeler yer almaktadır.

Son cemaat yerinde bulunan pencerelerden alt sıradakilerin ahşap sövelerinin üstünde kalemişi tezyînatlar bulunmaktadır (fot. 51, 52, 54). Üst sıradaki yuvarlak kemerli alçı şebekelerin etrafını da yine kalemişi tekniğinde yapılmış bitkisel motifler çerçevelemektedir (fot. 51). Son cemaat yerinin doğu kanadında da ahşap söveli, dikdörtgen formlu, dışta demir parmaklığı olan bir pencere açıklığı mevcuttur (fot. 52). Bugün batı kanadında giriş açıklığı olarak bulunan kısmın caminin özgün halinde pencere olduğunu, eski iki fotoğraftan öğrenmekteyiz (fot. 56, 57). 1963 Üsküp Depremi sonrasında batı duvarının hasar görmesiyle bu pencere de sonradan giriş açıklığına dönüştürülmüştür.

F. MİHRAP

Güney duvarının ortasında bulunan mihrap, dışa çıkıntı yapmazken içte duvar yüzeyinden 0.79 m. çıkıntı yapmıştır. Tamamı alçı-stuko işçiliğinde yapılmış olan mihrap 8.11 m. yüksekliğe ve 1.65 m. genişliğe sahiptir (fot. 100) . Üç sıra istalaktili silme ile çevrili olan kavsara içindeki mihrap nişi yarı dairesel planlıdır.

Kavsaranın üstünde Kur'ân-ı Kerîm'in Âl-i İmrân Sûresi'nden 37. ayetin (mihrap ayeti) yazılı olduğu dikdörtgen bir levha bulunmaktadır (fot. 100). Koyu

kahverengi zemin üzerine sarımtrak boya ile tek satır halinde celî sülûs olarak yazılmış âyet-i kerime şöyledir:

"كَرِيَّا الْمِحْرَابِ رَ عَلَيْهَا دَخَلَ كَلَّمَا قَالَا لِلَّهِ"

“ Zekerıyyâ, onun yanına (mihraba) her girişinde... ”¹²⁹

Mihrap nişinin içinde altın sarısı renkte boya ile kabartma tekniğinde yapılmış barok tarzda kıvrımlı dal ve yaprakların yer aldığı bitkisel süsleme kuşağı vardır (fot. 101).

Mihrap nişini saran bordürlerin tepe noktasında “*sorguç*” olarak da nitelendirilen tepelik kısmı yer almaktadır (fot. 102).¹³⁰ Caminin restorasyonundan sorumlu TİKA ekibi, tepelik kısmındaki kahverengi boyanın, “*Osmanlı beziri*” diye tabir edilen pişmiş bezir yağından yapılan yağlı boyalardan olup, orijinal olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu ifade etmektedir.¹³¹ Mihrap geçirdiği tamiratlarla özgün halinden oldukça uzaklaşmıştır. Özellikle Sultan Mehmed Reşad dönemindeki onarım sırasında, dönemin sanat anlayışına uygun olarak barok ve rokoko üslûbun mihraptaki tezyînatda da kendisini gösterdiğini görmekteyiz. TİKA tarafından yürütülen restorasyon sürecinde beyaz ve krem yağlı boyalarla mihrabın tamamı boyanmıştır (fot. 103).

G. MİNBER

Mihrabın batısında bulunur (fot. 104). Sahnın güneybatısında duvara dik uzanan minber tamamıyla ahşap malzemeden yapılmıştır. Minber caminin ilk devrinden olmayıp, caminin 1910 / 1911 senesindeki Sultan Mehmed Reşad tarafından yaptırılan onarımına aittir.¹³² Zaman içerisinde onarımlara tabi tutulmuş en son da günümüzde TİKA tarafından yapılan restorasyonla yenilenmiştir.

0.81 m. genişliğindeki minberde 16 ahşap basamakla köşk kısmına

¹²⁹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Hayrettin Karaman vd., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, Âl-i İmrân Sûresi / 3, s. 53.

¹³⁰ Mehmet İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 37.

¹³¹ TİKA ekibine verdikleri bilgilerden dolayı teşekkür ederim. (28.09.2018)

¹³² İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 41-42.

çıkılmaktadır. Dikdörtgen prizma şeklindeki köşk kısmının üzerinde sekizgen ahşap konik külah bulunmaktadır. Kapısı üzerinde herhangi bir yazı yoktur.

H. VAAZ KÜRSÜSÜ

Vaaz kürsüsü sahnın güney duvarında doğu cepheden ikinci alt sıra penceresi ile mihrabın ortasında yer almaktadır (fot. 105). Devrinden kalma olmayıp, caminin 1910 / 1911 senesindeki üçüncü onarım safhasına aittir.¹³³ Kürsü sahna 0.93 m. çıkıntı yapmıştır. 0.93 m. genişliğe ve 0.93 m. yüksekliğe sahip kürsü ahşap malzemedendir. Mihrap tarafından 0.45 m. genişliğinde ve 0.60 m. yüksekliğindeki merdiven ile çıkılarak içine oturulmaktadır. Diğer kenarları ahşap korkuluklarla çevrilidir.

İ. KADINLAR MAHFİLİ

Harimin kuzey kanadında ahşap kafeslerle ayrılan tamamı ahşap konstrüksiyonlu bir kadınlar mahfili yer almaktadır (fot. 79, 80). Üsküp'teki diğer camilerin mahfillerine nazaran daha büyük ve göz alıcı olan bu mahfilin camiye sonradan eklendiği açıktır. Ayverdi, üst sıra pencerelerin açılmaz ve kemerli oluşundan yola çıkarak mahfilin cami ile birlikte yapılmadığını, harime sonradan ilave edildiğini öne sürmektedir. Semavi Eyice ise mahfilin 1712'de camiyle birlikte onarıma tabi tutulduğundan söz etmektedir.¹³⁴ Mehmet İbrahimî ise mahfilin Sultan Mehmed Reşad dönemindeki 1910 / 1911 yılına ait onarımda yapıldığını belirtmektedir.¹³⁵ Kanaatimizce de mahfil bu onarımda harime ilave edilmiştir. Mahfildeki ahşap işçiliği, barok profilli kemerler ve geç döneme tarihlenebilecek tezyinî unsurlar bu bilgileri doğrular niteliktedir.

Mahfile hem caminin kuzeydoğu köşesindeki 22 basamaklı ahşap merdivenden hem de kuzeybatı köşesinde yer alan 16 basamaklı ahşap merdivenden çıkılmaktadır (fot. 90, 91, 92, 93). Restorasyonda görevli TİKA yetkilileri, mahfile çıkan bu merdivenlerden kuzeydoğu tarafındaki geniş basamaklı merdivenlerin orijinal olmayıp

¹³³ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 41-42., Özer, a.g.e., s. 332.

¹³⁴ Eyice, *Türk Sanatı Bakımından Üsküp*, s. 155.

¹³⁵ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 41-42.

sonradan yapıldığını, asıl merdivenlerin kuzeybatı tarafında kalanlar olduğunu belirtmiştir. Caminin kuzey cephesini tamamıyla kaplayan mahfil, dördü doğu dördü batı doğrultusundaki sekiz ahşap direk üzerine oturmaktadır (fot. 83, 84). Her biri 0.15 x 0.15 m. kalınlığında olan bu direklerden ortadaki iki direk caminin giriş kapısının yer aldığı açıklık hizasındadır.

İki yandan da ahşap kafeslere sahip olan mahfil orta sahna çıkıntı yapmaktadır (fot.79, 81). Orta sahna çıkıntı yapan kısmın iki yanında da barok üslûba sahip ahşap iki yarım dairevî çıkma yer almaktadır (fot. 82). Mahfile çıkıldığında orta kısım zeminden biraz yükseltilmiş olup bir basamakla çıkılmaktadır (fot. 94, 95). Bu kısmın önünde ve yanlarında 22 taneden 66 ahşap korkuluk yer almaktadır (fot. 95).

J. MİNARE

Minare, caminin kuzeybatı köşesinde ana kütleyle bitişik olarak yer alır (Ek III: Sultan Murad Camii Kuzey Cephesi). Kaide sonradan takviye edilen beton üzerine oturmaktadır. Yedi yüzlü minare kaidesi cephe boyunca yükselir. Rumeli'deki Osmanlı minarelerinin çoğu gibi Sultan Murad Camii minaresi de uzunluğu ile dikkat çekmektedir.¹³⁶ Düzgün kesme köfeki taşından yapılmış minare zeminden aleme kadar toplam 41.2 m. yüksekliğe sahiptir (fot. 22). Minarenin yedigen kaidesi üzerinde 1.52 m. yüksekliğinde kısa bir pabuç bölümü bulunmaktadır. Profilli bir silme ile sona eren kaidenin üzerinde bulunan, yukarıya doğru daralan pramidal üçgenli pabuçla gövdeye geçilmektedir. Gövdenin başlangıcında taştan kaval silme şeklinde bir bilezik vardır.¹³⁷ Tek şerefeye sahip minarenin, ölçüsü gövdeye nazaran daha dar olan kısa silindirik petek kısmı bulunmaktadır. Kesme taştan olan petek kısmının üstünde ise 5.67 m. yüksekliğindeki kurşun konik külah yer almakta ve tepede bakır alemle sonlanmaktadır.

Minarenin kaide kısmında iki, gövde kısmında ise altı açıklık bulunmaktadır. Gövde bitimiyle şerefe arasında taştan yapılmış dört sıra stalaktit mukarnas süsleme minarede tezyinî bir unsur olarak orataya çıkmaktadır. Şerefe balkonu 1.05 m. yüksekliğindeki beton korkuluklarla çevrelenmiş olup, korkulukların üzerini floresan aydınlatma elemanı sarmaktadır. Ayrıca peteğin üst bölümünde yuvarlak kemerli delikler dikkat çekmektedir.

¹³⁶ Eyice, *Türk Sanatı Bakımından Üsküp*, s. 155.

¹³⁷ Özer, a.g.e., s, 45.

Minare ve konumlandığı kuzeybatı cephesi 1963 Üsküp Depremi'nde hasar görmüş, minarenin şerefeden sonraki kısmı yıkıma uğramıştır (fot. 110). Dolayısıyla petek kısmı onarım görmüştür.

Minareye son cemaat yeri batı kanadının köşesindeki düz lentolu ahşap kapıdan girilmektedir. Şerefe kısmına taştan yapılmış 114 basamaklı merdivenle çıkılmaktadır.

Restorasyon sürecinde şerefeden sonraki kısım kaldırılarak bakıma alınmış, petek ve külâh kısmı yenilenmiştir (fot. 23).

K. AVLU

Caminin kuzeyinde yer alır. Avlu doğudan ve batıdan asimetrik şekilde uzanan moloz taştan yapılmış cephe duvarlarıyla çevrilidir. Doğu avlu duvarı 2.30 ile 2.70 m. yüksekliği arasındadır (fot. 30). Restorasyon öncesinde oldukça bakımsız olan bu avlu duvarları onarımın ardından bütünlük arz eden bir görünüme kavuşmuştur (fot. 31).

Avluya giriş Üsküplülerin “*Saat Bayırı*” olarak adlandırdıkları yere doğru açılan Saat Kulesi'nin yanındaki kapıdan yapılmaktadır (fot. 24). Avlu kapısından girişte sağda imam odası olarak ayrılan ek bir bina yer almaktadır. Sol tarafta da Saat Kulesi bulunur. Kuzeybatı tarafında ise şadırvan konumlanmaktadır.

Avlu giriş kapısından son cemaat mahalline geçiş kapısına kadar olan zemin restorasyonda yenilenerek düzgün betonarme taşlarla kaplanmıştır (fot. 33). Avludan caminin doğu tarafına doğru gidildiğinde helalara inen basamaklar gelmektedir. Bu basamakların sonunda da bir kapı vardır.

Avlunun kuzeydoğu tarafında dört kuzeybatı tarafında ise biri çam olmak üzere beş büyük ağaç bulunmaktadır.

Restorasyondan önce oldukça bakımsız vaziyette bulunan avlu bu süreçte yenilenerek temiz ve bakımlı bir görünüme sahip olmuştur. Avlu zeminine ışık lambaları konularak ve diğer birimler ışıklandırılarak külliye'nin ihtişamı gözler önüne serilmiştir (fot. 107).

L. ŞADIRVAN

Şadırvan avlunun kuzeybatı tarafında bulunmaktadır. Günümüzdeki şadırvan yenilenmiş olmakla birlikte eski şadırvanın inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Ancak Sultan Mehmed Reşad'ın Üsküp gezisi kapsamında yapıldığı muhtemeldir.¹³⁸ Eski şadırvandan pek bir şey kalmamış olmakla beraber 1970'li yıllara ait olduğu düşünülen bir fotoğrafta şadırvanı görmekteyiz (fot. 108).

Bugünkü şadırvan devrinden olmadığı için tarihi bir değere sahip değildir. Baldaken tarzda olan şadırvan, on iki ahşap direk ile çevrelenmiş olup üstte konik bir külaha sahiptir (fot. 109). Külâhın tepe noktasında alem yer alır. Üst örtüsü içten ahşap tavan şeklinde olan şadırvanın ortasında mermer su havuzu bulunmaktadır. Havuzun orta kısmında da suyu dağıtan üç kademeli mermer fıskiyesi vardır.

M. MALZEME VE TEKNİK ÖZELLİKLER

Cami beden duvarlarında iki sıra tuğla bir sıra düzgün kesme taş alması duvar örgüsü kullanılmıştır (fot. 21). Son cemaat yerine bakan kuzey duvarı yarıya kadar sadece düzgün kesme taşla kaplı olup kemer bitiminden aşağı iki sıra tuğla bir sıra düzgün kesme taşla devam etmektedir. Son cemaat yerindeki revak kemerleri, sütunlar ve sütun kaideleri de kesme taştandır. Cami cephelerindeki alt sıra pencere sövelerinde kesme taş, sivri kemerli alınlıklarında ise iki sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanılmıştır (fot. 19). Minare ise tamamıyla düzgün kesme köfeki taştan yapılmıştır. Cami avlu duvarlarında moloz taş duvar örgüsü kullanılmış bazı kısımlarda kırmızı kiremit taşlar da süsleyici öge olarak yer almıştır. Avlu içerisindeki şadırvanın havuzu, fıskiyesi ve oturma yerleri mermerden yapılmıştır. Üzerindeki çatısı içeriden ahşap malzeme ile örtülmüş dışarıdan ise kurşun ile kaplanmıştır. Cami onarım kitâbelerinin de taş üzerine yazıldığını görmekteyiz (fot. 38, 39, 40).

Cami içinde ise esas ibadet mekânı zemininde devrinden kalan orijinal altıgen tuğlalar döşelidir. Ancak bazı yerlerde tahribata uğrayanların yerine kare şeklinde tuğlalar ilave edilmiştir. İç duvarlar tamamen sıvalı vaziyettedir. Mihrapta alçı-stuko işçiliği, minber ve vaaz kürsüsünde ahşap işçiliği vardır. Cümle kapısı, kanatları, alt sıra pencere söveleri, kepenkleri, üst sıra pencere çerçeveleri ve kadınlar mahfili tamamen ahşap malzemedendir. Sahnı bölen kalın kare ayaklı payeler ise taştandır. Harimin içten tavan örtüsü ve son cemaat yerinin örtüsünde aynı ahşap malzeme kullanılmıştır. Dıştan ise kırma çatı kiremitlerle kaplıdır.

¹³⁸ Verdiği bilgiden dolayı Prof. Dr. Süleyman Baki'ye teşekkür ederim. (27.04.2019)

III. SÜSLEMELER

Sultan Murad Camii'nin ağırlıklı süsleme unsuru, ahşap işçiliği ve kalemişi süslemelerdir. Cami özellikle renkli kalemişi bezemeleri ile dikkat çekmektedir. İç mekânda ahşap işçiliğine sahip kısımlar; tavan, kadınlar mahfili ve minberdir (fot. 79, 83, 98, 99, 104). Kalemişi süslemeler, ahşap tavan, alt sıra pencere alınlıkları, üst sıra pencere çerçeveleri, duvar yüzeyleri, paye kemerlerinin yüzeyleri ve kadınlar mahfilini taşıyan ahşap direklerin başlıklarında yoğunlaşmıştır. Dış mekânda ise süsleme unsuru olarak kalemişleri, duvar resimleri ve taş işçiliği göze çarpmaktadır. Kalemişleri son cemaat yerinin alt sıra pencere alınlıklarında, doğu ve batı kanatlarının duvar yüzeylerinde, son cemaat yeri mihrâbiyelerinde ve portalin üzerindeki manzara tasvirlerindedir. Taş işçiliği ise son cemaat yeri revak kemerlerini taşıyan sütunlarda, sütun başlıklarında ve şerefe korkuluklarında görülür.

Kalem işlerinin ve bezemelerin taşıdıkları üslûp bakımından geç dönemde camiye ilave edildiğini görmekteyiz. İbrahimgil, caminin farklı kısımlarındaki bezemeler üzerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde değişik renk, malzeme ve tekniklerin uygulanmış olduğundan söz etmektedir. Bu farklılığın sebebini de ayrı zamanlardaki restorasyonlara dayandırmaktadır. Caminin 1712, 1910 ve 1966 - 1976 yılları arasında geçirdiği onarımları göz önünde bulundurarak, kalemişi bezemelerin de üç farklı dönemde meydana getirildiğini ifade etmektedir.¹³⁹

Öncelikli olarak iç mekânda 19. yy.'a tarihlenen ahşap işçiliğine sahip tavanın tamamı dilimli örgü kompozisyonuna sahiptir ve tavanın tam ortasında avizenin etrafında on iki dilimli gülbezek motifi yer almaktadır (fot. 99). Tavanın silmesini dolaşan bordür kuşağı içerisine de küçüklü büyüklü palmetler yerleştirilmiştir (fot. 64). Yine 19. yy. ürünü olan kadınlar mahfilinde yoğun bir kalemişi bezeme söz konusudur. Mahfili taşıyan ahşap direklerin başlıklarında ve ortada harime doğru çıkıntı yapan kısmın alt tarafında rumîlerden oluşan bitkisel süslemeler bulunmaktadır (fot. 81).¹⁴⁰ Ahşap direk başlıklarının arka kısmında ise realist üslûpta çalışılmış farklı çiçek motifleri yer almaktadır (fot. 86, 87, 88, 89). Bunlardan mahfili doğu ve batı duvarına

¹³⁹ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 46-47.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 44.

yaslayan iki yandaki son direk başlıklarına yeşil ve lacivert tonları karıştırılarak yapılmış başak motifleri işlenmiştir (fot. 89). Mahfilin iki yanında bulunan dairevî çıkmaların ahşap korkulukları altında da akantus yaprakları vardır (fot. 82). Mahfilin altındaki ahşap tavan da yeşil ve sarımtırak üçgen ve baklava dilimleri ile süslenmiştir (fot. 97).

Cami hariminde dikkat çeken süsleme unsurlarından bir diğeri de alt sıra pencere alınlıklarına nakşolan renkli kalemişi bezemelerdir (fot. 71, 72, 73, 75). 18.yy'ın ikinci yarısında yapıldıkları muhtemel olan bu bezemelerde Türk tezyînatındaki bitkisel motifler kullanılmıştır.¹⁴¹ Genel olarak kıvrık dallar, lale, gül gibi çiçek motifleri üslûplaştırılmış vaziyette kullanılmıştır. Renk tonları olarak da mavi, yeşil, sarı, kırmızı ve kahverengi ön plandadır. İbrahimgil, bu kalemişlerinde fresko-seko tekniğinin kullanıldığını öne sürmektedir.¹⁴² 1963 Üsküp Depremi'nden sonra çekilmiş bir fotoğrafta kuzey pencere üzerindeki kalemişi bezemeyi görmekteyiz (fot. 74). Üst pencere çerçevelerinde de bezemeler mevcuttur ancak restorasyon sürecinde onarıma tabi tutularak, üstleri sıvanmıştır.

Harimi üç sahna bölen kalın payelerin kemer yüzeylerinin bütününde rumî ve palmetlerden müteşekkil bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır (fot. 64). Restorasyon sürecinde alanda bulunmamızın sağladığı olanaklardan biri de bu motifleri daha yakından inceleyebilmemiz olmuştur. Özellikle yukarıda kalan kemer yüzeylerini yakından müşahede edebildik. Mahfil kısmındaki kemer yüzeylerinde bulunan akantus yaprakları oldukça belirgindir (fot. 68).

Harimdeki kalemişleri ve bezemelerin tamamının barok üslûbunda ve Batı tarzında olduğunu söyleyebiliriz.

İç mekândaki bir diğeri süsleme unsuru da çeşitli hat yazılarıdır. Yazılar yoğun olarak üst sıra pencereleri arasındaki kısımlarda etrafı bordürlerle çevrili yatay dikdörtgen panolar içindedir. Ayrıca orta sahında payelerin kemer köşeliklerinde dikdörtgen panolar içerisinde celî sülüs hatla dört halifenin ismi yazılıdır. Restorasyon sırasında bu panolar da sıvalanmış vaziyetteydiler. Biz de yerinde inceleyerek, bu yazılardan bazılarını yakından fotoğraflama imkânı elde ettik (fot. 106).

¹⁴¹ İbrahim, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri*, s. 289-290.

¹⁴² Detaylı bilgi için Bkz. İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 45.

Dış cephedeki süsleme yoğunluğu ise son cemaat yeri ve giriş portalinin üzerinde toplanmıştır. Son cemaat yeri pencere alınlıklarında iç mekân pencere alınlıklarında olduğu gibi bitkisel kompozisyonların işlendiği kalemişleri bulunmaktadır (fot. 51, 52). Restorasyon sürecinde bunlar da sıvalanmış durumda olduğundan bazılarını tatbik edebildik. Doğu kanadı duvar yüzeyindeki pencere alınlığında barok üslûbunda yapılmış kıvrımlı dal ve yapraklar ile çiçeklerden oluşan bitkisel kompozisyon belirgin durumdadır (fot. 52). Batı kanadındaki alt sıra ikinci pencere alınlığında da yine barok üslûbunun özelliklerini taşıyan C şeklindeki kıvrımlı dalların üzerinde bir vazö içerisinde kırmızı güller yapılmıştır (fot. 54).

Son cemaat yeri doğu ve batı kanatlarında bulunan yarım daire planlı, dikdörtgen çerçeveli mihrâbiyeler de bitkisel motiflerle süslüdür. Doğu kanadındaki mihrâbiyede mihrap nişinin üstündeki iki köşede yapraklarla bezenmiş gül motifi yer almaktadır (fot. 48,49). Mihrâbiye çerçevesinin üstünde duvar yüzeyine de yine kıvrımlı dallar ve çiçek motifleri bezenmiştir (fot. 49). Batı kanattaki mihrâbiyede de aynı süsleme kompozisyonu takip edilmiş olup, yalnızca gül motifindeki renkler kırmızı ve bordo tonlarındadır (fot. 50).

Son cemaat yerinde dikkat çekici bir diğer süsleme unsuru da 1912 yılındaki onarıma ait farklı manzara tasvirlerinden oluşan duvar resimleridir.¹⁴³ Bunlardan günümüze ulaşabilmiş olanlar giriş portalinin üzerinde ikinci onarım kitâbesinin iki yanında dikdörtgen panolar içerisinde bulunanlardır (fot. 40, 41). Kitâbenin doğusundaki pano içinde merkezî kubbeli üçer şerefesi olan dört minareli avlulu bir cami ile yan tarafında üçer katlı binalar bulunmaktadır (fot. 40, 41). Arka planda da farklı ağaçlar ile çok belirgin olmayan başka yapılar göze çarpmaktadır. Resimde tasvir edilen caminin Edirne Selimiye Camii ya da İstanbul Süleymaniye Camii olma olasılığı yüksektir.¹⁴⁴ Batı taraftaki panoda ise yine merkezî kubbeye sahip, üç kubbeli son cemaat yeri, iki köşesinde de iki şerefeli birer minare bulunan bir cami yer almaktadır (fot. 40, 41). Caminin yanında bir türbe ile sağ ve sol taraftaki ağaçlar arasında sivil mimari yapılar yer almaktadır. Ayrıca caminin arka tarafında ne olduğu tam belli olmayan dairesel planlı bir yapı vardır. Bu manzara tasvirindeki caminin hangi cami olduğu hususunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak İstanbul camilerinden

¹⁴³ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 45.

¹⁴⁴ Özer, a.g.e., s. 327-328.

biri olması muhtemeldir.¹⁴⁵ Sıvalı duvar üzerine kalemişi tekniği ile yapılan manzara resimleri Anadolu'da yaygınlık kazanmaya başladıktan sonra 16. yy.'dan itibaren Balkanlar'da da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Balkanlar'daki dinî mimaride bunun birçok örneğine rastlamaktayız.¹⁴⁶ Üsküp'te Sultan Murad Camii ile İsa Bey Camii'nde karşımıza çıkan bu duvar resimleri İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi duvarları (18. yy.) ile benzerlik arz etmektedir.¹⁴⁷

Batı kanadındaki duvar yüzeyinde de bir duvar resminin olduğunu mevcut kaynaklardan ve görsellerden öğrenmekteyiz. 1963 yılı depremi öncesine kadar var olan resim deprem sonrasında hasar görerek günümüze ulaşamamıştır. Doğu kanattaki duvar yüzeyindeki tasvir de bugün seçilebilir durumda değildir. Etrafını kuşatan dal ve çiçeklerden oluşan dikdörtgen bordür kuşağı ise belirgin durumdadır (fot. 52). İbrahimgil, resmin deforme olmadan önceki halini inceleyerek, Ayasofya Camii'nin tasvir edildiğinden söz etmektedir.¹⁴⁸

Son cemaat yerinin ahşap tavanı da kendinden dilimlidir ve giriş kısmının üstündeki tavanda daire içerisinde iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan altı kollu yıldız motifi göze çarpmaktadır (fot. 58, 59). “*Mühr-ü Süleyman*” olarak adlandırılan bu altı kollu yıldız motifini Makedonya'daki Türk-İslâm mimarisi eserlerinde sıklıkla görmek mümkündür.¹⁴⁹

Son cemaat mahallindeki taş işçiliğini revak kemerlerini taşıyan sütunların başlıklarında görmekteyiz (fot. 42, 43, 44). Orijinallliğini koruyan, devrinin nadir örneklerinden sayılabilecek bu başlıklardan giriş eksenindeki ikisi mukarnaslara sahiptir. Yanlardaki diğer iki başlığa da iri bademlerle şekil verilmiştir. Sütun başlıklarının altında taştan bilezikler bulunmaktadır.

Caminin minaresinin şerefe korkuluğunda geometrik motiflerden oluşan taş işçiliği uygulanmıştır.

¹⁴⁵ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 46.

¹⁴⁶ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 10,119.

¹⁴⁷ İbrahim, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri*, s. 289-290., Özer, a.g.e., s. 328.

¹⁴⁸ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 46.

¹⁴⁹ Mehmet İbrahimgil, “Makedonya'da Türk Mimarisinde Görülen Sembolik Motifler”, *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*, 2002, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 141-143.

Dış cephede süsleme amaçlı almaşık duvar tekniği kullanılmıştır. Pencerelemin sivri kemerlerinde kullanılan iki sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşıklığı da cepheye ayrı bir hareket kazandırmaktadır.

IV. ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUM

Sultan Murad Camii giriş kapısı üzerinde bulunan üç onarım kitâbesi caminin inşa tarihi ve geçirdiği onarımlarla ilgili bilgi vermektedir. Bunlardan portalin tam ortasında olan üç satırlık Arapça kitâbeye göre cami, M. 1436 / 1437’de Sultan II. Murad tarafından yaptırılmış, 1537 / 1538’de bir yangına maruz kalmış ve dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 1539-1542 yılları arasında onarıma tabi tutulmuştur. Kosta Balabanov bu yangında caminin minaresi ve örtü sisteminin yandığından söz etmektedir.¹⁵⁰ Bu onarımda caminin hangi kısımlarının yenilendiği hususunda başka bir bilgi yoktur.

Caminin geçirdiği ikinci onarımı da yine giriş portalinin üzerindeki M. 1711 / 1712 tarihli Osmanlı Türkçesi ile yazılmış 12 beyitlik onarım kitâbesinden öğrenmekteyiz. Kitâbeye göre cami 1689 senesinde Üsküp’ü işgal eden Avusturyalılar tarafından ateşe verilmiş, yangında cami oldukça hasar görmüş, geriye yalnızca dört duvarı ve külâhsız minaresi kalmıştır. 1700 tarihli bir arşiv belgesinde Üsküp kadısı ve kadızâdesine gönderilen hükümde şu ifadeler yer almaktadır: “Üsküb’de vaki’ merhum ve mağfûrun leh Gazi Hüdâvendigâr tâbe serâhûnun bina buyurdıkları cami-i şerif kefare istilâsında muhrik oldukda kurşunu içine akub badehû cami-i cedide nakl ve vaz’ ettirilüb ve bir mikdarı dahi zayi’ olmağla zikrolunan kurşunun aslı ve nâ-mevcudu ve zayi’ olanı ne-mikdardır. Vukufu olanlar marifetiyle sıhhati üzere defter olunub ve bundan maada hatib ve imam vesair hademesinin vazifeleri ve şem’ ve hasırı için tayin olan kurası nedir ve cami-i şerifin tamiri ne-mikdar akçe ile olur...”¹⁵¹ Bu hükümden anlaşıldığı üzere; Gazi Hüdâvendigâr tarafından inşa edilen cami Avusturyalılar’ın işgali ve şehri ateşe vermeleriyle yanmış ve kurşunu içine akmış vaziyette bulunmaktadır. Kurşunun bir kısmı da yeni camiye nakledilirken ziyan olmuştur. Nakledilen kurşunla nakil sırasında kaybolan miktarın ne kadar olduğu ve bundan başka imam, hatip ve hademesinin

¹⁵⁰ Balabanov, a.g.e., s. 45.

¹⁵¹ BOA: MAD., Defter No:3134, s. 17.

vazifeleri ile mum ve hasır için gerekenlerin neler olduğu ve caminin ne kadar akçe ile tamir edileceğinin araştırılıp merkeze arz edilmesi istenmiştir. Şehrin Avusturyalılar elinden geri alınmasıyla şehirde yeniden Osmanlı egemenliği tesis edilmeye başlanmış ve zarar gören mimari eserlerin onarımı başlatılmıştır. 23 yıl dört duvar halinde kalan Sultan Murad Camii M. 1711 / 1712’de Sultan III. Ahmed tarafından tamir ettirilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan 1711 tarihli belgede caminin tamiri ile ilgili Rikâb-ı Hümâyûn’a yazılan arz tezkiresi yer almaktadır. Belgede Sultan III. Ahmed’in hatt-ı hümâyûnu vardır.¹⁵² Belgeden anlaşıldığına göre; Avusturya ile olan savaş sonrasında hıristiyanların istilasıyla harap olan cami, izn-i hümâyûn ile H. 1123 senesinde, 1288 buçuk kuruş ile bir süls 4 buçuk akçe sarfolunarak tamir edilmiştir.

Bu onarıma dair korunan bir başka belge de Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bulunan M. 1711 / 1712 tarihli “Üsküp’te Bulunan Sultan II. Murad Camii’nin Planı” adlı topoğrafik haritadır.¹⁵³

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiye göre bu onarımla ilgili BOA.CE.31326 no’lu defterde bir arşiv belgesi daha vardır. Ancak dijital baskısının yoksunluğundan ötürü burada bu belgeyi kullanamadık. Belgede harap halde iken tamir edilen Sultan Murad Camii’ne İstanbul’dan gönderilen halı, hasır vesaireyle ilgili yollarda gümrük alınmaması ve bunların hiçbir olumsuzlukla karşılaşmadan Üsküp’e varmaları için gerekli yetkililere verilen emirler vardır.

Bu onarım çalışmaları sırasında eserin yıkılmış olan çatısı ve yüksek ateşten ötürü tahrip olan duvar yüzeylerindeki sıva tabakalarıyla minaresinin külâhı yenilenmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca bu tamirde duvarlara mavi, sarı ve kahverengi tonlarının kullanıldığı kalemışleri yapılmıştır.¹⁵⁵

Giriş kapısındaki basık kemerin üstünde yer alan tek satır halinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış üçüncü onarım kitâbesinden caminin Sultan V. Mehmed Reşad’ın 1911’de Üsküp’e yaptığı ziyaret öncesinde restore edildiği anlaşılmaktadır. Bu restorasyonun hangi sebeplerden ötürü yapıldığı hakkında ise bir bilgi yoktur. Tezyînatta malzeme olarak tutkal, kireç ve endüstri boyaları kullanılmış, açık sarı ve mavi renkleri tercih edilmiştir. Bu safhaya ait olan süslemeler son cemaat yerindeki

¹⁵² TSMA: Defter No:09008.0001.00

¹⁵³ TSMA: E. 10107-1

¹⁵⁴ Özer, a.g.e., s. 49-50.

¹⁵⁵ İbrahimî, *Makedonya’da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 45.

manzara tasvirleri ve pencere bordürleridir.¹⁵⁶ Kadınlar mahfili, mihrap ve minber de bu döneme aittir. Caminin bugünkü süsleme kompozisyonu 1911 yılındaki bu onarım safhasına aittir.¹⁵⁷ Kanaatimizce de caminin görünen aksamı bu restorasyon sonrasında Batı üslûbuna geçmiştir.

26 Temmuz 1963 yılındaki şiddetli depremde Üsküp'teki diğer sivil ve mimari yapılar gibi Sultan Murad Camii de oldukça hasar görmüştür. Cami ile birlikte külliye içerisindeki diğer eserler ağır tahribata uğramıştır. Cami üzerinde büyük çatlaklar oluşmuş, son cemaat yeri zarar görmüş ve minarenin şerefeden sonraki kısmı yıkıma uğramıştır.¹⁵⁸ Deprem sonrası çekilen bir fotoğrafta caminin batı beden duvarlarındaki ve minaredeki hasar oldukça belirgindir (fot. 58). Caminin onarımı 1966 - 1976 yılları arasında Makedonya Cumhuriyeti Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından onarıma tabi tutulmuştur. Bu onarımda caminin beden duvarları ve son cemaat yeri onarılmış, duvar süslemeleri canlandırılmış ve minarenin şerefeden sonra yıkılmış olan kısmı ile caminin çatısı yeniden inşa edilmiştir (fot. 200, 201).

Cami ve içinde bulunduğu külliye 1976'dan 2016 yılına kadar herhangi bir bakım ve onarım görmemiş, ancak halkın ve cami cemaatinin hizmetleri ile işlevselliğini devam ettirmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde ahşap yapısı nedeniyle su ve nem sorunları yaşayan cami diğer külliye birimleri ile birlikte 5 Ekim 2016 tarihinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından restorasyon sürecine alınmıştır. Biz de alan araştırmamızı bu dönem içerisinde yapmış olduğumuzdan camideki restorasyon sürecini yakından görme ve tecrübe etme imkânı elde ettik.

¹⁵⁶ İbrahimî, *Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler*, s. 45., Bogoyevič, a.g.e., s. 49.

¹⁵⁷ İbrahimgil, a.g.mad., s. 510.

¹⁵⁸ Bogoyevič, a.g.e., s. 49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRBELER

I. BEYHAN SULTAN TÜRBESİ

Sultan Murad Külliyesi içinde, caminin güneybatı köşesinde, bir türbe bulunmaktadır (fot. 111). “*Beyhan Sultan*”, “*Bikiy Han*” ve “*Beyan Baba*” gibi farklı isimlerle adlandırılan bu yapının hangi Beyhan Sultan’a ait olduğu hususunda birtakım farklı görüşler vardır. Muhtelif kaynaklar, Osmanlılar döneminde çok sayıda Beyhan Sultan’ın varlığından söz etmektedir. Bu türbede medfun bulunan Beyhan Sultan’la ilgili olarak; Gliša Elezović onun Kanûnî Sultan Süleyman’ın kızı olduğunu, Yahya Kemal ise II. Bayezid’in kızı olduğunu söylemektedir. Sâlih Âsım Bey ise Târih-i Cevdet’i kaynak göstererek Sultan III. Mustafa’nın kızı Beyhan Sultan olduğunu ifade etmektedir. Duşanka Bojanić’e göre ise Yavuz Sultan Selim’in kızıdır.¹⁵⁹ Çağatay Uluçay da Yavuz Sultan Selim’in kızları arasında bahsetmektedir.¹⁶⁰ Kanaatimizce de türbede medfun bulunan ve türbeye ismini veren Beyhan Sultan, Yavuz Sultan Selim’in kızı olmalıdır. Bu hususta Uluçay, Yavuz’un kızı olan Beyhan Sultan’ın (H. 966 / M. 1559) yılından önce vefat ettiğini yazmaktadır.¹⁶¹ Bu tarih, türbenin inşa tarihi (H. 964 / M. 1557) ile birlikte düşünüldüğünde düşüncemizi doğrular niteliktedir. Zaman içerisinde Üsküp halkı arasında türbenin adı “*Beyan Baba*” olarak yaygınlık kazanmış ve halk arasında burada yatanın bir evliyâ olduğu düşüncesi nam salmıştır.

Türbe, Sultan Murad Camii’nin batı duvarına oldukça yakın bir mesafede bulunmakta, caminin cephe duvarıyla arasında yaklaşık 1.97 m. açıklık bulunmaktadır (fot. 111).

Türbe, kare planlı, kübik gövdeli, içten ve dıştan sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbeli bir yapıya sahiptir (Ek IV: Beyhan Sultan Türbesi Planı). Yapısı ve

¹⁵⁹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 55.

¹⁶⁰ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları Ve Kızları*, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 31.

¹⁶¹ Uluçay, a.g.e., s. 31.

heybetli duruşu ile türbe Makedonya’da ayakta kalan bu tip türbelerin en büyüğüdür.¹⁶² Türbe içinde Beyhan Sultan’ın kabriyle birlikte dört kabir daha bulunmaktadır (Ek VI: Beyhan Sultan Türbesi Kesitleri). Sâlih Âsım Bey, türbeyle ilgili; “*İrfân Mektebi (şu anda Mehmed Sokoloviç) avlusunda san’at yönünden oldukça süslü bir türbe vardır ki, kubbe sandukaları mermerden yapılıdır. Şekline bakılırsa İstanbul türbelerindeki hanım sultanların mezarlarına benzemektedir.*”¹⁶³ şeklinde bahsetmektedir. M. 1711 / 1712 tarihli topoğrafik haritada da türbeyi görmekteyiz. Üzerinde Osmanlı Türkçesi ile “türbenin sağdır” yazısı vardır.¹⁶⁴

A.GENEL ÖZELLİKLERİ

Türbenin giriş kapısı kemerinin üzerinde yatay dikdörtgen bir taş levha içerisinde, dörde bölünmüş iki satır halinde Osmanlı Türkçesi olarak celî sülûs tarzda yazılan inşa kitâbesi vardır (fot. 114). Kitâbe metni Osmanlı Türkçesi olarak şu şekildedir:

بو مشحد شریف شمیم ایله پیران عابده

هر دم نسیم روضه دارالسلام اوله

تاریخی بو تر به نك اولکم دیلر دیسون

انوار لطف رازقه داعم مقام اوله

۹۶۴

I- Bu meşhed-i şerîf-i şemim ile pîrân ibda; Her dem nesim-i ruza dârüsselâm ola

II- Tarihini bu türbenin ol kim diler disun: Envâ- ı lutf-ı Râzık-ı dâim makâm ola

964

Günümüz Türkçesine çevirisi de şöyledir:

I- Bu güzel kokulu şerefli şehitlik ile erenler uçsun; Her an cennet bahçesinin esintisi gelsin.

¹⁶² Zoran Pavlov, “Sultan Murat Mosque”, *Macedonian Cultural Heritage Ottoman Monuments*, Skopje: UNESCO Office, 2008, s. 63.

¹⁶³ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 47-48.

¹⁶⁴ TSMA: E. 10107-1

II- Bu türbenin tarihini dileyen herkes söylesin: Allah'ın lütfunun nurlarında daimi olarak kalsın.

964

Kitâbenin tam ortasına yazılan 964 sayısı hicrî olarak türbenin inşa tarihini vermektedir. Milâdî olarak inşa tarihi 1556 / 1557'dir.

Türbe kare şeklinde olup, girişin bulunduğu doğu kenarı 9.38 m., batı kenarı 9.41 m., kuzey kenarı 9.43 m. ve güney kenarı da 9.40 m. uzunluğa sahiptir. Osmanlı türbelerinde 16. yy.'dan itibaren kesme taş-tuğla almaşık duvar örgüsünün yaygınlaştığı görülmektedir.¹⁶⁵ Beyhan Sultan Türbesi de aynı minvalde olmak üzere, cephe duvarlarında bir sıra köfeki malzemeli düzgün kesme taş ve bazı yerlerde iki bazısında üç sıra olmak üzere tuğla ile almaşık duvar örgüsü kullanılmıştır (fot. 111, 112).

Türbeye giriş doğu tarafındandır. Doğü cephe duvarı ortasında 1.92 m. yüksekliğinde ve 1.07 m. eninde basık kemerli giriş kapısı açıklığı bulunmaktadır. Taş söveli açıklığın basık kemeri de taştandır (fot. 113).

Erken dönem Osmanlı türbelerinde ortaya çıkan revak, klasik dönemdeki türbe yapılarında yaygınlık kazanmıştır.¹⁶⁶ Bu revak unsuru, Beyhan Sultan Türbesi'nde günümüzde mevcut olmamakla birlikte, muhtemelen türbenin yapıldığı tarihlerde yerini almıştır. Türbenin doğu cephesinde bulunan giriş kapının üzerisinde daha önceden açık bir revağın olduğunu bugünkü cephe duvarında bulunan dört demir parçasının varlığından ve açıklıklardan anlamaktayız (fot. 115). Bogoyeviç de, bu hususta Krum Tomovski'nin türbe kesitine dayanarak, günümüzde mevcut olmayan sütunlar üzerinde duran açık bir revağın bulunduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁷ Restorasyon sürecinde ahşap bir revak örtüsü yeniden konulmuştur (fot. 116).

Türbenin dört kenarında her cephede ikişer tane olmak üzere sekiz adet alt sıra penceresi bulunur. 0.95 m. genişliğinde ve 1.39 m. yüksekliğinde dikdörtgen pencerelerin üzerinde yine sivri kemer formunda destek kemerleri vardır. Kemerler dikey tuğla örgüsü kullanılarak yapılmıştır (fot. 117). Bu durum cephe duvarlarında dikkat çeken bir unsurdur. Pencere alınlıkları süslemesiz sade olup, düz olarak

¹⁶⁵ Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2007, s. 30.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 287-289.

¹⁶⁷ Bkz. Bogoyeviç, a.g.e., s. 54-55.

bırakılmıştır. Pencere söveleri ise taştandır ve demir parmaklıklar tutturulmuştur. Yuvarlak kesitli demir çubukların yatay ve dikey olarak birbirini kestiği parmaklıklar lokmalıdır (fot. 120).

Türbe beden duvarlarının üstünde her yönde birer tane olmak üzere dört adet üst sıra penceresi vardır (Ek V: Beyhan Sultan Türbesi Cephe Kesitleri). Bu pencereler alt sıradaki iki pencerenin orta hizasında bulunmaktadır. Kuzey, güney ve batı cephelerinde bulunanlar, uzun dikdörtgen biçiminde sivri kemerli olarak inşa edilmiştir. Doğu cephesinde kapı açıklığının üzerinde yer alan pencere açıklığı ise yuvarlak kemere sahip olduğu için diğerlerinden farklıdır. Doğu cephesi hariç diğer üç cephedeki pencerelerin üzerinde, alttaki düzende olduğu gibi sivri destek kemerleri vardır. Kemerlerde alttaki gibi yine aynı dikey tuğla örgüsü göze çarpmaktadır. Doğu cephesindeki pencere açıklığının etrafı ise yuvarlak bir kemerle kuşatılmış olup onda da aynı tuğla örgüsü kullanılmıştır. (fot. 111, 116).

Türbede beden duvarları pahlanmış üst köşelere kadar 4.51 m.'dir (Ek V: Beyhan Sultan Türbesi Cephe Kesitleri). Beden duvarları üst sınırını pahlanmış köşelerin meydana getirdiği kurşun kaplı üçgen yüzeyler oluşturur. Bu yüzeyler adeta birer saçak gibi cepheye hareket kazandırmaktadır. Pahlanmış üst köşelerden dolayı cephe düz olarak sonlanmamaktadır (fot. 112, 121).

Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi'nin kubbesinde olduğu gibi bu türbeyi örten kubbede de kasnak kullanılmıştır. Türbe duvarlarına oturan sekizgen kasnak, bir sıra taş iki sıra tuğla ile yapılmıştır. Kubbe içten ve dıştan bu sekizgen sağır kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbenin üzeri kurşunla örtülüdür (fot. 121).

Türbeye girişi temin eden kapı açıklığında çift demir kanatlar bulunmakta olup restorasyon sürecinde bu kanatlar kaldırılmıştır. Dışta basık kemerli olan kapı girişi içte dairevî kemere sahiptir (fot. 122). Yapının dış silüeti içle tam bir bütünlük arz eder. Kare planlı türbe zemini kare tuğlalarla döşelidir. Dört cephede de bulunan alt sıra pencereler duvar yüzeyinden 0.81 m. içerlek bir zemin oluşturmuşlardır. Pencereler içeride de dış cephedeki gibi sivri kemerlere sahiptir (fot. 124). Bu sivri kemerler iç mekâna bir hareketlilik kazandırmaktadır. Pencerelerin çift kanatlı ahşap kepenkleri vardır (fot. 125). Duvarlar restorasyon sebebiyle tamamen sıvalı vaziyettedir ve yüzeylerinde herhangi bir bezeme yoktur. Kubbede de tezyîni bir unsur

bulunmamaktadır. Yapılan sıvalama çalışmasıyla birlikte sivri kemerli pencere alınlıklarında, devrinden kalan kalemişi tekniğiyle yapılmış bitkisel motifler ortaya çıkarılmıştır (fot. 126, 127).

Kare yapıda kubbeye geçiş sivri kemerli köşe pendentifleri ile sağlanmıştır (fot. 128). Döneminin seçkin ve güzel örneklerinden olan bu pendentiflerin altında da üç sıra halinde mukarnas bulunmaktadır (fot. 129). Sivri kemerli pendentiflerin orta hizasına, duvarların üst yüzeyine her yüze birer tane olmak üzere toplam dört üst sıra penceresi yerleştirilmiştir.

Türbenin içinde beş kabir bulunmaktadır. Basık kemerli açıklıktan içeri girildiğinde iki yanda büyük ve heybetli iki tekne ve güney tarafta küçük bir tekne olmak üzere 3 tekne bulunmaktadır. Arka tarafta (batı tarafı) ise sandukalı iki kabir daha vardır. Tekne biçiminde olan kabirlerin, şahideleri olmakla birlikte, hiçbirinde kime ait olduğuna dair bir yazı mevcut değildir. Sandukalardan ise birinin kavuklu baş taşı bulunmakta olup, diğeri düz levhalıdır. Bu kabirlerde kimlerin yattığı tam olarak bilinmemekle birlikte, kaynaklarda da konu hakkında çok fazla bir mâlûmat yoktur. Ancak bazı kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ve gerek cami cemaati gerekse Üsküp halkından kişilerle yaptığımız sözlü görüşmeler neticesinde, türbeye adını veren Beyhan Sultan'ın kabrinin arkada bulunan iki sandukadan kuzey cepheye yakın tarafta kalan olduğunu düşünmekteyiz (fot. 130). Mermer işçiliğe sahip şahidesiz sanduka, iki kademeli mermer kaide üzerine oturmaktadır. Sandukanın baş ucu 0.75 m. ayak ucu 0.43 m. genişliğe sahip olmakla birlikte, uzunluğu 2.21 m.'dir. Üzerinde bulunan mermer kanatlı sanduka kapakları ise 0.36 m. genişliğinde ve 2.18 m. uzunluğundadır (fot. 130). Üzerinde herhangi bir süsleme bulunmayan mermer sanduka oldukça sade bir mezar şeklinde düzenlenmiştir.

Bu sandukanın yan tarafında bulunan diğer sandukanın ise kime ait olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yahya Kemal, Beyhan Sultan'ın eşi olduğundan söz ederken,¹⁶⁸ Mustafa Özer, bu hususta bu sanduka ve diğer üç kabrin Beyhan Sultan'ın çocuklarına ait olduğundan söz etmektedir.¹⁶⁹ Ancak hakkında kesin bir belge ve dayanak olmadığından kime ait olduğu hususunda net bir şey söylenemez. Bu sanduka da mermerden yapılmış olup baş tacı kavukludur (fot. 131, 132). 2.29 m.

¹⁶⁸ Beyatlı, a.g.e., s. 22.

¹⁶⁹ İsimler için Bkz. Özer, a.g.e., s. 120.

uzunluğundaki mermer kaide üzerine oturan sanduka 2.03 m. uzunluğundadır. Sandukanın baş ucu 0.75 m. ayak ucu ise 0.39 m. genişliğindedir. Mermer sanduka kapakları ise 0.37 m. genişliğinde ve 2.14 m. uzunluğundadır. Sandukanın baş tacında 0.45 m. uzunluğunda ve 0.95 m. çapında sarıklı bir kavuk bulunmaktadır (fot. 132). Sarığın üzerine iki yarım penç ve yaprak motifi işlenmiştir (fot. 133). Sarığın boyun kısmından da bir sıra mukarnas kuşağı geçmektedir (fot. 134). Burada yatan kişiyle ilgili herhangi bir yazı olmamasına karşın baş taşındaki sarık sayesinde bir erkeğin medfun bulunduğu muhtemeldir. Beyhan Sultan'ın eşi olduğu görüşünde olanlar var ise de net bir bulgu olmadığından kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Türbe içindeki tekneler ise; girişin iki tarafında yer alan dikdörtgen formdakiler oldukça büyük ve heybetli bir görünüm arz etmektedir. Kuzey tarafa doğru olan tekne, 2.16 m. uzunluğunda ve 1.07 m. yüksekliğindedir (fot. 135). Baş ve ayak ucu şâhidesi vardır. Baş şâhidesi 1.40 m. yüksekliğinde, 0.37 m. enindedir (fot. 136). Ayak şâhidesi ise 1.23 m. yüksekliğe ve 0.35 m. ene sahiptir (fot. 137). Baş ve ayak şâhidelerinde yazı bulunmamaktadır. Baş şâhidesinin iç yüzü dilimli kemerli olup, içine mukarnaslı mihrap nişi oyulmuştur. Nişin içi boştur. Mihrâbiyenin üst tarafında biri tam ortada, ikisi de yanlarda olmak üzere daire içine üç penç motifi işlenmiştir. Taşın dört kenarında da dört sade sütunçe bulunmaktadır. Sütunçelerin kaide ve başlık kısımlarında yine küçük mukarnaslar vardır (fot. 136). Ayak şâhidesi de içten sivri kemerli olup, ortasında büyük bir penç ve dört kenarında da sütunçeler bulunmaktadır (fot. 137). Teknenin ön kısmında daire içinde çarkıfelek motifi ve güneye doğru olan yan pehle taşında da yine daire içinde bir penç motifi vardır (fot. 138).

Girişin sol tarafında güney cepheye doğru olan diğer büyük tekne 2.16 m. uzunluğunda ve 1.09 m. yüksekliğindedir (fot. 139). Baş ve ayak ucu şâhideleri mevcuttur ancak üstlerinde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Baş şâhidesi 1.43 m. yüksekliğinde ve 0.41 m. enindedir (fot. 140). Ayak şâhidesi 1.50 m. yüksekliğe ve 0.40 m. eninde genişliğe sahiptir (fot. 142). Baş şâhidesi sivri kemer formunda olup, dış yüzünde üst kısma daire içinde bir adet penç motifi işlenmiştir (fot. 141). Ayak şâhidesinin de iç sathında daire içine hakkedilmiş bir penç motifi daha bulunmaktadır.

Türbedeki son kabir olan üçüncü tekne ise güney cephe tarafında bulunan pencerenin önündedir (fot. 143). Mermer kaide üzerine oturan tekne 1.46 m.

uzunluğunda ve 0.84 m. yüksekliğindedir. Baş ve ayak ucu şâhideleri vardır ancak kimin medfun bulunduğu dair bir yazı mevcut değildir. Teknenin yüksekliği ve boyutunu göz önünde bulundurarak burada bir çocuğun yatmakta olduğu ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Baş şâhidesi 1.19 m. yüksekliğinde ve 0.31 m. enindedir (fot. 144). Ayak şâhidesi de 1.22 m. yüksekliğinde, 0.34 m. enindedir (fot. 144). Baş ve ayak şâhidelerinin iç ve dış yüzeyleri form ve tezyînat bakımından birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Şâhidelerin dış yüzlerinde daire içine oyularak yapılmış penç motifleri vardır.

B. MİMARİ ELEMANLAR, MALZEME VE TEKNİK ÖZELLİKLER

Türbenin örtü sistemi kubbe olmakla beraber, içte zeminden kilit taşına kadar 3.28 m. dıştan ise 3.70 m. yüksekliğe sahiptir (Ek.Türbe Kesiti). Tuğla malzemeyle inşa edilen kubbe, sekizgen kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnak da tuğla-taş malzemeyle oluşturulmuş almaşık örgülüdür.

Duvarlar bazı yerde iki bazı yerde üç sıra tuğla ile bir sıra kesme taş ile almaşık örgüye sahiptir. Pencereilerin destek kemerlerinde ise önceden bir sıra kesme taş ve tuğla günümüzde ise yalnızca tuğla örgüsü bulunmaktadır. Pencere söveleri köfeki taştandır. Alt sıra pencerelerinin kemer alınlıkları tezyînatsız, sade haldedir. Cephe duvarı pahlanmış kenarlarla sona ermekte olup, üzerinde sekizgen kasnak ve onun da üzerinde kurşun örtülü kubbe yer alır (fot. 121).

Giriş açıklığı üzerinde, taş malzeme üzerine hakkedilen inşa kitâbesi orijinalliğini korumaktadır.

Türbenin ahşaptan olan iç pencere kanatları da orijinaldir (fot. 125). Ahşap kanatlar 43 x 1.42 m. ebadındadır. Hayli yıpranmış olan ahşap kanatların halka kısmında bir adet, altta ve üstte yatay olarak dörder taneden sekiz adet şemse formuna benzeyen demir rozet kullanılmıştır. Ancak bazı kanatların halka ve rozetleri zaman içerisindeki yıpranma ve bakımsızlık nedeniyle kopmuş vaziyettedir. İç pencere söveleri de ahşap malzemedan yapılmış olup, 1.05 m. genişliğinde ve 1.55 m. yüksekliğindedir.

Türbe içindeki tekne ve sandukalar mermerdendir. Erken ve klasik dönem Osmanlı hânedan türbeleri göz önüne alındığında, bu türbenin padişah hânedanına ait bir türbe olduğu mermerlerinin zenginliğinden ve heybetinden anlaşılmaktadır.

Pencere iç kanatlarının ahşap ve özgün olması türbenin önceden bir ahşap kapıya sahip olabileceğini düşündürmektedir. TİKA tarafından yapılan son restorasyonda türbe giriş açıklığına ahşap bir kapı takılmıştır (fot. 116).

C. SÜSLEME

Sultan Murad Külliyesi'nden bugüne ulaşan yapılardan camii ve Beyhan Sultan Türbesi'nde tuğla almaşıklı duvar örgüsü kullanılmıştır (fot. 111, 112). Camiyle hemen hemen aynı cephe örgüsüne sahip olan türbede iki, bazı yerde üç sıra tuğla ve bir sıra köfeki kesme taş kullanılmıştır. Cephe duvarlarına hareket katan tezyînî unsur, bugün pencerelerin üzerindeki sivri kemerler ve giriş kapısının üstünde yer alan yuvarlak formlu pencere açıklığını saran tuğlalardır (fot. 116, 117).

İç mekâna geçildiğinde en önemli süsleme unsuru, restorasyon sürecinde yapılan sıvalama ile ortaya çıkan, pencere alınlıklarındaki döneminden kalma orijinal kalemişleridir (fot. 126, 127). Osmanlı Devleti'nin en parlak devri olan 16. yy. siyasî ve askerî gelişmelerin yanı sıra sanatta da gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. "Klasik dönem" olarak adlandırılan bu dönemde mimarî eserlerde zengin bir tezyînatın olduğunu görmekteyiz.¹⁷⁰ Anadolu topraklarındaki klasik dönem Osmanlı yapılarında olduğu gibi inşa tarihine mukabil Beyhan Sultan Türbesi'nde de sanattaki gelişimin izlerini görmekteyiz. Dönem içerisinde birçok eserde kullanılan bitkisel süsleme motiflerinden penç motifi bu türbede de kullanılmıştır. Pencere alınlıklarında iki dalın birleşim noktasına bir penç motifi nakşedilmiştir (fot. 126). Motifin etrafını sarımtırak renkte yapraklar sarmakta ve altında da dendanlar bulunmaktadır (fot. 126).

Türbenin ikinci önemli süsleme unsuru ise, ahşap pencere kanatlarındaki sade ama etkili metal işçilikleridir. Pencere kanatlarında alt ve üst sıra kayıtlarda dörder tane orta kısımda da birer tane rozet dövme tekniğiyle yapılmıştır (fot. 125).

¹⁷⁰ Hatice Kübra Tavaslı, *Penç Motifinin Tarihsel Gelişimi ve Karakteri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2014, s. 104.

Kubbeye geçişi sağlayan köşe pandantifleri ve altlarındaki mukarnas süslemeler de trbedeki başka bir tezyinî unsurdur (fot. 128, 129).

II. DAğISTANLI ALİ PAŞA TÜRBESİ

Türbenin herhangi bir inşa veya tamir kitâbesi mevcut değildir. Ancak içindeki iki sandukadan şhideli olan, türbenin yapım tarihi hakkında fikir vermektedir. Dağistanlı Ali Paşa'nın kızına ait (H. 1188 / M. 1774) tarihli şâhide, türbenin 18. yy. sonlarına doğru külliyeeye dahil edildiğini ortaya koymaktadır.

Konumu itibariyle türbe, Sultan Murad Camii'nin doğu cephesine hemen hemen bitişik bir vaziyette bulunmaktadır (fot. 147). Türbe, Osmanlılar'ın ilk devirlerinden itibaren kare, altıgen veya sekizgen bir kaidenin köşelerine konan ayak veya sütunların kemerler vasıtasıyla birbirlerine bağlanmaları ve çoğunlukla bir kubbe ile rtlmeleriyle oluşturdukları açık türbe tipinin genel özelliklerini taşımaktadır.¹⁷¹ Baldaken tarzda inşa edilen türbe, klsik Osmanlı açık türbe örneklerindendir.¹⁷² Türbede M. 1780 senesinde Sivas valisi iken vefat eden Dağistanlı Ali Paşa'nın eşi Zeynep Hanım ve kızı yişe Hanım medfun bulunmaktadır. Dağistanlı Ali Paşa'nın eşi ve kızına ait iki sandukanın bulunduğu bu türbe "*Dağistanlı Ali Paşa Aile Mezarlığı*" olarak da bilinmektedir.¹⁷³

Türbe baldaken tarzda olup, altıgen bir plana sahip ve üzeri kasnaklı kubbelidir (Ek VII: Dağistanlı Ali Paşa Türbesi Planı). Türbenin gövdesini oluşturan 0.58 – 0.60 m. arasında genişliğe ve 2.10 - 2.12 m. arası yüksekliğe sahip bulunan altı ayak, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır (fot. 148, 150). Sivri kemer aralıklarından demir gergiler geçmektedir (fot. 149). Gövdenin üstünde ise kubbeye geçişi sağlayan altıgen bir kasnak bulunmakta ve onun üzerine de kubbe oturmaktadır. Oturtmalığı ve kriptası olmayan türbe, iki sıra düzgün kesme taşla oluşturulmuş bir kaide üzerine oturmaktadır. Kaide zemini düzgün kesme taştandır. Zeminde ayaklar arası mesafe 3.15 ile 3.54 m. arası değişmektedir. Tamamı kfeki malzemeli düzgün kesme taşla yapılmış

¹⁷¹ Hakkı nkl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992 s. 11.

¹⁷² Eyice, a.g.m., s. 30.

¹⁷³ Bogoyeviç, a.g.e., s. 56-57.

olan türbenin batı tarafındaki iki ayağı Sultan Murad Camii'nin doğu beden duvarına 0.10 – 0.15 m.'lik bir mesafede bulunmaktadır (fot. 146, 147).

Gövdenin üstünde bulunan altıgen kasnak, gövdeye göre daha dar olup, profilili bir silme ile sonlanmaktadır. Türbeyi örten kubbenin dış yüzeyi kurşunla kaplıdır (fot. 152). Kubbenin tepesinde, kaidesi yayvan bir yarım küre, gövdesi iki küplü ve tepelik kısmı palmet motifli olan bir alem yer almaktadır.¹⁷⁴ Ancak restorasyon faaliyetleri esnasında onarımı için yerinden çıkarılmıştır. Kasnak ile gövde arasında kalan kısım da kurşunla kaplıdır (fot. 152).

Türbe zemininden kubbeye olan yükseklik yaklaşık 5.73 m.'dir. İç çapı 4.90 m. olan kubbe, içten tamamen sıvalı olup, kubbe göbeğinde tezyîni bir unsur olarak kalemişi bir madalyon bulunmaktadır. Bitkisel kompozisyonlardan meydana gelmiş boyalı kalemişi nakışlar günümüzde silik durumdadır (fot. 151). Türbe genel olarak sade bir görünüm arz etmekle birlikte kuzey cephe tarafındaki iki kemerin birleşim yerinin üst köşesinde süsleyici bir öge göze çarpmaktadır. Taş üzerine kabartma şeklinde yapılan minareli bir cami ile yanında sadece burmalı bir minare ve iki yanda da ibrik içerisinde bulunan çiçek dalları vardır. Caminin doğu cephesine doğru bakan kemer üzerindeki köşede yer alan burmalı minare tasviri ve ibrik içerisindeki uzun dallarıyla ucunda yaprakları olan çiçek kabartması halen oldukça belirgin vaziyettedir (fot. 153). Ancak bitişiğindeki, kuzeye doğru yan kemerin köşesinde bulunan minareli cami kabartması ve yanında yer alan çiçek dallarının olduğu ibrik, belirginliğini kaybetmiş bir durumdadır (fot. 154).

Türbenin içinde iki kabir bulunmaktadır. Bu kabirlerden kuzey cepheye doğru şâhideli olan Dağıstanlı Ali Paşa'nın kızı Âyişe Hanım'a aittir (fot. 155). 0.25 m. yüksekliğinde taş kaideye oturan tekne, 2.34 m. uzunluğunda ve 0.91 m. yüksekliğindedir. Baş ve ayak ucunda şâhideleri vardır. Baş ucu şâhidesi 1.24 m. yüksekliğinde 0.27 m. enindedir (fot. 156). Ayak şâhidesi ise 1.39 m. yüksekliğe ve 0.40 m. ene sahiptir (fot. 157). Baş ucu şâhidesinde bir selvi ağacı motifi altında kızını kaybetmiş bir annenin üzüntüsünü dile getiren H. 1188 / M. 1774 tarihli 10 satırlık Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir metin vardır (fot. 156). Ayak ucu şâhidesinin dış yüzünde üstte daire içinde bir penç motifi bulunmaktadır (fot. 157). Dikdörtgen formlu

¹⁷⁴ Gülşen Dişli, Nurcan İnci Fırat, "Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemler", İstanbul, *Megaron Dergisi*, C.XI, S. 3 (2016), s. 327.

teknenin ön ve arka kısımlarında, birer tane olmak üzere iki, yan pehle taşlarında ise üçer taneden altı penç motifi daireler içerisinde yerleştirilmiştir. Teknenin ön kısmındaki pençin etrafı geometrik desenle süslenmiştir (fot. 158). Teknenin kuzeye doğru olan yan pehle taşındaki üç penç motifinden, iki yandakilerde yuvarlak yapraklı pençlerin orta kısmına geometrik desen işlenmiş olup, ortada da yuvarlak yapraklı bir penç bulunmaktadır. Teknenin diğer yan pehle taşında ise üç penç motifinden baştakiler aynı, ortadaki farklıdır. Teknenin arka kısmına da ortasında geometrik desen bulunan yuvarlak yapraklı bir penç nakşedilmiştir.

Baş ucu şâhidesinde Osmanlı Türkçesi ile şunlar yazılıdır:

- I-اول نامدرك نسل پاك نور چشمی
II-عا نیشه خانم اشبو زینب خانمک کریمهسی
III-والده چون مشفقیدر فرقنه یوقدر مجال
IV- دیدی یارب قزمله بن ایسترم همدی
V-ایلدم پرورده انی قوزی کی سینهده
VI-نا قیامت ایله آغوشمده غنجه کل کی
VII-چوق موافقدر امر قضایه
VIII-او کریمه مادرک فرداسی ایتدی رحلتی
IX-ماه رحمتده خطاب ارجعی ید اولدی
X-کل اوطور اوقو رحمت روح عا نیشه خانمی
XI-۱۱۸۸

- I- Ol namdarın nesl-i pak nur çeşmi
II- Âyişe Hanım işbu Zeynep Hanım'ın kerimesi
III- Valide çun müşfikidir yoktur mecâl
IV- Dedi ya Rab kızım la ben isterim hemdi

V- Eyledim perver de onu kuzu gibi sinede

VI- Ne kıyamet ile aguşumda goncagül gibi

VII- Çok muvafıkdır emr-i kazâya

VIII- O kerime medarın ferdası etti rıhleti

IX- Mah ı rahmetde hitaboldu

X- Gel otur oku rahmet i ruh Âişe Hanıma

XI- 1188

Türkçe çevirisi:

- I- O şöhretlinin temiz nesli, gözünün nuru
- II- Âyişe Hanım işte bu Zeynep Hanımın kızı
- III- Anne öyle şefkatlidir ki ayrılığa takati yoktur
- IV- Dedi Ey Allahım ben kızım ile beraber olmak isterim
- V- Onu göğsümde kuzu gibi besleyip büyüttüm
- VI- Tâ ki kıyamete kadar onu goncagül gibi kucağımda bulundur
- VII- Kazâ emrine çok uygundur
- VIII- O anne kızının ölümünün ertesi günü öldü
- IX- Rahmet ayında dön hitabı geldi
- X- Gel otur rahmet oku Âyişe Hanımın ruhuna
- XI- 1188

Türbedeki diğer kabir güney cepheye doğru kalmaktadır. Dağıstanlı Ali Paşa'nın eşi Zeynep Hanım'a ait olan bu teknenin baş ve ayak ucu şâhidesi mevcut değildir (fot. 159). Türbedeki diğer tekne ile hemen hemen aynı genişlik ve yüksekliktedir. Ancak bu teknenin kapağı yoktur. Günümüzde baş ucunda bulunmayan şâhidede yer alan Arapça yazı daha evvel Glişa Elezoviç tarafından kopyalanmış, Yıldız Kocasavaş da yazının Türkçe çevirisini yapmıştır. Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç eserinde bu metne ve çevirisine yer vermiştir.¹⁷⁵ Bugün bu mezar taşı mevcut olmadığından sadece teknenin

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bogoyeviç, a.g.e., s. 57.

formsal özellikleri ve tezyîni unsurlarından bahsetmek durumundayız. Bu tekne de dikdörtgen planlıdır. 2.43 m. uzunluğunda ve 0.87 m. yüksekliğindedir. Süsleme ögesi olarak diğer teknedeki gibi bu teknenin de yan yüzlerinde oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel ve geometrik süslemeler yer almaktadır. Teknenin ön ve arka yüzlerine birer tane, yan pehle taşlarına ise üçer tane penç işlenmiştir (fot. 159, 160, 161, 162). Diğer teknedeki motiflere nazaran bu teknedekiler sanat yönünden daha zayıf olmakla birlikte, sonradan nakşolmuş gibi gözükmektedirler.

Tekneler, üstlerine yazılan yazılar, yapılan karalamalar ve malzemelerindeki tahribata rağmen günümüzde orijinalliklerini ve sağlamlıklarını büyük ölçüde korumaktadır.

Türbe, 1963 yılındaki Büyük Üsküp Depremi'nde hasar görmüş, 1966 / 1967 yılları arasında camiyle birlikte onarıma tabi tutulmuştur. En son da TİKA tarafından yürütülen restorasyon faaliyetleri ile çevre düzenlemesi yapılarak günümüzdeki halini almıştır (fot. 163).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MURAD CAMİİ HAZİRESİ

I. GENEL ÖZELLİKLERİ

Sultan Murad Camii'nin doğu cephesinde, Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ile Beyhan Sultan Türbesi arasındaki alan, hazîre olarak kullanılmaktadır. Hazîrede günümüzde on adet Osmanlı dönemi mezar taşı bulunmaktadır (fot. 164).

Hazîrede gömülü vaziyette olmayan, yerlerinden çıkarılmış üç şâhide ve kırık vaziyette olan birkaç mezar taşı daha tespit ettik.

II. MEZAR TAŞLARI

Caminin doğu kanadı boyunca yer alan mezar taşları hakkında daha önce bir çalışma ve yayının yapılmadığını tespit ettik. Dolayısı ile bir numaralandırma da mevcut değildir. Çalışmamızda Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi'ni merkez alarak, türbeye gelmeden önceki alanda tek başına bulunan H. 1189 / M. 1775 - 1776 tarihli mezar taşına 1 numara vererek, türbeden sonrakileri de sıra sıra numaralandırdık. Taş yüzeylerinin bir hayli deforme olmuş olması ve yazılarının silik bir hal almış olması okumamızı zorlaştıran unsurlar oldu. Taşlardan yalnızca birkaçını büyük ölçüde okuyabildik. Okuyabildiklerimizi yazılış ve okunuşları ile aşağıda düzenledik. Aşınma, yazıların belirgin olmaması ve yazılan hattın farklılığı gibi sebeplerle okuyamadığımız yerler “...” olarak belirtilmiştir.

1 No'lu Mezar Taşı: (fot. 165)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: H. 1189 (M. 1775 / 1776)

Sahibi: Kotarızâde Ahmed Bey zevcesi Meralküm Hanım

Ölçüleri: 0.49 x 1.04 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

حيچون / رو خانم مرالكوم / مغفوره و مرحومه / زوجسي بك / احمد زاده قوطارى / الباقي الخلاق هو
 ۱۱۸۹ سنه / الفاتحه

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Kotarızâde Ahmed

Bey zevcesi

Merhûme ve mağfure

Meralküm Hanım ru-

Hıyçün el-Fâtiha

Sene 1189

Genel Özellikleri: Mezar taşı, caminin doğu kanadındaki helalara inen merdivenleri geçtikten sonra Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi'nin bitişiğinde bulunmaktadır. Dikdörtgen prizmatik formdadır. Tepelik kısmında daire içerisinde gülçe motifi, yanlarda da yine daire içerisinde altı kollu yıldız yer almaktadır. Taşın tam ortasına da yedi dilimli yarım penç hakkedilmiştir. Yukarıdan aşağı doğru daralan taş, günümüze oldukça sağlam gelebilmiştir. Üzerindeki yazılar da oldukça okunabilir vaziyettedir.

2 No'lu Mezar Taşı: (fot. 166)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: H. 21 Muharrem 1299 (M. 13 Aralık 1881)

Sahibi: Üsküp Kumandanı Ferik ... Paşa kerîmesi Reşade Hanım

Ölçüleri: BŞ: 0.74 x 1.38 m. AŞ: 0.57 x 1.38 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülûs

Yazılışı:

فاتحاروحيچون خانم رشاده مرحومه / كريمهسي پاشا ... فريق قوماندنى اوسكوب / الباقي الخلاق هو
 م ۲۱ / ۱۲۹۹ سنه

چكدى ... نىجه ... / يارب بو دردين روز شب / تاثيرى چون موته سبب / غفرانمى اتم طلب / بو درد درمانا
عافيت / كوستردي صبح اخرت / يارب مدد قيل مغفرت / غفرانمى اتم طلب / ترك حيات چون
محتمل / طوتمز ... / مو اولدى اميد و امل / غفرانمى اتم طلب

كنجلكده رحلت امر حق / پيرو جوان حب مستحق /
حكم خدا چون ما صدق / غفرانمى اتم طلب / ... / ... / اولدى حيات مو هو مه ... / گلدی رشاد / ... / ايند
... / ... / غفرانمى اتم طلب

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Üsküp kumandanı Ferik ... Paşa kerîmesi

Merhûme Reşade Hanım Ruhıyçün Fatiha

Sene 1299

21 mim

Çekti ... nice ...

Ya Rab bu derdin ruz-u şeb

Te'siri çün mevte sebeb

Gufrânımı ettim taleb

Bu dert dermana afiyet

Gösterdi subh-u ahiret

Ya Rab medet kıl mağfiret

Gufrânımı ettim taleb

Terk-i hayat çün muhtemel

Tutmaz ...

Mahv oldu ümid-u emel

Gufrânımı ettim taleb

Gençlikte rihlet emr-i hak

Pir-u civan hep müstahak

Hükm-ü Huda çun ma-sadak

Gufrânımı ettim taleb

...

...

...

Oldu hayat mevhûme ...

Geldi Reşad ...

Etti ...

...

Gufrânımı ettim taleb

Genel Özellikleri: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ile Beyhan Sultan Türbesi arasındaki ilk mezardır. Taş sanduka şeklinde olan mezar, dikdörtgen taş kaide üzerine oturmaktadır. Sandukanın baş ve yan yüzlerinde celî sülüs hatla Osmanlı Türkçesi olarak yazılmış yazılar bulunmaktadır. Yan yüzlerdeki yazılar dörtlü dökdörtgen panolara ayrılmış üç satır halindedir. İki yan yüzde de birer tane olmak üzere 11 yapraklı gülbezek yer almaktadır. Sandukanın ayak ucu taşına da sekiz kollu çarkıfelek motifi işlenmiştir. Sağlamlığını ve orijinalliğini koruyan taş sanduka üzerinde deformasyon yok denecek kadar azdır.

3 No'lu Mezar Taşı: (fot. 167)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: -

Sahibi: -

Ölçüleri: BŞ: 0.16 x 0.71 m. AŞ: 0.19 x 0.47 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî -

Yazılışı:

والمغفور المرحوم / ... / ... / ... / ...

Okunuşu:

El-merhûm vel-mağfûr

...

Genel Özellikleri: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ile Beyhan Sultan Türbesi arasındaki ikinci mezardır. Dikdörtgen formda ve başlıklı mezar taşı tipolojisindedir.

Kavuşu dardağan örfî başlıklı mezar taşının üzerinde bir sıra mukarnas kuşağı yer almaktadır. Ayak şâhidesi ise dikdörtgen prizmatik formdur ve bir kısmı toprağın altında kalmıştır. Üzerinde herhangi bir süsleme yoktur. Taş üzerinde 5 satır halinde yazılmış bir yazı vardır ancak yazılar zor seçilebilmektedir.

4 No'lu Mezar Taşı: (fot. 168)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: -

Sahibi: -

Baş Taşı Ölçüleri: 0.41 x 0.95 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî -

Yazılışı:

هو الخلاق الباقي... / ... / ... / ... / ... / ... / ... / ...

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Genel Özellikleri: İki türbe arasında kalan üçüncü mezardır. Dikdörtgen formdadır. Şâhidenin tepelik kısmında çok kollu yıldız şeklinde bir rozet yer almaktadır. Gövde ile tepelik bölümlerinin bağlandığı iki yanı ise C kıvrımlı iri bir yaprak kabartması süslemektedir. Dokuz satırdan oluşan şâhide metnindeki yazılar, zaman içerisinde deformasyona uğradığından zor okunabilmektedir.

5 No'lu Mezar Taşı: (fot. 169)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: H. 1218 (M. 1803 / 1804)

Sahibi: -

...

Ruhıyçün Fatiha

Sene 1202

Genel Özellikleri: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ile Beyhan Sultan Türbesi arasındaki beşinci mezardır. Tekne şeklindedir. Yan pehle taşlarının ikisinde de birer tane büyük çarkıfelek motifi yer almaktadır. Baş ucu şâhidesi dikdörtgen formdadır. Şâhidenin tepelik kısmında 16 kollu yıldız şeklinde bir rozet vardır. Tepelik bölümünün iki yanını da C kıvrımlı iri bir yaprak kabartması süslemektedir. Güneydoğu tarafta kalan kıvrımlı yaprağın bir kısmı kırık vaziyettedir. Teknenin ayak ucu şâhidesi de dikdörtgen formdadır. Şâhidenin iç yüzü oldukça süslüdür. Tepelik kısmı baş ucu şâhidesinin tekrarı mahiyetindedir. Yuvarlak kemerli şâhidenin iç yüzeyinde dalları aşağı dopru sarkan büyük bir hayat ağacı yer almaktadır. Dış yüzeyi ise sadedir. 11 satırlık metne sahiptir.

7 No'lu Mezar Taşı: (fot. 171)

İnceleme Tarihi: 03.10.2018

Yapım Senesi: -

Sahibi: -

Ölçüleri: BŞ: 0.27 x 0.92 m. AŞ: 0.38 x 0.87 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî -

Yazılışı:

/ ... / ... / ... / ... / ... / ... / ... / ... / ... هو الخلاق الباقي...

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

...

Genel Özellikleri: İki türbe arasında kalan son mezardır. Tekne şeklinde olan mezarın yan pehle taşları toprağın altında kalmış vaziyettedir. Baş ucu şâhidesi sivri kemerli ve dikdörtgen formdadır. Kemer içerisinde barok tarzı kıvrımlı dallar ve

yaprakların yer aldığı bitkisel bir süsleme kompozisyonu vardır. Ayak ucu şâhidesi de dikdörtgen prizmatik formdadır. Şâhidenin iç yüzü sadedir. Dış yüzünün tepelik kısmında 15 kollu yıldız şeklinde rozet bulunmaktadır.

Hazîre içerisinde yer almadığından dolayı numaralandıramadığımız, restorasyon sürecinde bir köşede tutulan bir mezar taşının daha yazılışı ve okunuşunu burada verdik (fot. 172).

Yazılışı:

هو الباقي / المرحومه و المغفوره / المحتاج الى رحمة ربه الغفور / ١٢٧٢ رويچن فاتحه

Okunuşu:

Hüve'l Bâkî

El-merhûme vel-mağfûre

El-muhtâc ilâ Rahmet-i Rabbihi'l- Gafûr

Şakire binti Abdullah

Ruhıyçün Fatiha H. 1272 (M. 1855 / 1856)

III. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELDİĞİ VAZİYET

Hazîre içerisinde tarihlerini tespit ettiğimiz mezar taşları, 18. ve 19. yy.'lara aittir. Taşlar üzerindeki tezyîni öğeler de Osmanlı geç döneminin sanatsal özelliklerini taşır niteliktedir. Özellikle barok tarzı çiçekler sıkça tekrar edilmiştir.

Numaralar halinde verdiğimiz taşlar dışında hazîre içinde tespit ettiğimiz taş parçaları da vardır (fot. 173, 174, 175). Kırık vaziyette bulunan bu taşların mezar taşı oldukları âşikârdır. Ancak hazîre alanından çıkarılmış durumdadırlar.

Mahallenin eski sakinlerinden Üsküplü Zühdi Mehmed Bey hazîre ile ilgili: *“Caminin içinde sol tarafında kabırlar vardı. Çok vardı. Böyle sandukalı kabırlar vardı. İki türbe var orda iki türbenin arasında epey kabır vardı ama ne diyim kaç sene olacak belki yirmi yirmi beş sene o kabırları hepsini söküp çıkardı Vehhabi hocası. Sonra kapıyı açtı kadınlara ders vermek için falan fırtıs orasını da kazıdı. Artık o kabırları da nereye taşıdı hiç*

bilmiyorum.”¹⁷⁶ şeklinde bilgi vermiştir. Diğer eski mahalle sakinleri ve Süleyman Baki Bey de bu bilgileri doğrulamaktadır. Önceden bu alanda daha fazla kabir yer almakta iken, yaklaşık 20-25 sene evvel Sultan Murad Camii imamlığı görevinde bulunan Vehhâbîlik mensubu hoca efendi, bu alandaki mezar taşlarının birçoğunu kaldırmıştır. Kimisi tamamen yok olmuş iken bazıları da günümüzde yerlerinden çıkarılmış ya da kırık vaziyettedir.

¹⁷⁶ 1951 Üsküp doğumlu Zühdi Mehmed Bey’e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederim. (01.10.2018).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAAT KULESİ

Üsküp'ün önemli simgelerinden biri haline gelen saat kulesi, Sultan Murad Camii avlusunun kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır (fot. 176, 177). Cami ve içinde bulunduğu külliye ile beraber şehre hakim bir tepe üzerinde bulunan saat kulesi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yapılan ilk saat kulesi olma özelliğini taşımaktadır. Avrupa'da 14. yy.'da yaygınlık kazanan saat kulesi yapma geleneğinin, Osmanlı topraklarında 16. yy.'ın ikinci yarısında başladığı kabul edilmekte ve bu bağlamda Üsküp Saat Kulesi ile Bosna Banyaluka'daki Ferhad Paşa Camii Saat Kulesi (M. 1577) ilk örnekler sayılmaktadır.¹⁷⁷

Kule, Sultan Murad Külliyesi'nin aslî birimlerinden olmayıp, külliye içerisine sonradan bina edilmiştir.

Üsküp saat kulesinin inşa kitâbesi ve hakkında yazılı olan herhangi bir belgenin mevcudiyeti var olmadığından inşa tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, önemli kaynaklarda 1566-1573 yılları arasındaki dönemde yapıldığı belirtilmektedir.¹⁷⁸

Kulenin saati ve ustasının Macaristan'ın Segedin şehrinden getirildiği ileri sürülmektedir. Konuyla ilgili bir belge olmaksızın, 1573 yılında Üsküp'ü ziyaret eden Philippe du Fresne Canaye adındaki Fransız seyyahın verdiği bilgiler göz önünde tutulmuştur. Fransız seyyah, seyahatnâmesinde saat kulesiyle ilgili, “*Kentte, her yerden sesi duyulan ve Fransız usulünce her saat başında çalan bir meydan saati var. Söz konusu saat Macaristan'daki Segedin'den yüksek ücret alan bir ustayla birlikte getirtilmiş. Türklerin saati oldukça sevmesine ve saate büyük para ödemelerine karşın Türkiye'de bundan başka meydan saati yok.*”¹⁷⁹ şeklinde bahsetmektedir. Daha birçok seyyah bu saat kulesi hakkında muhtelif bilgiler vermiştir. Bunlardan biri de Evliyâ Çelebi olup, 17. yy.'ın ortalarında kaleme aldığı seyahatnâmesinde, “*Evvelâ Yukarıkale önünde Hünkâr Camii yakınında bir minare mili gibi bir saat kulesi var. Saatin çanı bir konak yerde duyulur bir heybetli sesli*

¹⁷⁷ Hakkı Acun, “Saat Kulesi”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, C. 35, ss. 325., Bogoyeviç, a.g.e., s. 58.

¹⁷⁸ Bogoyeviç a.g.e., s. 58., İbrahimgil, a.g.mad., s. 511.

¹⁷⁹ Philippe du Fresne Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 41.

*çandır. Kulesi de ibret vericidir.”*¹⁸⁰ ifadeleriyle saat kulesinin heybetinden ve etkileyici sesinden bahsetmiştir.

Saat kuleleri genel olarak kaide, gövde ve köşk kısımlarından oluşmakta olup, Üsküp Saat Kulesi’nde de bu yapılanmayı görmekteyiz (fot. 176, 177). Yüksekliği 34,25 m. olan kule, üç bölümden müteşekkildir. Alt bölüm 5,59 x 5,49 m. ölçüsünde taştan inşa edilmiş kare planlı kaidedir (fot. 178). Kaideden sekizgen prizmal gövdeye oldukça iri dört bademle geçiş yapılmıştır (fot. 179).¹⁸¹ Kulenin orta bölümünü teşkil eden bu sekizgen formlu gövde, belli bir yüksekliğe kadar taştan olup ortadan geçen bir silmeyle iki kısma ayrılmış, üst kısmı ise kırmızı tuğladan yapılmıştır (fot. 180, 185). Gövdenin üst kısmında, demir korkuluklarla çevrilmiş balkonlu bir köşk ile tepede külâhdan ibaret üst bölüm bulunmaktadır (fot. 180). Gövde mimarisiyle bir Osmanlı yapısı olduğu halde üst taraftaki külâh kısmı barok tarzıdır.

Gövdenin sekiz yüzünden dördünde; üstte dairesel formlu içlerinde Roma rakamlarının yer aldığı saat kadraneleri yer almaktadır (fot. 176, 180). Aynı hizada altta birer tane olmak üzere delikler, diğer dört cephede de alt alta ikişerli açıklıklar bulunmaktadır (fot. 176, 180).

Siyah demir parmaklıklı balkonun üzerinde yükselen tuğlayla yapılmış kısım da sekizgen prizmal plana sahiptir ve iki kademeli şekilde biçimlenmiştir. İki kademeli bu bölümün cephelerinde sekizer tane yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. İçten açılan pencere kanatları tahtadan olup, orta kısmı camdır (fot. 184). En üst kısımda ise ucu sivri, alt kısma doğru genişleyen soğanvari bir külâhla tamamlanan kulenin bu bölümü hareketli bir görünüm arz etmektedir.¹⁸²

Kuleye, kaidesinin Sultan Murad Camii’ne bakan güney cephesindeki beş basamakla çıkılan taştan yuvarlak kemerli ahşap kapıdan girilmektedir (fot. 178). Saat kulelerinin genel özelliklerinden olan kaide kısmındaki oda ve odanın içinde kulenin üzerine çıkmak için bulunan merdivenler burada da mevcuttur (fot. 181, 183). Ahşap kapıdan kaidenin içine girildiğinde, bir odayla karşılaşmakta ve burada en üstteki balkonlu köşk kısmına kadar çıkan ahşap merdivenler ve korkulukları yer almaktadır (fot. 182, 183). İç kısım ahşap bir konstrüksiyona sahiptir. Kulenin dışında olduğu gibi

¹⁸⁰ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 772.

¹⁸¹ Özer, a.g.e., s. 172.

¹⁸² a.yer

içinde de üç katlı bir kademelenme söz konusudur. Geniş ahşap merdivenlerle çıkılan her katta birer kat oluşturulmuştur. Balkonlu köşk kısmından sonraki iki kademeli en üst bölüme ise ulaşılammaktadır.

Kulenin son katı olan köşk kısmında saat mekanizması yer almaktadır. Saat çarkı ve köşkün tepe kısmında, külâhın altında bulunan saat çanı bugün halen mevcut bulunmaktadır (fot. 186, 187). Ancak günümüzde işlevselliğini kaybetmiş bir vaziyettedir.

Üsküp Saat Kulesi, 17. yy.'dan beri birçok tahribata maruz kalarak, farklı zamanlarda onarımlar geçirmiştir. 1689'da Avusturya Generali Piccolomini'nin şehri ateşe vermesi esnasında saat kulesi de bir hayli hasar görmüştür. O dönemde saatsiz kalan Üsküp halkı, zamanı yaklaşık olarak tahmin etmek durumunda kalmış ve namaz vakitlerinin tayini meselesinde bir müddet sıkıntı yaşamıştır. Bu tahribatın ardından kulenin saatinin ne zaman tamir edildiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz.¹⁸³ Bir zamanlar Üsküp Belediye başkanı olan Sâlih Âsım Bey, saat kulesine 1902 senesinde belediye tarafından müdahalede bulunulduğunu ifade etmektedir. Verdiği bilgilere göre; 1814'te Üsküp Nâzırı Ali Hıfzı Paşa zamanında yarısı taştan diğer yarısı da ahşaptan yapılmış olan saat kulesinin, 1902'de Üsküp Belediyesi tarafından ahşap kısmı bozularak Selânik usulü tuğlayla yeniden inşa edilmiş ve sonrasında İsviçre'den getirilen güzel bir saat takılmıştır. Çanı ise olduğu gibi bırakılmıştır.¹⁸⁴ 1814 yılında kulenin yarısı taş yarısı ahşap olarak inşa edildiği söyleniyorsa da bunun bir onarım olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kule zaten ilk yapıldığı zaman taş kaideye sahip bulunmaktaydı. Muhtemelen üst kısmı ahşap olup, zaman içinde yıkılmış ya da hasar görmüş olduğundan yeniden yapılmış olabilir.¹⁸⁵ 1814, 1889 ve 1902 yıllarında onarımlara tabi tutulan saat kulesi, 1963 yılındaki büyük Üsküp depreminde şehirdeki diğer eserler gibi oldukça zarar görmüştür. Deprem sonrası çatlayan beden duvarları ve ahşaptan olan iç yapısı 1966 - 1977 yılları arasındaki dönemde aslına uygun olarak onarılmıştır.¹⁸⁶ Geçirdiği tüm onarımlara rağmen kulenin aslı yapısını büyük ölçekte muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. Kule, son olarak da TİKA tarafından restore edilmiştir (fot. 188).

¹⁸³ Bogoyeviç, a.g.e., s. 60.

¹⁸⁴ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 37.

¹⁸⁵ Özer, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁶ Eyice a.g.e., s. 28., İbrahimgil, "Sultan Murad Külliyesi", s. 511., Özer, a.g.e., s. 174.

2006 senesine kadar kadranı ve mekanizması olmadığından boş olan saat yuvaları, 2007’de Türkiye Cumhuriyeti tarafından konulan saatlerle aslî fonksiyonunu kazanmıştır.¹⁸⁷

Benzer örneklerini Makedonya’nın diğer şehirlerinde ve genel olarak Balkan coğrafyası ile Anadolu topraklarında pek çok görebileceğimiz bu kuleler, Türk şehirlerinde saatin nasıl bir yer tuttuğunu ve ne suretle yapıldığını anlamamız açısından önemlidir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ İbrahimgil, a.g.mad., s. 511.

¹⁸⁸ Ayverdi, “*Yugoslavya’da Türk Âbideleri Ve Vakıfları*”, s. 163.

ALTINCI BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN YAPILAR

I. SULTAN MURAD CAMİİ MEDRESESİ

Sultan Murad Camii'nin inşa edildiği 15. yy. başında caminin güney tarafına bir de medrese yapıldığını bugünkü temel izlerinden ve mevcut kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sultan II. Murad, M. 1436 / 1437 senesinde kendi adına yaptırdığı caminin avlusuna yine kendi adını taşıyan bir medrese de yaptırmıştır.¹⁸⁹ Evliyâ Çelebi, Üsküp'teki medreselerden bahsederken, en başta bu medreseden "*Sultan Murad Camii Medresesi*" olarak söz etmektedir.¹⁹⁰ M. 1711 / 1712 tarihli topoğrafik haritada bu medrese, "*Mekteb-i Cami-i Atik*" şeklinde kaydedilmiştir.¹⁹¹ Bu haritada medreseyi şekil itibarıyla açıkça görmekteyiz (Ek: IV , V TSMA. E.10107-1). Bugün Beyhan Sultan Türbesi'nin arka tarafında, evlere bitişik bir vaziyette kalan medreseden günümüze sadece duvar kalıntıları ulaşabilmiştir (fot. 189, 190, 191, 192). Cami gibi kâgır bir bina olan medrese de iki sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşık duvar örgüsüyle inşa edilmiştir (fot. 190). Yine camide olduğu gibi medresenin de pencere alınlıklarında sivri kemerlerin kullanıldığını bugünkü kalıntılardan anlamaktayız (fot. 192). Ayrıca Özer, medresenin iç duvar yüzeyindeki bezemelere ilişkin bilgi vermiş ve bir fotoğraf sunmuştur.¹⁹²

M. 1711 / 1712 tarihli planda medresenin ön tarafında üç ayaklı bir revağın bulunduğu ve medresenin üzerinin kırma çatı ile kaplı olduğu gözükmemektedir (Ek: IV , V TSMA. E.10107-1). Ancak Lidija Kumbaracı Bogoyeviç, medresenin orijinal halinin kırma çatılı değil kubbeli olduğu görüşündedir. Bu düşüncesini de 1537/1538 senesinde Üsküp'te meydana gelen yangın, 1555'teki deprem ve 1689'daki yangın sonrasında yapılan onarımlara dayandırmaktadır. Lidija Hanım, caminin olduğu gibi medresenin de onarımlardan geçtiği için kubbenin yerini kırma çatının aldığını ifade etmektedir (fot. 193).¹⁹³

¹⁸⁹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 52.

¹⁹⁰ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 768.

¹⁹¹ TSMA. E.10107-1

¹⁹² Detaylı bilgi için Bkz. Özer, a.g.e., s. 254.

¹⁹³ Bogoyeviç, a.g.e., s. 52.

Sultan Murad Camii Medresesi, Sultanın Bursa'daki külliyesinde bulunan, aynı dönemde yaptırdığı Muradiye Medresesi ile duvar örgüsü ve kullanılan malzeme bakımından oldukça benzerlik göstermektedir.

İlk yapıldığında medrese olarak eğitim veren bina, daha sonra mektebe dönüştürülmüştür. Tam olarak ne zaman dönüştürüldüğü bilinmemekle birlikte, Özer, III. Ahmed döneminde (M. 1711 / 1712) ve Sultan V. Mehmed Reşad devrinde (M. 1910) tamir gören camiyle birlikte bu mektebin yapıldığını öne sürmektedir. Mektebin iç duvarlarındaki boyalı süslemeler ile caminin son cemaat yerindeki bezemeler arasındaki benzerliğe dayanarak, medresenin 18 / 19. yy.'da mektebe çevrildiği ihtimaline dikkat çekmektedir.¹⁹⁴ Sâlih Âsım Bey bu mektepten “*İrfân Mektebi*” adıyla bahsetmektedir.¹⁹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi de bir zamanlar medrese olan bu binadan “*mektep*” olarak söz etmektedir.¹⁹⁶

Yahya Kemal Beyatlı hatıralarında bu mektepten “*Yeni Mektep*” adıyla söz eder. Mektebin, Sultan Murad Camii'nin mihrabı arkasında, Beyhan Sultan Türbesi'nin avlusunda bulunduğu ve beş yüz senelik bir vakıf eseri olduğu notunu düşmüştür.¹⁹⁷ Kendisi de 1889'da bu mektebin öğrencisi olan Yahya Kemal, “*Bu yeni mektep Üsküb'ün en mübârek tepesi üzerinde olan Sultan Murad Câmii'nin arkasındaydı. Yeni Mektep, asırlar içinde hangi eski mektebe nisbetle yeni idi. Bunu hâlâ tâyin edemiyorum. Hakîkatte tam mânâsıyla eski idi. Zannettiğime göre Sultan Murâd-ı Sâni o tepede mâruf câmiini binâ ettiği zaman etrafına, medrese, imâret ilâve ederken onu da ilâve etmişti. Çünkü o tepede câmiin teferruatından olmayan hiçbir yapı yoktu. Yeni Mekteb'in yeniliği ise zamanla yanmış ve yıkılmış olan binasının yeniden yapılmış olmasından geliyordu.*”¹⁹⁸ şeklinde mektep hakkında bilgi vermektedir. Anlaşılaçağı üzere cami ile birlikte aynı dönemde yapılan medrese, sonradan mektep olarak hizmet vermeye başlamış, zaman içinde yenilendiği ve tamir gördüğü için de “*Yeni Mektep*” adını almıştır.

Mektebin ne zamana kadar faaliyet gösterdiği hususunda net bir tarih yoktur ancak Yahya Kemal 1932 yılında Üsküp'e yaptığı ziyaretten söz ederken, bu mektebin de faal durumda olduğundan bahsetmektedir. O yıllarda Sırp idaresinde bulunan Üsküp'te Sırp'ların tüm mektepleri kaldırdığını, yalnızca eski mahalle mekteplerine

¹⁹⁴ Özer, a.g.e., s. 254-255.

¹⁹⁵ Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 47.

¹⁹⁶ Ayverdi, *Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, s. 566.

¹⁹⁷ Beyatlı, a.g.e., s. 1, 22.

¹⁹⁸ a.g.e., s. 21.

dokunmadığını ve bu noktada Yeni Mektep'in de halen müslüman çocuklarına eğitim verdiğini öğrenmekteyiz.¹⁹⁹

Mektep, 1963 Üsküp Depremi'nde hasar gördükten sonra yıkılmış²⁰⁰ günümüze de sadece temel kalıntıları gelebilmiştir.

II. SULTAN MURAD İMARETİ

Sultan Murad Camii'yle birlikte (15. yy. başı) bir imaret de inşa edilmiştir.²⁰¹ Evliyâ Çelebi, Üsküp'te dokuz imaretin varlığından söz ederken, bu imareten "*Hünkâr İmareti*" olarak bahseder.²⁰² Ayverdi ise "*Üsküp İmaretleri*" başlığı altında "*Sultan Murad İmareti*" olarak söz etmektedir.²⁰³

Günümüze hiçbir izi ulaşmamış, varlığını sadece kaynaklardan tespit edebildiğimiz bu imaretin, Sultan Murad Camii'nin güneyinde, medresenin yan tarafında olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁴

Evliyâ Çelebi, Üsküp'teki diğer büyük imaretler gibi Hünkâr İmareti'nin de hizmet verdiği dönemde daima açık ve nimetlerinin bol olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁵

III. MEKTEP / EVKAF İDARESİ

Sultan Murad Külliyesi içinde cami ile saat kulesi arasında günümüzde mevcut olmayan ancak ilk yapıldığında mektep, sonrasında Evkaf İdaresi olarak kullanılan bir binanın varlığını Üsküp eşrafından ve eski fotoğraflardan öğrenmekteyiz (fot. 194, 195, 196, 197, 198, 199). Yapının inşa tarihi hakkında yaptığımız kaynak araştırmalarında herhangi bir mâlûmat sahibi olamadık. Bu yüzden inşa tarihi ile ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir.

Kaynaklardaki fotoğrafların dışında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız binayla ilgili birtakım sözlü bilgilere ulaştık. Kendisiyle yaptığımız sözlü görüşmede Prof. Dr. Süleyman Baki, binanın yapılış amacının mektep olmakla birlikte muhtemelen Sultan Abdülhamid döneminde inşa edildiğini ifade etmektedir. Sonrasında ise bir dönem

¹⁹⁹ Beyatlı, a.g.e., s. 29.

²⁰⁰ İbrahimgil, a.g.mad., s. 511.

²⁰¹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 44.

²⁰² Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 774.

²⁰³ Ayverdi, *Avrupada Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C. III., 3.Kitab, s. 294.

²⁰⁴ İbrahimgil, a.g.mad., s. 509.

²⁰⁵ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 774.

müftülük binası olarak kullanıldığını, 1946 doğumlu babası Hafız Baki Baki'nin 22 yaşında (1968) hafızlık belgesini o dönem Makedonya İslam Birliği Müftülük Binası (Evkaf İdaresi) olarak kullanılan bu binadan aldığını söylemektedir. 1963 Depremi'nden sonra şehirdeki diğer eserler gibi bu bina da hasar görmüş, 1967 ve 1968'li yıllarda cami restorasyona alındığında, bu binanın da onarılması teklif edilmiş ancak üzerinde durulmamıştır.²⁰⁶

19. yy.'a tarihlendirilen eski bir fotoğrafta Sultan Murad Camii ile avlusunda bulunan bu bina net bir şekilde gözükmemekte olup, binadan “*Ulema Meclisinin eski binası*” olarak bahsedilmektedir (fot. 199).

Mahallenin eski sakinlerinden 1951 Üsküp doğumlu Zühdi Mehmed Bey de şu ifadeleri dile getirmektedir: “*Cami içinde avluda var imiş bir okul. Orda dört sene önceden o kadar. Dördüncü sınıfa kadar. İlkokul gibi orda. Orda hangi senesine kadar tam olarak bilmiyorum benim ablam orda okumuş kırk beş doğumlu. Ondan sonra hangi sene kesilmiş bilmem ondan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ordaydı. Ondan sonra zelzele deprem oldu ordan çıktı. Şimdi İsa Bey arka kısmında hemen ordadır Diyanet İşleri Başkanlığı.*”²⁰⁷ Bu bilgilerden yola çıkarak binanın 1950-1960'lı yıllara kadar mektep olarak kullanımda olduğunu, sonrasında Evkaf İdaresi olarak kullanıma geçtiğini anlamaktayız.

²⁰⁶ Verdiği bilgilerden dolayı Prof. Dr. Süleyman Baki'ye teşekkür ederim. (27.04.2019)

²⁰⁷ 1951 Üsküp doğumlu Zühdi Mehmed Bey'e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederim. (01.10.2018)

SONUÇ

XV. yy. Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur. XIV. yy.'da başlayan Balkan fütuhâtı, bu dönemde de devam ettirilmiştir. Buna mukabil fethedilen yeni topraklarda uygulanan imar ve ihya faaliyetleri ile mimari müspet yönde etkilenmiş ve yeni yerleşim alanları alanları teşekkül etmiştir. Bunun önemli bir örneğini Üsküp'te görmekteyiz.

Üsküp, Osmanlı hakimiyetinden önce farklı devletlerin himayesinde kalmış, 1389 / 1390 senesinde Osmanlılar'ın hakimiyeti altına girmiştir. Şehirde teessüs eden Osmanlı idaresi ile Üsküp'ün fizikî çehresi değişmeye başlamıştır. Bu hususta Sultan II. Murad dönemi ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü, Üsküp'ün Türk-Müslüman şehir kimliğini kazanmasındaki ilk adımlar, bu döneme aittir. Şehrin ilk Osmanlı mimari eserleri, Sultan II. Murad zamanında inşa edilmeye başlamış, böylece şehirde yeni bir yerleşim yeri de belirmeye başlamıştır. Daha önce suriçinden ibaret olan yerleşim, Sultan Murad Külliyesi'nin inşasıyla (M. 1436 / 1337) birlikte sur dışına taşınmıştır. Bu özellik, külliyenin Üsküp ve Üsküplü müslümanlar için önemini anlamamız bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı sultanları, Anadolu şehirlerindeki cami ve külliyeler için genellikle tepe noktaları ve yüksek kesimleri tercih etmişlerdir. Konumu itibarıyla bakıldığında, aynı tercihi Sultan Murad Camii'nde de görmekteyiz. Cami, Üsküp'ün "eski" olarak ifade edilen, günümüzde müslümanların yaşadığı kısımda, şehir merkezine nazır bir tepe üzerinde yer almaktadır. Üsküp'teki ilk devir Osmanlı mimari eserlerinin ilki sayılmaktadır.

Erken Osmanlı mimarisi, Anadolu topraklarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu Balkan ülkelerinde de hayat bulmuştur. Diğer Balkan ülkelerine nazaran Makedonya'da ve özellikle Üsküp'teki Türk eserlerinde, erken Osmanlı döneminin genel karakterine uygun plan, hacim, malzeme, teknik ve cephe düzeni anlayışı devam ettirilmiştir. Bu noktada Sultan Murad Camii, erken Osmanlı mimarisinin Balkanlar'daki varlığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Erken dönem mimari özelliklerini taşıyan camide, inşa malzemesi olarak erken Osmanlı yapılarında sıklıkla kullanılan tuğla ve düzgün kesme taş 2 / 1 düzende, almalı biçimde kullanılmıştır. Yine erken dönem camilerinin bir özelliği olan kuzey cephedeki

son cemaat yeri, Sultan Murad Camii'nde de mevcuttur. Buradaki mukarnaslı ve iri bademli sütun başlıkları devrinin nadide ve güzel örnekleri olmakla birlikte, günümüzde orijinalliğini korumaktadır.

Yaptığımız araştırma ve incelemelere dayalı olarak caminin inşa edildiğinde kubbeli bir örtüye sahip olduğu, sonrasında aldığı birtakım hasarlardan dolayı bugünkü ahşap kırma çatının eklendiği kanaatine vardık. Bizi bu düşünceye sevk eden sebepler şunlardır: Öncelikle cami hariminde iki sıra halinde kalın kâgir payelerin yer alması, üstte ağır bir örtü yükünün olması gerektiğini düşündürmektedir. Cami inşa edildiğinde ahşap kırma çatıya sahip olsaydı, bugünkü kalın payelere ihtiyaç duyulmaz, örtü yükü daha hafif olacağından harime konulacak ahşap ayaklar yükü taşımada yeterli olurdu. Aynı zamanda başta caminin onarım kitâbeleri olmak üzere önemli kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler, caminin eski hüviyetinden birçok şey kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu hususta Semavi Eyice de aynı kanaatte olarak, bu tip bir eserde böyle bir ahşap çatıyı yabancı bulmaktadır. Mehmet Zeki İbrahimgil, caminin 1963 depreminden sonra 1966 - 1977 yılları arasındaki restorasyonunda çalışan Afrodita Tanevska'nın harimin orijinal örtüsünün tonoz olduğunu ifade ettiğinden bahsetmektedir. Lidija Kumbaracı Bogoyeviç de caminin bugünkü görünümünü 18. yy. başında gerçekleştirilen restorasyondan sonra aldığını, caminin inşa edildiğinde kubbeli bir yapıda olduğunu söylemektedir. Caminin 1689 yılında Avusturyalılar'ın istilası sırasında yandıktan sonra epey hasar gördüğünü bugünkü ikinci onarım kitâbesinden öğrenmekteyiz. Bu yangından sonra caminin yalnızca duvarları ve külâhsız minaresi sağlam olarak kalabilmiştir. Bu noktada Ekrem Hakkı Ayverdi de caminin kubbeli olduğu görüşündedir ve bugünkü tavanın M. 1711 / 1712 tarihli onarımdan da sonraya ait olduğunu söylemektedir. Üsküp halkından sözlü görüşmelerde bulunduğumuz kimseler de bize caminin esas halinin kubbeli olduğunu fakat Avusturya işgali sırasında caminin kubbesinin yandığını ifade etmektedirler. Ayrıca Sultan II. Murad'ın, Üsküp Sultan Murad Camii ile yakın dönemlerde yaptırdığı Bursa Muradiye Camii (M. 1424 - 1426) ve Edirne Üç Şerefeli Camii'yi (M. 1437 – 1447) de göz önünde bulundurursak, aynı üslûbun burada da devam ettirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Cami hakkında elde ettiğimiz bilgiler ve alan araştırmamız bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Diyebiliriz ki; caminin bugünkü örtü sistemi olan ahşap kırma çatı, Sultan Mehmed Reşad dönemindeki onarım safhasında yapılmıştır. Bu dönem Osmanlı

Devleti'nin bütçesinin dar olduğu bir dönemdir. Ekonomik imkânsızlıklardan dolayı cami örtüsünün orijinal şekilde tamir edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle en pratik yoldan bu şekilde bir çözüm bulunmuştur. Dönemin geçerli üslûbuna ait tavan süslemeleri de bunu desteklemektedir.

Konuyla ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Şöyle ki; Sultan II. Murad'ın Edirne ve Bursa'daki camilerinden yapı itibariyle farklılaşan Üsküp Sultan Murad Camii, kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. Sultanın Merzifon (1426) ve Uzunköprü'de (1443) inşa ettirdiği camilerin de ahşap kırma çatıya sahip olması örnek gösterilerek, bunun bilinçli bir tercih olduğuna işaret edilmiştir. Ancak kanaatimizce bu bilinçli bir bâni tercihi değildir. Camide bugün yer alan ahşap kırma çatı, dönemsel koşullara bağlı olarak bir çözüm arayışının neticesidir.

Caminin planı ile ilgili de farklı bir görüş ve niteleme vardır. Bu görüş, caminin kilise üzerine temellendirilmiş ve “bazilikal” plan şemasına sahip olduğudur. Caminin planından “bazilikal” olarak söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu caminin bir kilise üzerine temellendirilmiş olacağı ihtimali varsa bile caminin sıfırdan, yeni olarak inşa edildiği âşikârdır. Planda, cephe duvarlarında ve özellikle kible duvarı ile mihrapta herhangi bir eksen kaymasının olmaması, cami dış duvarları ile içerideki kâgir payelerin malzemelerinin aynı olması, eserin sıfırdan inşa edildiğini, devşirme malzemeleri barındırmadığını göstermektedir. Cami planı itibariyle “derinlemesine dikdörtgen” forma sahiptir.

Cami maruz kaldığı yangın, deprem gibi doğal afetler, 2001 senesindeki iç savaş ve geçirdiği onarımlar neticesinde özgün halinden birçok şey kaybetmiştir. Caminin ilk yapısından günümüze kalan kısımlar, cephe duvarları, son cemaat yerindeki sütun başlıkları ve minaresinin şerefeye kadar olan kısmıdır. Cümle kapısının üzerinde bulunan farklı dönemlere ait üç onarım kitâbesi de orijinalliğini korumaktadır. İlk iki onarım kitâbesi sağlamlığını koruyarak günümüze gelmiştir. Ancak Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911'de Üsküp'e yaptığı ziyaret öncesinde gerçekleşen onarıma ait olan üçüncü kitâbe, zaman içerisinde tahribata uğramış, yazıları belirginliğini kaybetmiştir.

Camideki ahşap işleri ve kalemişleri caminin ilk devrinden olmayıp, tamamı sonradan yapılmıştır. Bunlardan ahşap tavan, kadınlar mahfili, mihrap, minber, kadınlar mahfiline çıkan merdivenlerden doğu kanatta kalanlar ve kalemişi süslemelerden

bazıları ile cümle kapısı üzerindeki manzara resimleri Sultan V. Mehmed Reşad döneminde gerçekleştirilen onarıma aittir.

Cami, Balkanlar'daki diğer birçok cami gibi renkli kalemişi süslemelere sahiptir. Kalemişi tekniğinde yapılmış renkli bezemeler, Osmanlı geç döneminin sanat anlayışı olan barok ve rokoko üslûbuna göre tatbik edilmiştir. Çoğu üslûplaştırılmış ve bazıları daha naturalist çalışılmış bitkisel kompozisyonlar, kadınlar mahfilinde, mahfili taşıyan ahşap ayak başlıkları üzerinde ve pencere alınlıklarında yoğun olarak yer almaktadır. 1910 / 1911 senesindeki bu onarımdan sonra caminin görünen aksamı, Batı üslûbuna geçmiştir. Diyebiliriz ki, caminin dış yapısında korunan özellikler, iç kısımda oldukça değişime uğramıştır.

Külliyenin günümüze ulaşmayan birimlerinden olan medrese, cami ile aynı dönemde inşa edilmiştir. Caminin güney tarafında yer alan medrese ile ilgili yazılı kaynaklarda pek fazla mâlûmat yoktur. Medrese ve Sultan Murad Camii'nin diğer birimleri ile ilgili önemli bilgilere, Üsküplü şair Yahya Kemal Beyatlı'nın hatıralarında rastlamaktayız. Medresenin uzun yıllar faaliyet gösterdiğini, Yahya Kemal'den ve Üsküplüler'den öğrenmekteyiz. Ekler kısmında verdiğimiz M. 1711 / 1712 tarihli topoğrafik haritada bu medreseyi yapı itibarıyla açık bir şekilde görebiliyoruz. Bugün elimizde medrese ve yapısı ile ilgili başka bir görsel mevcut olmadığından, bu belge oldukça önem teşkil etmektedir. Sultan Murad Medresesi uzun bir zaman medrese olarak eğitim verdikten sonra mektebe çevrilmiştir. Mektebin tam olarak ne zamana kadar etkin olduğunu bilmemekteyiz ancak Yahya Kemal, 1932 senesindeki Üsküp ziyareti esnasında bu mektebin faal olduğundan söz etmektedir. Bugün Sultan Murad Camii'nin güney tarafında, Beyhan Sultan Türbesi'nin arkasında, mahalle sakinlerinin ikamet ettiği evlerin arasında medrese duvar kalıntıları yer almaktadır. Duvar kalıntılarında yapı malzemesi olarak tuğla ve kesme taşın kullanıldığını gördük. Cami cephesinde olduğu gibi medresenin de tuğla ve düzgün kesme taş ile (2 / 1 düzen dikine 1 tuğla) almasıık duvar örgüsüne sahip olması, aynı dönemde inşa edildiğini delillendirmemiz açısından önemlidir.

Sultan Murad Camiinin güneybatı cephesinde bulunan Beyhan Sultan Türbesi'nin, külliye M. 1556 / 1557'de dahil edildiğini giriş kapısı üzerindeki inşa kitâbesinden öğrenmekteyiz. Kitâbe günümüze sağlam bir vaziyette ulaşmıştır. Kare planlı türbe, Anadolu topraklarındaki muasırları ile karşılaştırıldığında döneminin güzel

bir örneğidir. Makedonya'daki bu tipte kare planlı türbelerin de hacim itibariyle en büyüğü sayılmaktadır.

Türbe ile ilgili kaynaklarda kaydadeğer pek bir bilgi yoktur. Bu türbeden en çok Yahya Kemal'in bahsettiğini görmekteyiz. Yahya Kemal, bu türbenin Üsküp'ün ve Filibe'nin mimaride muasırı olan Bursa devrinden bir eser olduğundan söz etmekte ve mermerlerin zenginliği ile duvarların sağlamlığından buranın padişah hânedanına ait bir türbe olduğuna işaret etmektedir. Yıllar sonra Üsküp'e gittiğinde Beyhan Sultan Türbesi'ni de ziyaret etmiş, bu ziyaret esnasında türbeye bitişik vaziyetteki odadan bir türbedârın çıktığından bahsetmektedir. Türbede medfun bulunanlarla ilgili kesin bir bilgi yok ise de Yahya Kemal'in de bahsettiği gibi türbe içindeki ihtişamlı sanduka ve tekneler, buranın bir hânedan türbesi olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Yahya Kemal'in bahsettiği üzere, bir türbedârın olmasından da türbeye ayrı bir önem atfedildiğini anlıyoruz. Ayrıca Yahya Kemal, Üsküplüler'in türbede medfun bulunan şahsı, bir evliya kabul ederek, ismini "*Beyan Baba*" şeklinde değiştirdiklerinden ve halk arasında buranın bu şekilde bilindiğinden söz etmektedir.

Türbe içerisinde hepsi mermer malzemeden yapılmış 5 kabir bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü tekne şeklinde, 2'si ise sandukalı kabir şeklindedir. Tekne şeklinde olanların baş ve ayak şahideleri vardır fakat şahideler üzerinde bir yazı mevcut değildir. Dolayısı ile bu kabirlerde kimlerin medfun bulunduğu hususunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Giriş açıklığının iki yanında bulunan tekneler oldukça heybetli bir görünüme sahiptir. Yazılı kaynaklar ve Üsküplüler, türbeye adını veren Beyhan Sultan'ın kabrinin 2 sandukalı mezardan kuzey tarafta olduğunu bildirmektedir.

Türbe içerisinde geçiş sistemlerinde uygulanan mukarnaslı pandantifler iç mekânda karşımıza çıkan süslemelerdir. Kubbeye geçişi sağlayan bu pandantifler, misali az görülür niteliktedir. Türbe duvarları sıvalı olup, sade bir görünüm arz etmektedir. TİKA tarafından yürütülen restorasyon faaliyetleri sırasında, türbe iç mekânındaki pencere alınlıklarında sıva altından kalemişleri çıkmıştır. Görme imkânı bulduğumuz kalemişi tezyînatların orijinal olduğunu düşünmekteyiz. Türbe içerisinde tespit ettiğimiz, orijinallliğini koruyan başka bir unsur da demir rozetlere sahip ahşap pencere kanatlarıdır.

Külliyenin günümüze ulaşan birimlerinden bir diğeri, külliye 18. yy.'da eklenen Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi'dir. Caminin doğu duvarına bitişik vaziyette

bulunan türbe, baldaken tarzda yapılmış Osmanlı açık türbelerindendir. İnşa ve onarım kitâbesi mevcut olmayan türbenin, külliye içerisine tam olarak hangi yılda eklendiği mevcut kaynaklarda yazılı değildir. Türbe içerisindeki iki tekneden Dağıstanlı Ali Paşa'nın kızına ait H. 1188 / M. 1774 tarihli tekne, türbenin 18. yy. sonlarına doğru yapıldığını ortaya koymaktadır.

Türbenin tamamı düzgün köfeki kesme taştan yapılmıştır. İçerisinde bulunan teknelerden M. 1774 tarihli olanın, baş ve ayak ucu şâhidesi mevcuttur ancak diğer tekne şâhidesiz vaziyettedir.

Sultan Murad Camiinin doğu cephesi hazîre olarak kullanılmaktadır. Alan araştırmamızda hazîrede 10 tane Osmanlı mezar taşının olduğunu tespit ettik. Okuyabildiğimiz mezar taşları arasında en erken H. 1189 / M. 1775 - 1776 tarihine rastladık. Bu tarihten daha evvel bir mezar taşının olup olmadığı hakkında net bir şey söyleyemeyiz. Çünkü mahalle sakinleri yaklaşık 20 - 25 sene önce cami imamının buradaki mezar taşlarından çoğunu kaldırdığını ve bu esnada bazılarının kırıldığını beyan etmektedirler. Dolayısı ile bugünkü mevcut taşlara bakarak, burada 18. yy.'dan önce bir gömünün yapıp yapılmadığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Okuyabildiğimiz kadarıyla taşlar 18. ve 19. yy.'lara aittir. Çoğu dikdörtgen ve dikdörtgen prizmatik formdaki taşların üzerinde bulunan, geç dönem Osmanlı sanatına ait barok çiçek süslemeler de mezarların dönemi hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Taşlar arasında formlar olarak taş sanduka şeklindeki mezar diğerlerine göre oldukça ilgi çekicidir.

Bugün hazîre alanındaki mezar taşlarının içerisinde olmayıp, kırık vaziyette bulunan birkaç mezar taşına daha rastladık. Bunlardan biri M. 1855 / 1856 tarihli dir.

Bugün külliyenin kuzeydoğusunda yer alan, 16. yy.'a tarihlenen Üsküp Saat Kulesi ise Osmanlı döneminde inşa edilen saat kulelerinin ilk örneklerindendir. Ayrıca Balkan topraklarındaki en eski saat kulesi olma özelliğini taşıması bakımından önemlidir.

Kule, kaide gövde ve köşk kısımlarından müteşekkildir. Alan araştırmamız sırasında kulenin içerisine girip inceleme imkânı bulduk. İç yapısı tamamiyle ahşap olan kulenin geniş merdiven basamakları ile köşk kısmına kadar çıkılabilmektedir. Köşk

kısımında saat mekanizması ve çanı bulunmaktadır. Zaman içerisinde farklı dönemlerde onarımlar geçiren kule en son halini TİKA bünyesindeki restorasyonla almıştır.

Sultan Murad Külliyesi'nin günümüze ulaşmayan iki birimi daha vardır. Bunlardan biri, cami ile aynı zamanda yaptırılan imarettir. Biz bugün imaretin varlığını sadece yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla imareten bahseden en eski kaynak, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sidir. Mehmet Zeki İbrahimgil, imaretin caminin güney tarafında Sultan Murad Medresesi'nin yanında yer aldığından söz etmektedir. Ancak günümüzde imareten kalan herhangi bir kalıntı fiziksel anlamda mevcut değildir.

Diğer külliye birimi ise Sultan Murad Camii ile Saat Kulesi'nin arasındaki alanda bulunan, önceleri mektep sonraları Evkaf İdaresi'ne dönüştürülen yapıdır. Varlığını Üsküplüler'den ve eski Üsküp fotoğraflarından tespit edebildiğimiz yapı, 1950 ve 1960'lı yıllara kadar mektep olarak faaliyet göstermiş, sonrasında dönemin müftülük binası olarak kullanılmıştır. 1963 Üsküp Depremi'nden bir müddet sonra yıkılan yapının yerinde bugün yeşillik alan ve ağaçlar bulunmaktadır.

Tez çalışmamızda şimdiye kadar detaylı bir araştırma ve incelemeye tabii tutulmayan Sultan Murad Külliyesi'ni her yönüyle inceleyerek, tanıtmaya gayret ettik. Külliye içerisinde bugün mevcut olan cami, türbeler, hazîre ve saat kulesini, yazılı kaynaklar ve yaptığımız alan araştırması neticesinde değerlendirerek bölümler halinde sunduk. Günümüzde mevcut olmayan birimler olan medrese, imaret ve mektep / Evkaf İdaresi hakkında da ulaşabildiğimiz kaynaklar ve Üsküp eşrafından kıymetli kişilerle yaptığımız sözlü görüşmeler neticesinde bilgi vermeye çalıştık. Külliye, bugün son restorasyon sürecini tamamlamış vaziyette olup, ziyaretlere açık bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, *Amasya Tarihi*, C.III, İstanbul: Zaman Kitaphanesi, 1927.
- ACUN Hakkı, “Saat Kulesi”, *DİA*, C. 35, İstanbul: İSAM, 2008, ss. 325.
- AKÇIL N. Çiçek, “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”, *DİA*, C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, ss. 277.
- AKOZAN Feridun, “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 8, Ankara: 1969, ss. 303-332.
- ARIK Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- ÂŞIK PAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003.
- ATEŞ Nilüfer, “Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi”, *U.Ü.İ.F.D.*, S. 2, Bursa: 2017, ss. 153-157.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, “Yugoslavya'da Türk Âbideleri Ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 3, Ankara: 1956, ss. 163.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C. III, kitap III, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1981.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C. II, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1972.
- AZAMAT Nihat, *II.Murad Devri Kültür Hayatı*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü, 1996.
- BALABANOV Kosta, *Spomenici na Kulturata na Makedonija*, Skopje: Misl, 1980.
- BARKAN Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.

- BEHİŞTÎ AHMED ÇELEBÎ, *Târîh-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî* (791-907 / 1389-1502), haz. Fatma Kaytaç, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- BEYATLI Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 9. b., İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018.
- BOGOYEVİÇ KUMBARACI Lidiya, *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*, çev. Suat Engüllü, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2008.
- CANAYE Philippe du Fresne, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- ÇULPAN Cevdet, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
- DAŞ Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007.
- DİŞLİ Gülşen, Nurcan İnci FIRAT, "Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemler", *Megaron Dergisi*, C. XI, S. 3, İstanbul:2016, ss. 327.
- EVLYÂ ÇELEBÎ Seyahatnâmesi, 5.Kitap C. II, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- EYİCE Semavi, "Türk Sanatı Bakımından Üsküp", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan*, C. 31, S. 1-2, Ankara: 1995, ss. 155.
- EYİCE Semavi, "Üsküpde Türk Devri Eserleri", *Türk Kültür Dergisi*, C. 11, Ankara: 1963, ss. 24.
- FRASHERİ Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, C. II, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306,
- GİBBONS Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 1. b., çev. Ragıp Hulusi Özdem, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 1998.
- GIESE F., *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihat Azamat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- GÜLGEN Hicabi, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- GÜRAN Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.
- HADİDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't -Tevarih 2*, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- İBN KEMAL(Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV.defter, haz. Koji Imazawa, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

- İBRAHİM Mehmet, “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi Ve Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, C. 24, S. 293, Ankara: 1994, ss. 293.
- İBRAHİMİ Mehmet, Makedonya’da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 37.
- İBRAHİMGİL Mehmet, “Makedonya’da Türk Mimarisinde Görülen Sembolik Motifler”, *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*, 2002, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 137-152.
- İBRAHİMGİL Mehmet Zeki, “Sultan Murad Külliyesi”, *DİA*, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss. 509.
- İNALCIK Halil, “Murad II”, *DİA*, C. 31, İstanbul: İSAM, ss. 164.
- İNBAŞI Mehmet, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp”, *Fatih Sultan Mehmed Han Ve Dönemi*, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa: Gaye Kitabevi, 2016.
- İNBAŞI Mehmet, “Üsküp”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, ss. 377.
- İNBAŞI Mehmet, Eyüp KUL, *Balkanlar’da Bir Türk Şehri Üsküp Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*, 1. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Kanunî Devrinde İlim Ve Fikir Hayatı”, *Hisar Dergisi*, S. 35 Bursa: 2019, ss. 10.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Sultan II. Murad Devri İlim ve Kültür Hayatı Üzerine Değerlendirmeler”, *Sultan II. Murad Ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa: Gaye Kitabevi, 2015, ss. 129.
- İSMAİLİ Adnan, “Üsküp’teki İslâmî Kimliğin Yok Edilmesi”, *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, C. 4, Ankara: TİKA İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No:19, 2016, ss. 85.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Cihânnümâ*, haz. Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi (MEDAM), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010.
- KESKİN Mustafa, “Türklerin Balkanlara İskânı”, *Balkan Türkleri Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992, ss. 14-15.
- KURAN Aptullah, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1964.
- KUR’AN-I KERİM MEÂLİ, haz. Hayrettin Karaman vd., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

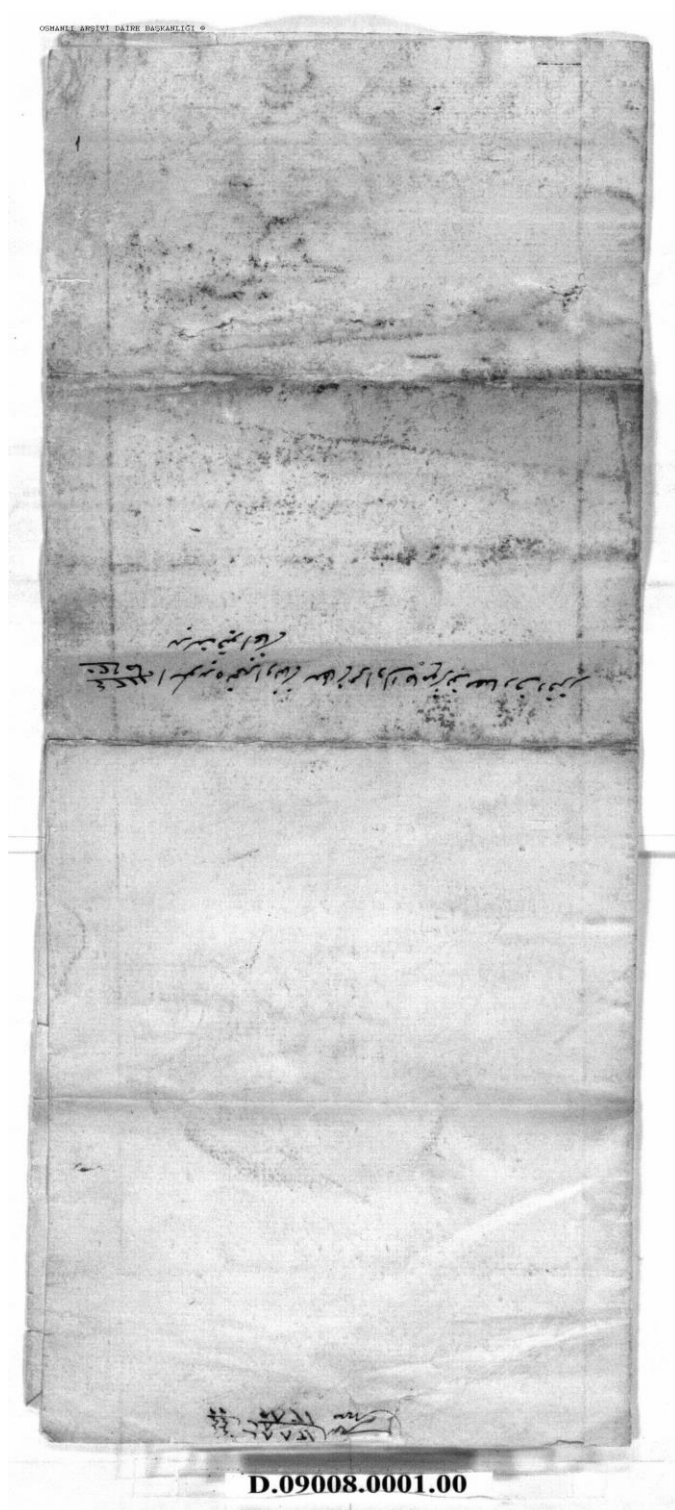
- KUTLU Mehmet, “XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 26,, İzmir: 2017, ss. 131-153.
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C.I., 4. b., haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C.II, 4. b., haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- NAZİF HOCA, “Üsküb”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, ss. 122.
- ORUÇ BEĞ, *Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- ÖNKAL Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- ÖZER Mustafa, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.- XIX. Yüzyıl)*, 1. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- PAVLOV Zoran, “Sultan Murat Mosque”, *Macedonian Cultural Heritage Ottoman Monuments*, Skopje: UNESCO Office, 2008, ss. 60-63.
- SALİH ÂSİM BEY, *Üsküp Tarihi Ve Civarı*, 1. b., sad. Süleyman Baki, İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- ŞEHABİ Behicüddin, *Kapanmayan Yaralar*, 1. b., Üsküp: Skenpoint, 2003.
- ŞEHABİ Behicüddin, Daniela NİKOLOVA, *Üsküp Hatırası*, Bursa: Renkvizyon Matbaacılık, 2014.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- TAVASLI Hatice Kübra, *Penç Motifinin Tarihsel Gelişimi ve Karakteri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2014.
- ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahların Kadınları Ve Kızları*, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi” , S. 4, *Vakıflar Dergisi*, Ankara: 1958, ss. 4.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Türk Hayrât Sistemi Ve Balkan Şehirleri”, Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, ed. Ali Çaksu Sofya, Nisan 2000, ss. 97.
- ZINKEISEN Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

EKLER

EKLER I: Arşiv Belgeleri
EKLER II: Planlar
EKLER III: Estampajlar
EKLER IV: Fotoğraflar

EKLER I: ARŞİV BELGELERİ

[illegible][illegible][illegible]

II. TSMA. D.09008.0001.00

باب فی بیان فضائل حضرت علی علیه السلام

والمدة من ظهور البرص إلى زواله
في انما مصفات سائر بهاء العين والوجه

منعولي وقفل طرقتة
الاجامى برص تحت غيبة
مفتش اندك

٩٤١٩٧

سابعه الباقا الوجه
براي جامع شريف

١٢
٥٦
٥٤٦

٤٠٦٨٤

بهاء طاهر رايش
نوراني جامع شريف
مع اجزى تمام كاشف

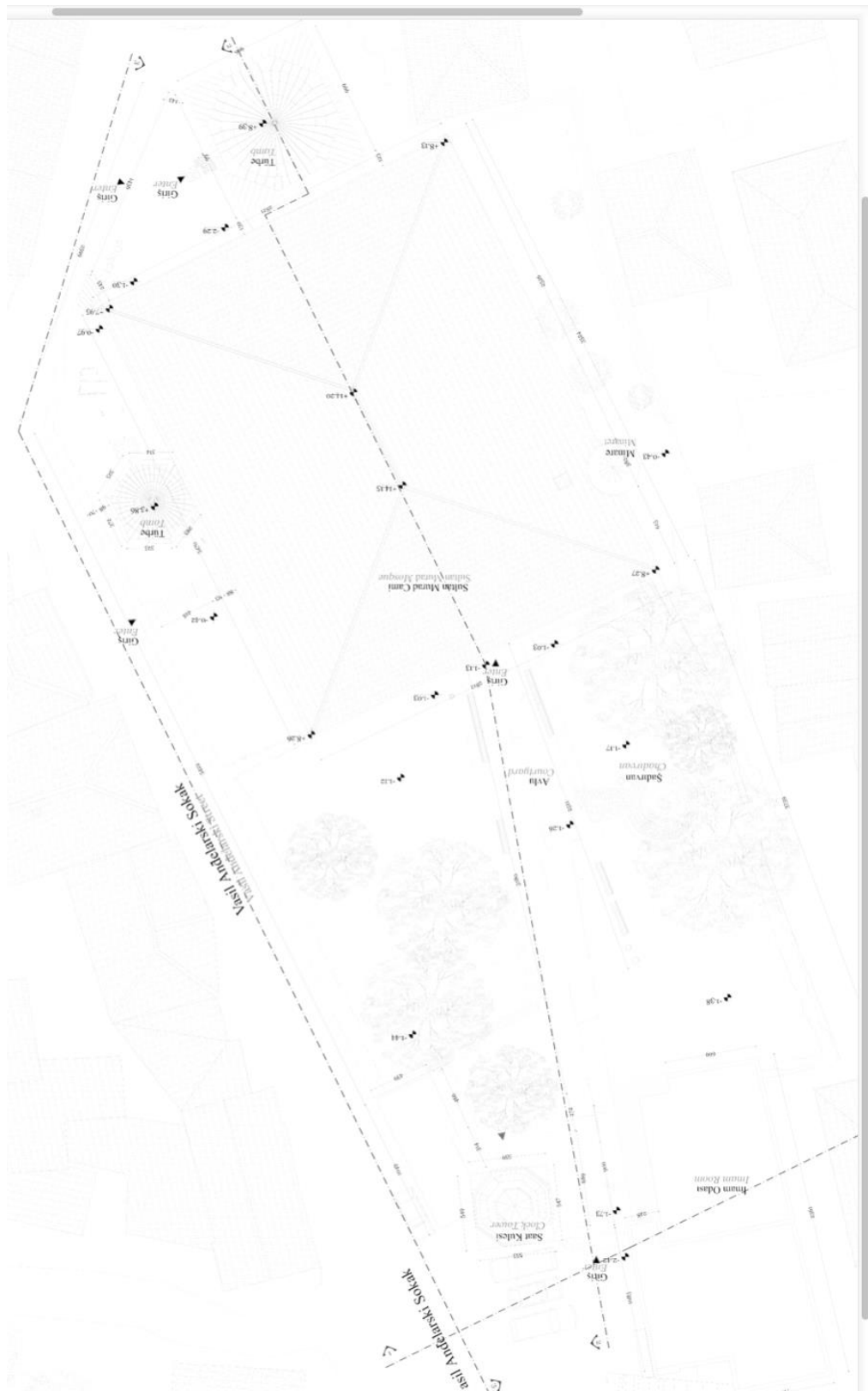
٤٤٤٠

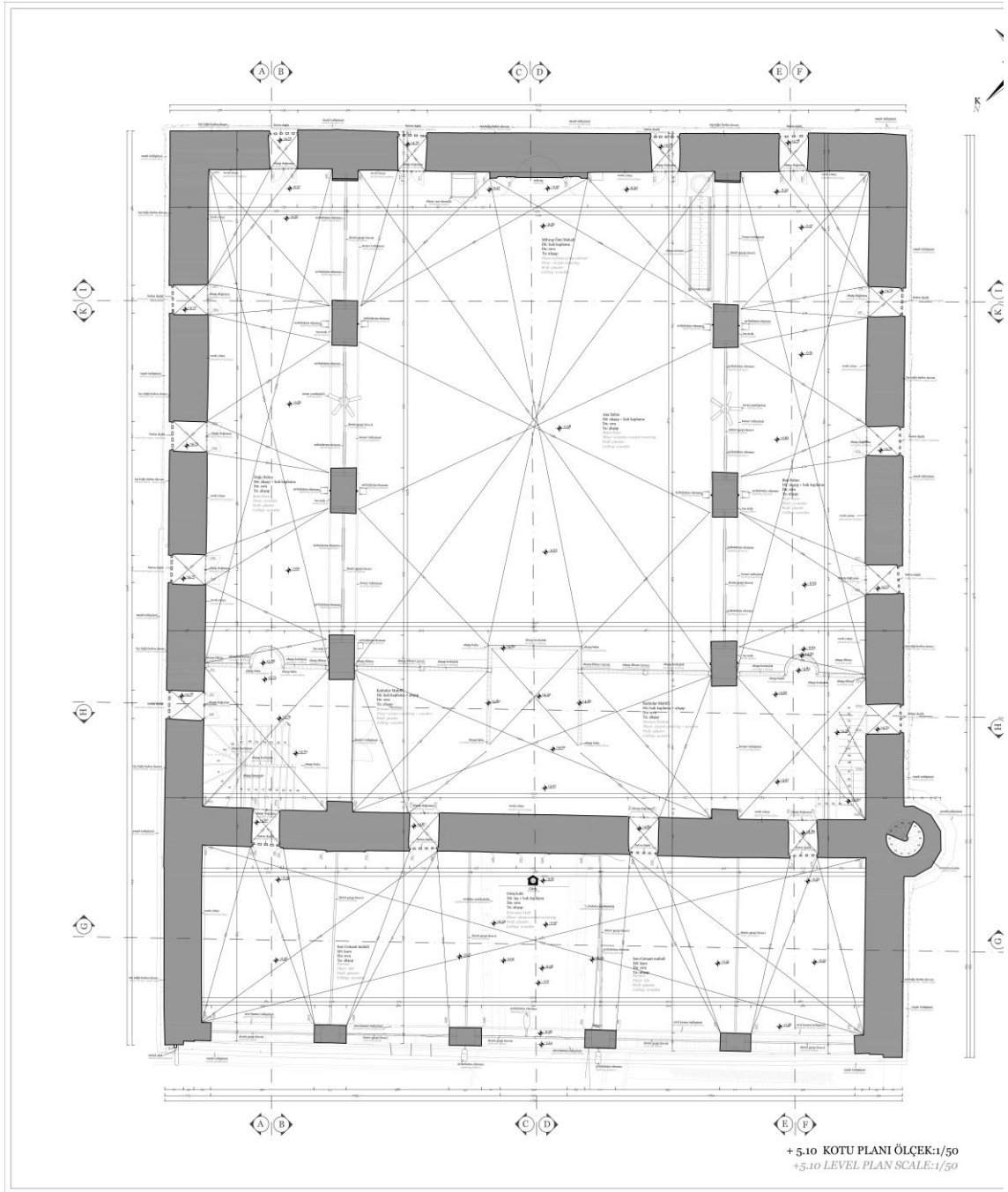
۲۹۸۷-
 بهاء مصری
 برای خانج شریف
 ۴۰۰
 ۰۶۴۰
 ۶۰۰
 اجرت عربی و سایر
 برای نقل و کتب
 ۶۰۰

۱۰۶۶۶
 ۱۲۸۸

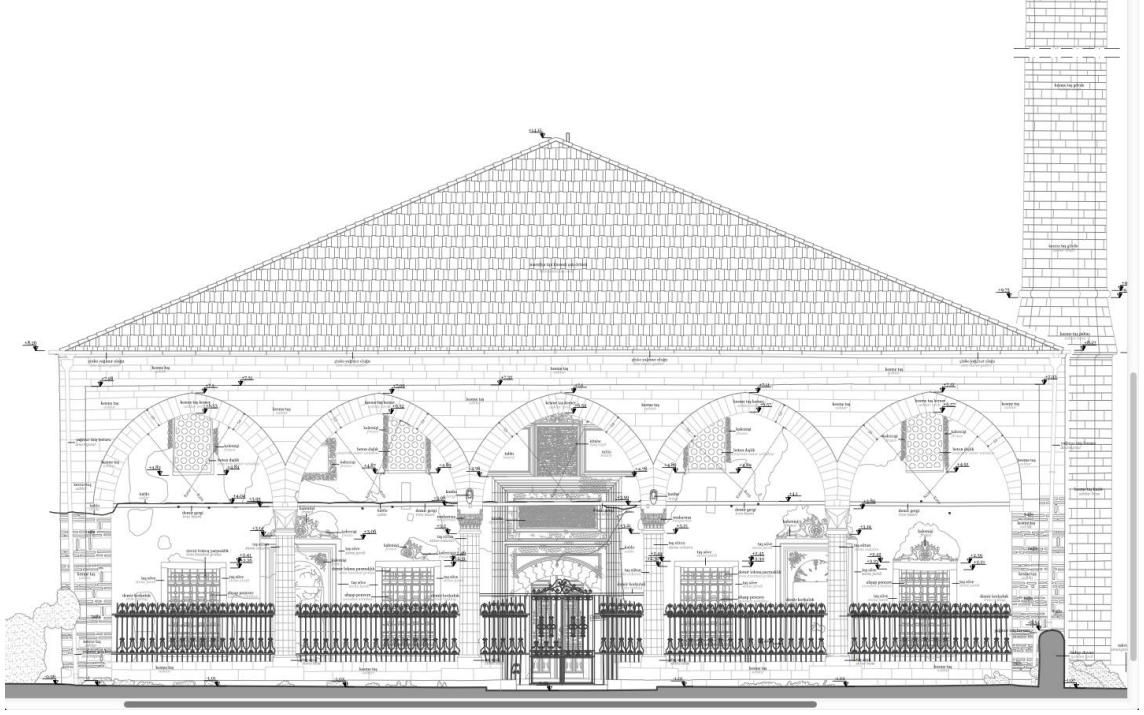
۱۸۸۰
باشگاه
حق سبحان و قضا حضرت و شوکت و مهابت
خطا سبز ایلموس سیر طرطنه کالیر ایلمه آیین مشق خوان شام جامع
مکنه افانک طایین ایلان عفا کورق و افاندر ایل سلطنت کورق
نهر و امیا اولغیا کادره کورق اولور و خال و افاندر ایل کورق کورق
سکر حق قوش ایلمونش و هرت بیج ایلمه خرج و صرف ایلنیش
معلوم کالیر ایلمه اولان ایلان افرمیش کورق لایباشگاه

EKLER II: PLANLAR

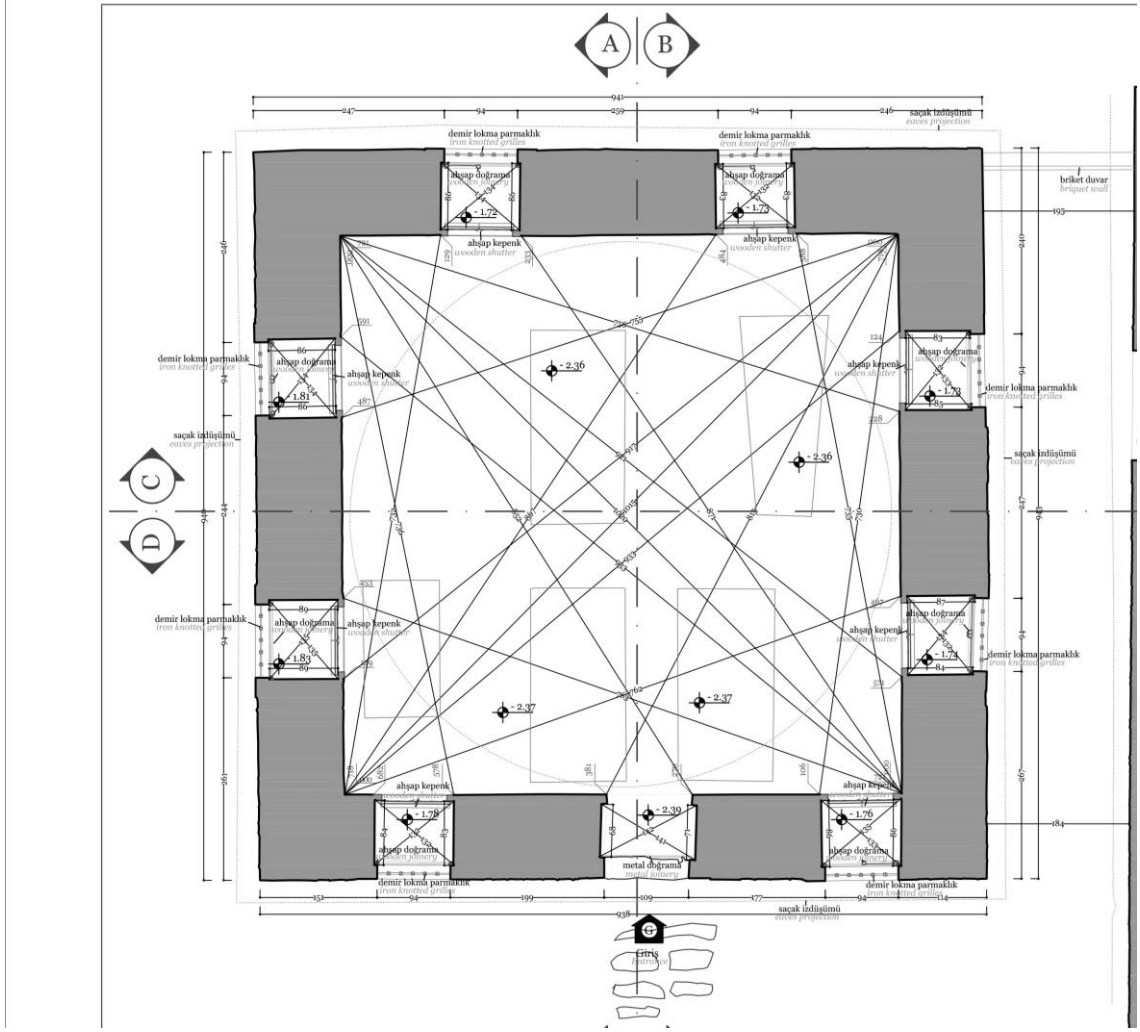

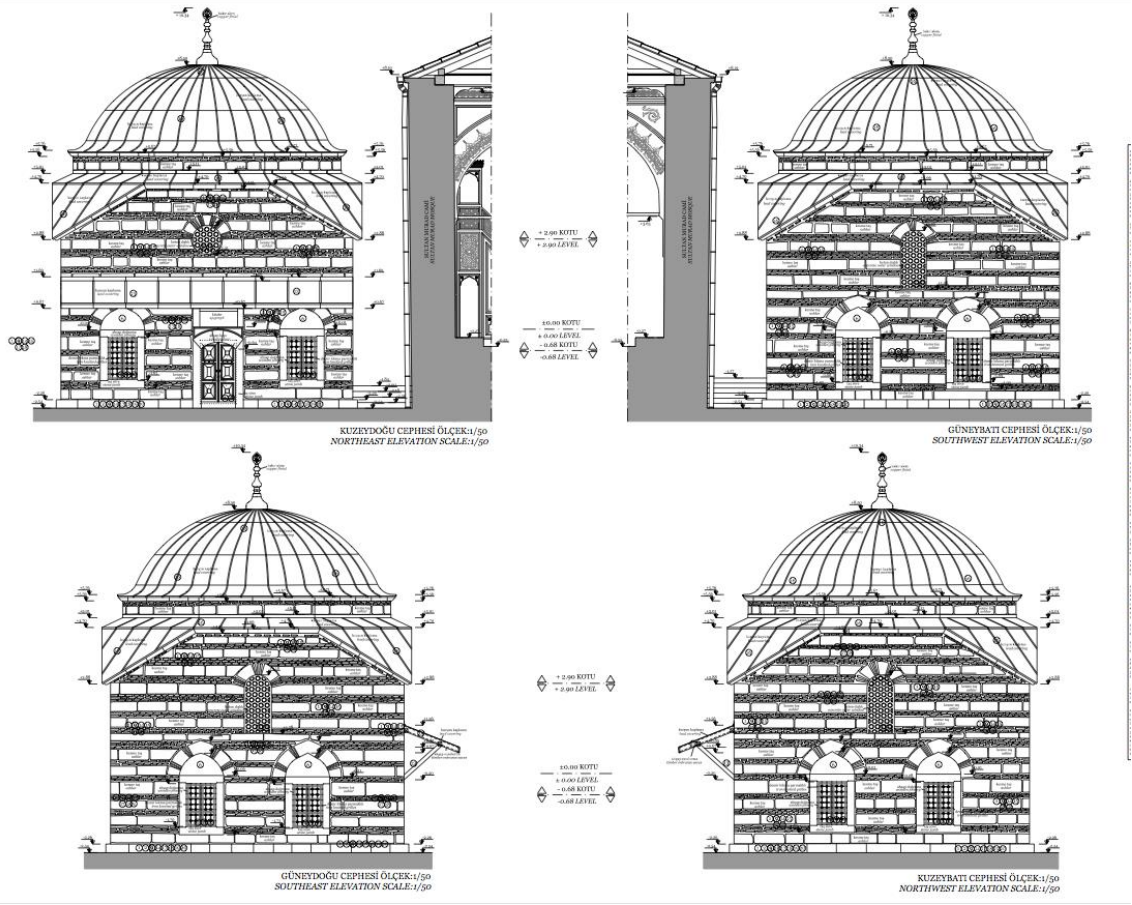
II. Sultan Murad Camii Planı

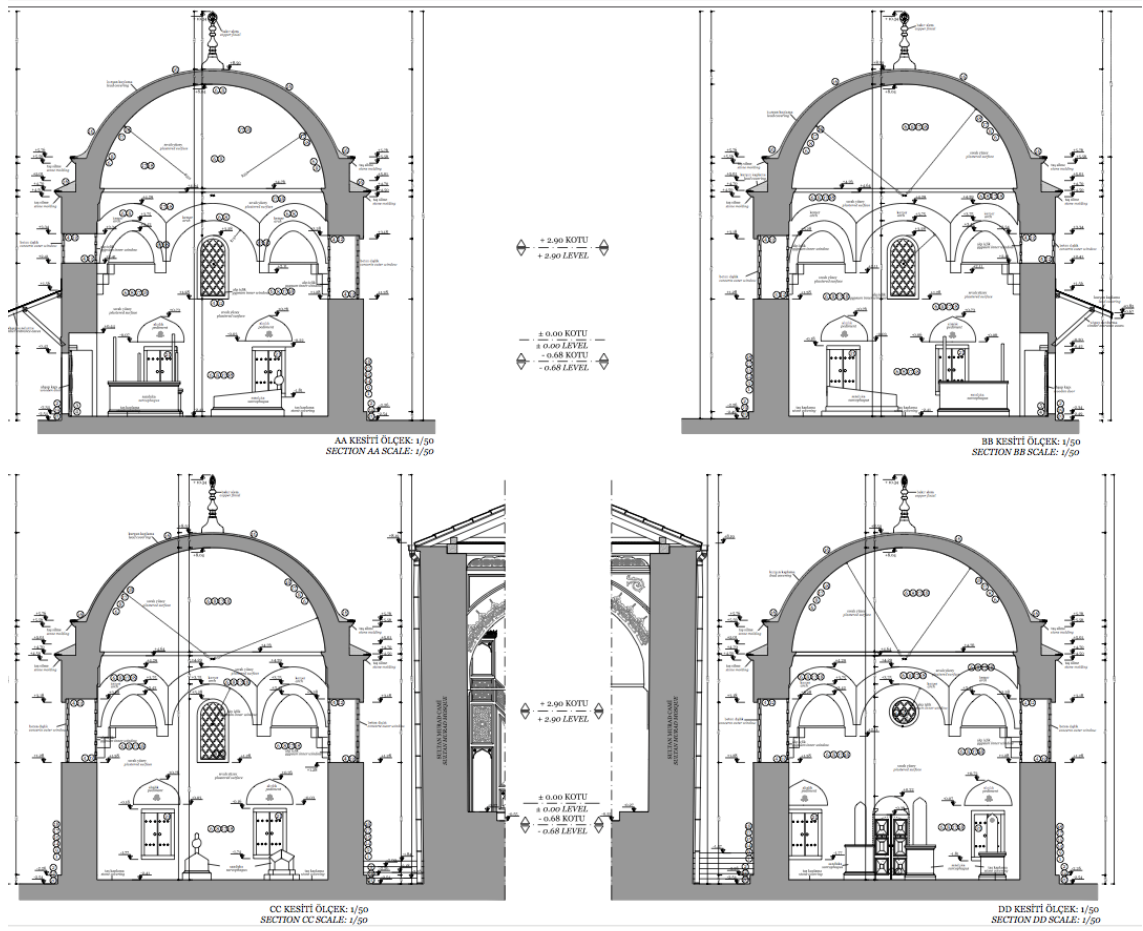
III. Sultan Murad Camii Kuzey Cephesi

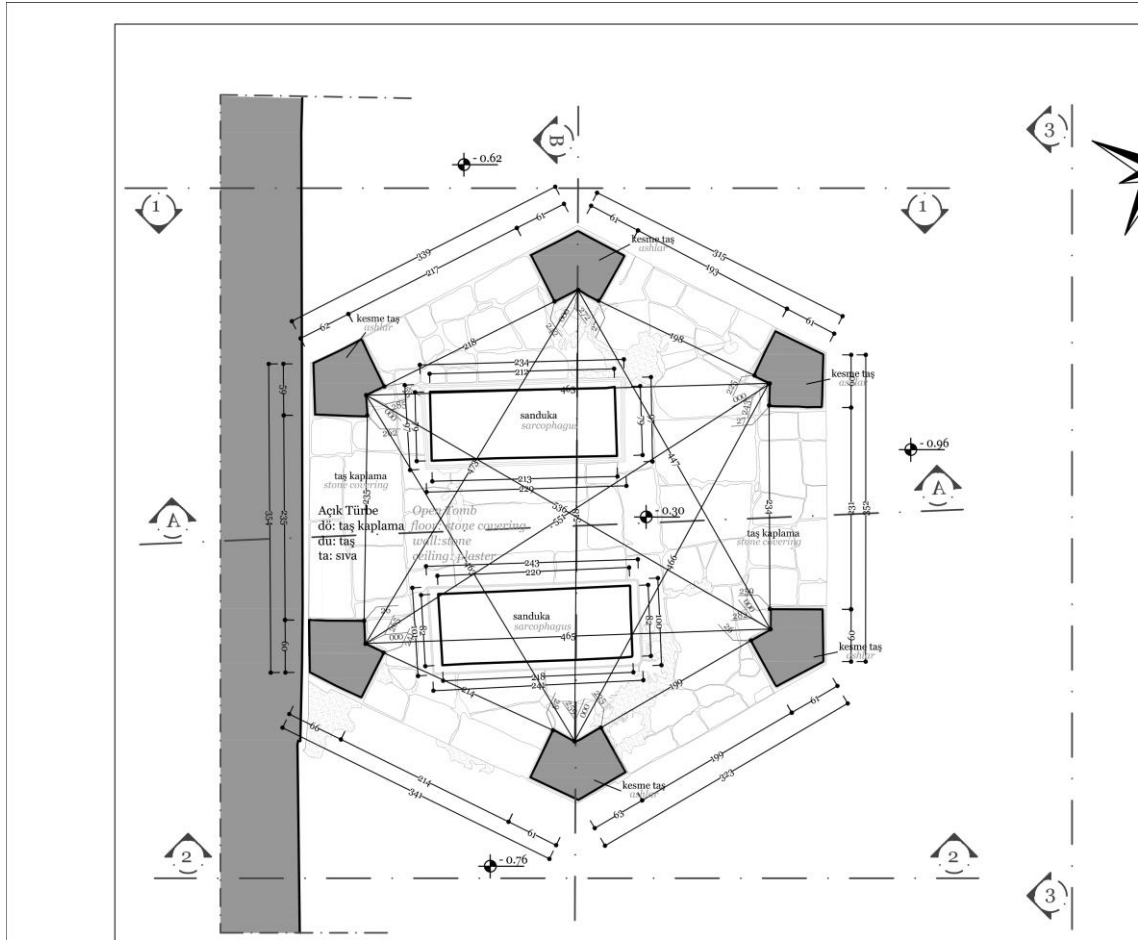
IV. Beyhan Sultan Türbesi Planı

V. Beyhan Sultan Türbesi Cephe Kesitleri

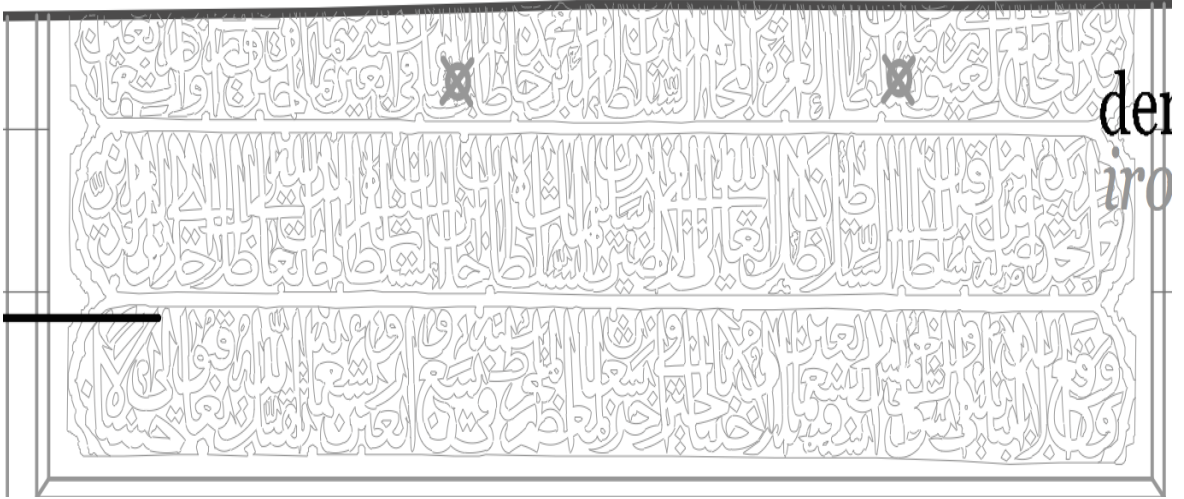

VI. Beyhan Sultan Türbesi Kesitleri

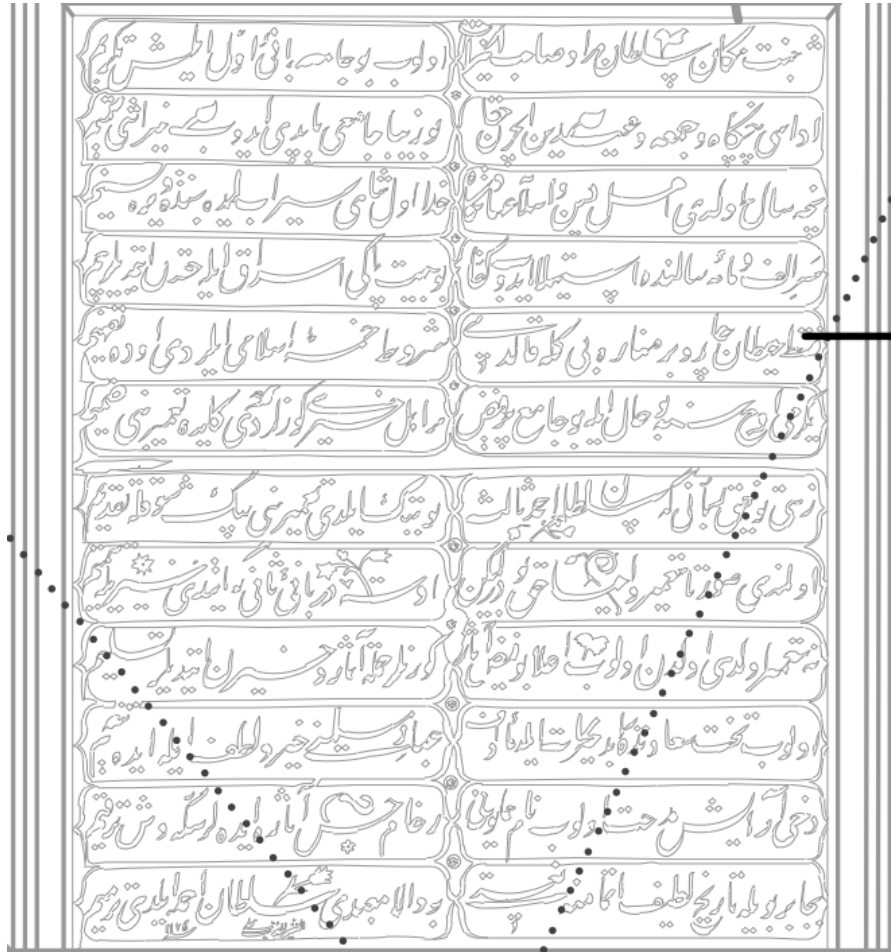

VII. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi Planı

EKLER III: ESTAMPAJLAR

Estampaj I: Sultan Murad Camii birinci onarım kitâbesi

Estampaj II: Sultan Murad Camii H.1124 / M. 1712 tarihli ikinci onarım kitâbesi

EKLER IV: FOTOĞRAFLAR

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

1. Sultan Murad Camii umumi görünüşü
2. Sultan Murad Camii umumi görünüşü (2018 restorasyon süreci)
3. Sultan Murad Camii kuzey cephesi
4. Sultan Murad Camii kuzey cephesi (2018 restorasyon süreci)
5. Sultan Murad Camii kuzey cephesinin 1900 tarihli görünümü
6. Sultan Murad Camii'nin şehir içindeki konumlanması
7. Sultan Murad Camii doğu cephesi
8. Sultan Murad Camii doğu cephesi (2018 restorasyon süreci)
9. Sultan Murad Camii güneydoğu cephesi (2018 restorasyon süreci)
10. Sultan Murad Camii güneybatı cephesi (2018 restorasyon süreci)
11. Sultan Murad Camii güney cephesi kemeri
12. Sultan Murad Camii batı cephesi (2018 restorasyon süreci)
13. Sultan Murad Camii batı cephesi (2018 restorasyon süreci)
14. Sultan Murad Camii batı cephesi kemeri
15. Sultan Murad Camii örtü sistemi
16. Sultan Murad Camii örtü sistemi (2018 restorasyon süreci)
17. Sultan Murad Camii örtü sisteminde kullanılan ahşap malzeme (2018 restorasyon süreci)
18. Sultan Murad Camii alt ve üst sıra pencereleri
19. Sultan Murad Camii alt sıra pencereleri
20. Sultan Murad Camii üst sıra pencereleri
21. Sultan Murad Camii cephe duvarı detay
22. Sultan Murad Camii minaresi
23. Sultan Murad Camii minaresi (2018 restorasyon süreci)
24. Sultan Murad Camii avlu kuzey giriş kapısı
25. Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısı
26. Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısından camiye geçişi sağlayan merdivenler
27. Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısından cami harimine geçişi sağlayan pencere
28. Sultan Murad Camii Beyhan Sultan Türbesi'ne açılan avlu kapısı

29. Sultan Murad Camii Beyhan Sultan Türbesi'ne açılan avlu kapısı kitâbesi
30. Sultan Murad Camii doğu avlu duvarı
31. Sultan Murad Camii doğu avlu duvarı (2020 restorasyon sonrası)
32. Sultan Murad Camii batı avlu duvarı
33. Sultan Murad Camii restorasyon sonrası avlu ve kuzey cephesi
34. Sultan Murad Camii avludan camiye geçişi temin eden giriş kapısı
35. Sultan Murad Camii cümle kapısı
36. Sultan Murad Camii cümle kapısı ahşap kanadı
37. Sultan Murad Camii cümle kapısı kemerindeki mukarnas detay
38. Sultan Murad Camii ilk onarım kitâbesi
39. Sultan Murad Camii M. 1712 tarihli ikinci onarım kitâbesi
40. Sultan Murad Camii cümle kapısı üzerindeki kalemişi tasvirlerin yer aldığı panolar
41. Sultan Murad Camii cümle kapısı üzerindeki manzara tasvirleri (2019 restorasyon süreci)
42. Sultan Murad Camii son cemaat yeri
43. Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun başlığı
44. Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun başlığı
45. Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun kaidesi
46. Sultan Murad Camii son cemaat yeri batı kanadı
47. Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı
48. Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı mihrâbiyesi (2018 restorasyon süreci)
49. Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı mihrâbiyesi kalemişi süslemeleri (2018 restorasyon süreci)
50. Sultan Murad Camii batı kanadı mihrâbiyesi kalemişi süslemeleri (2018 restorasyon süreci)
51. Sultan Murad Camii son cemaat yeri alt ve üst sıra pencereleri
52. Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı penceresi
53. Sultan Murad Camii doğu kanadı pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
54. Sultan Murad Camii son cemaat yeri alt sıra pencere alınlığındaki kalemişleri
55. Sultan Murad Camii son cemaat yeri batı kanadı giriş açıklığı

56. Sultan Murad Camii'nin 1912 - 1913 yıllarındaki görünümü
57. Sultan Murad Camii batı cephesi (Tarihi tam olarak bilinmeyen eski bir fotoğraf)
58. 1963 depreminden sonra Sultan Murad Camii batı cephesinden bir görünüm (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi - RZZSK Arşivi'nden)
59. Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısı
60. Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısından süsleme detay
61. Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısı yenilenirken (2018 restorasyon süreci)
62. Sultan Murad Camii harime giriş zemini
63. Sultan Murad Camii harim zeminindeki orijinal altıgen tuğlalar
64. Sultan Murad Camii harimi
65. Sultan Murad Camii hariminde bulunan kâgir payeler
66. Sultan Murad Camii harimi kemerleri
67. Sultan Murad Camii harimi kemerleri
68. Sultan Murad Camii harimi paye yüzeyindeki süslemelerden detay
69. Sultan Murad Camii harimi taş payesinden detay
70. Sultan Murad Camii alt ve üst sıra pencereleri
71. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
72. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
73. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
74. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme (1963 depreminden sonra)
75. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
76. Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
77. Sultan Murad Camii üst sıra penceresi
78. Sultan Murad Camii üst sıra penceresi
79. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili
80. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili (Restorasyon süreci 2018)
81. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili orta sahna çıkıntı yapan kısımdan detay
82. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili iki yanındaki çıkmalardan detay
83. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili ahşap kontrüksiyonu

84. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayaklar
85. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlığındaki kalemişi süsleme
86. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlığındaki kalemişi süsleme
87. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlığındaki kalemişi süsleme
88. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlığındaki kalemişi süsleme
89. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili doğu tarafındaki ahşap ayak başlığındaki kalemişi süsleme
90. Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkışı temin eden doğu kanattaki merdivenler
91. Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkışı temin eden doğu kanattaki merdiven korkuluklarından detay
92. Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkışı temin eden batı kanattaki merdivenler
93. Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkışı temin eden batı kanattaki merdiven başlığından detay
94. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili
95. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili
96. Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini ayıran kafes
97. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili altındaki tavan ve süslemesi
98. Sultan Murad Camii kadınlar mahfili altındaki tavan
99. Sultan Murad Camii harimini örten ahşap tavan (Restorasyon süreci 2019)
100. Sultan Murad Camii mihrabı
101. Sultan Murad Camii mihrabındaki süslemeler
102. Sultan Murad Camii mihrabı tepelik kısmındaki süsleme
103. Sultan Murad Camii mihrabı (Restorasyon süreci 2019)
104. Sultan Murad Camii minberi
105. Sultan Murad Camii vaaz kürsüsü

106. Sultan Murad Camii harimindeki hat yazılarından detay (Restorasyon süreci 2018)
107. Sultan Murad Camii avlusu (Restorasyon sonrası)
108. Sultan Murad Camii şadırvanının 1970’li yıllardan görünümü
109. Sultan Murad Camii şadırvanı (Restorasyon süreci 2019)
110. 1963 depreminden sonra Sultan Murad Camii
111. Beyhan Sultan Türbesi umumi görünümü
112. Beyhan Sultan Türbesi güneybatı cephesi
113. Beyhan Sultan Türbesi girişi
114. Beyhan Sultan Türbesi inşa kitâbesi
115. Beyhan Sultan Türbesi önceden giriş revağının bulunduğu kısım
116. Beyhan Sultan Türbesi’ne restorasyon sürecinde ilave edilen giriş revağı (2019)
117. Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencereleri
118. Beyhan Sultan Türbesi doğu cephesindeki üst sıra penceresi
119. Beyhan Sultan Türbesi batı cephesindeki alt ve üst sıra pencereleri
120. Beyhan Sultan Türbesi pencerelerindeki lokmal demir parmaklıklar
121. Beyhan Sultan Türbesi örtü sistemi
122. Beyhan Sultan Türbesi iç mekâna giriş açıklığı
123. Beyhan Sultan Türbesi iç mekândan bir görünüm
124. Beyhan Sultan Türbesi iç mekân alt sıra penceresi ve sivri kemer alınlığı
125. Beyhan Sultan Türbesi ahşap pencere kanatları
126. Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme
127. Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süslemeden detay
128. Beyhan Sultan Türbesi pandantifleri
129. Beyhan Sultan Türbesi pandantifleri altındaki mukarnas süsleme
130. Beyhan Sultan’a ait olduğu düşünülen mermer sanduka
131. Beyhan Sultan Türbesi’ndeki kavuklu mermer sanduka
132. Sanduka başlığındaki kavuk
133. Kavuk üzerindeki süslemeden detay
134. Kavuk üzerindeki mukarnas süsleme
135. Giriş açıklığının sağındaki mermer tekne
136. Baş şahidesi

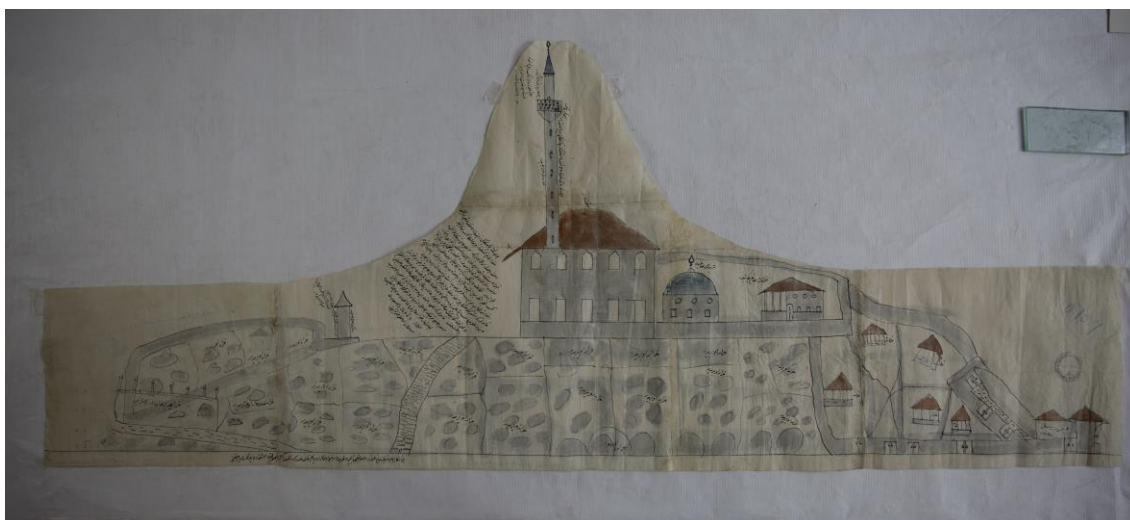
137. Ayak şâhidesi
138. Çarkıfelek motifli süsleme
139. Giriş açıklığının solundaki mermer tekne
140. Baş şâhidesi
141. Baş şâhidesindeki süsleme
142. Ayak şâhidesi
143. Güney cephedeki küçük tekne
144. Küçük teknenin baş ve ayak şâhideleri
145. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi umumî görünümü
146. Türbe ile cami doğu duvarı arasındaki mesafe
147. Türbe ve cami doğu cephe duvarı
148. Türbe sivri kemerleri
149. Kemerler arası demir gergiler
150. Türbe ayakları
151. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi kubbe içi süslemesi
152. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi örtü sistemi
153. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi süslemeleri
154. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi süslemeleri
155. Âyişe Hanım'ın kabri
156. Baş ucu şâhidesi
157. Ayak ucu şâhidesi
158. Âyişe Hanım'a ait teknedeki süslemeler
159. Zeynep Hanım'ın kabri
160. Tekne baş ucu
161. Tekne yüzeyindeki süslemeler
162. Tekne yüzeyindeki süslemeler
163. Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi (Restorasyon süreci 2019)
164. Sultan Murad Camii Hazîresi
165. 1 No'lu mezar taşı
166. 2 No'lu mezar taşı
167. 3 No'lu mezar taşı
168. 4 No'lu mezar taşı

169. 5 No'lu mezar taşı
170. 6 No'lu mezar taşı
171. 7 No'lu mezar taşı
172. Yerinden çıkarılmış bir mezar taşı
173. Kırık mezar taşı
174. Kırık mezar taşı
175. Kırık mezar taşı
176. Saat Kulesi'nin restorasyondan önceki görünümü
177. Saat Kulesi (Restorasyon süreci 2018)
178. Saat Kulesi taş kaidesi ve giriş kapısı
179. Saat Kulesi'nde geçişi sağlayan iri bademler
180. Saat Kulesi balkon ve külâhı (Restorasyon süreci 2018)
181. Saat Kulesi ahşap merdivenleri
182. Saat Kulesi ahşap kontrüksiyonlu iç yapısı
183. Saat Kulesi üst kısımdaki ahşap merdivenler
184. Saat Kulesi balkon bölümü
185. Saat Kulesi balkon bölümünden detay
186. Saat Kulesi saat çarkı
187. Saat Kulesi çanı
188. Saat Kulesi'nin restorasyon sonrası günümüzdeki hali
189. Sultan Murad Camii Medresesi duvar kalıntıları
190. Sultan Murad Camii Medresesi duvar kalıntılarından detay
191. Sultan Murad Camii Medresesi duvar kalıntısından detay
192. Sultan Murad Camii Medresesi duvar ve pencere kemeri kalıntıları
193. Sultan Murad Camii Medresesi kalıntıları (Lidija Kumbaracı Bogoyeviç / Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri s. 52)
194. 1963 Üsküp Depremi'nden önce Sultan Murad Külliyesi
195. Sultan Murad Külliyesi
196. Sultan Murad Külliyesi'nin doğu cepheden genel görünümü
197. Saat Kulesi ve Mektep / Evkaf İdaresi
198. Ulema Meclisi 19. yy. - II. Dünya Savaşı öncesi (Üsküp Hatırası s. 219)

199. 1963 Depremi sonrasında çekilmiş bir fotoğraf (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi)

200. Sultan Murad Camii doğu cephesinin 1963 yılındaki deprem sonrası onarımı (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi)

201. Sultan Murad Camii son cemaat yeri 1966 onarımı sırasında (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi - SZZSK Arşivi'nden)

IV. TSMA. E. 10107-1

V. TSMA. E. 10107-1

Fotoğraf 1: Sultan Murad Camii umumi görünüşü

Fotoğraf 2: Sultan Murad Camii umumi görünüşü (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 3: Sultan Murad Camii kuzey cephesi

Fotoğraf 4: Sultan Murad Camii kuzey cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 5: Sultan Murad Camii kuzey cephesinin 1900 tarihli görünümü
(Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi. Sultan Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 90436-14(16))

Fotoğraf 6: Sultan Murad Camii'nin şehir içindeki konumlanışı

Fotoğraf 7: Sultan Murad Camii doğu cephesi

Fotoğraf 8: Sultan Murad Camii doğu cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 9: Sultan Murad Camii güneydoğu cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 10: Sultan Murad Camii güneybatı cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 11: Sultan Murad Camii güney cephesi kemer

Fotoğraf 12: Sultan Murad Camii batı cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 13: Sultan Murad Camii batı cephesi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 14: Sultan Murad Camii batı cephesi kemeri

Fotoğraf 15: Sultan Murad Camii örtü sisteminin üst görünümü

Fotoğraf 16: Sultan Murad Camii örtü sisteminin üst görünümü (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 17: Sultan Murad Camii örtü sisteminde kullanılan ahşap malzeme (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 18: Sultan Murad Camii alt ve üst sıra pencereleri

Fotoğraf 19: Sultan Murad Camii alt sıra pencereleri

Fotoğraf 20: Sultan Murad Camii üst sıra pencereleri

Fotoğraf 21: Sultan Murad Camii cephe duvarı detay

Fotoğraf 22: Sultan Murad Camii minaresi

Fotoğraf 23: Sultan Murad Camii minaresi (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 24: Sultan Murad Camii avlu kuzey giriş kapısı

Fotoğraf 25: Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısı

Fotoğraf 26: Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısından camiye geçişi sağlayan merdivenler

Fotoğraf 27: Sultan Murad Camii avlu doğu giriş kapısından cami harimine geçişi sağlayan pencere

Fotoğraf 28: Sultan Murad Camii Beyhan Sultan Türbesi'ne açılan avlu kapısı

Fotoğraf 29: Sultan Murad Camii Beyhan Sultan Türbesi'ne açılan avlu kapısı kitâbesi

Fotoğraf 30: Sultan Murad Camii doğu avlu duvarı

Fotoğraf 31: Sultan Murad Camii doğu avlu duvarı (Restorasyon sonası. 2020)

Fotoğraf 32: Sultan Murad Camii batı avlu duvarı

Fotoğraf 33: Sultan Murad Camii restorasyon sonrası avlu ve kuzey cephesi

Fotoğraf 34: Sultan Murad Camii avludan camiye geçişi temin eden giriş kapısı

Fotoğraf 35: Sultan Murad Camii cümle kapısı

Fotoğraf 36: Sultan Murad Camii cümle kapısı ahşap kanadı

Fotoğraf 37: Sultan Murad Camii cümle kapısı kemeri mukarnas detayı

Fotoğraf 38: Sultan Murad Camii ilk onarım kitâbesi

Fotoğraf 39: Sultan Murad Camii M. 1712 tarihli ikinci onarım kitâbesi

Fotoğraf 40: Sultan Murad Camii cümle kapısı üzerindeki kalemişi tasvirlerin yer aldığı panolar

Fotoğraf 41: Sultan Murad Camii cümle kapısı üzerindeki manzara tasvirleri (Restorasyon süreci devam ederken. Eylül 2019)

Fotoğraf 42: Sultan Murad Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 43: Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun başlığı

Fotoğraf 44: Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun başlığı

Fotoğraf 45: Sultan Murad Camii son cemaat yeri sütun kaidesi

Fotoğraf 46: Sultan Murad Camii son cemaat yeri batı kanadı

Fotoğraf 47: Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı

Fotoğraf 48: Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı mihrabiyesi (Restorasyon süreci devam ederken.
Ekim 2018)

Fotoğraf 49: Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı mihrabiyesi kalemişi süslemeleri (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 50: Sultan Murad Camii son cemaat yeri batı kanadı mihrabiyesi kalemişi süslemeleri (Restorasyon süreci devam ederken. Ekim 2018)

Fotoğraf 51: Sultan Murad Camii son cemaat yeri alt ve üst sıra pencereleri

Fotoğraf 52: Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı penceresi

Fotoğraf 53: Sultan Murad Camii son cemaat yeri doğu kanadı pencere üstü kalemişı süsleme.

Fotoğraf 54: Sultan Murad Camii son cemaat yeri alt sıra pencere alınlığı kalemişleri

Fotoğraf 55: Sultan Murad Camii son cemaat yeri batı kanadı giriş açıklığı

Fotoğraf 56: Sultan Murad Camii'nin 1912 - 1913 yıllarındaki görünümü. (Üsküp Hatırası s. 131)

Fotoğraf 57: Sultan Murad Camii batı cephesi (Tarihi tam olarak bilinmeyen eski bir fotoğraf)

Fotoğraf 58: 1963 depreminden sonra Sultan Murad Camii batı cephesinden bir görünüm (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi – RZZZSK Arşivi'nden)

Fotoğraf 59: Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısı

Fotoğraf 60: Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısı

Fotoğraf 61: Sultan Murad Camii son cemaat yeri ahşap kırma çatısı yenilenirken (Restorasyon süreci Ekim 2018)

Fotoğraf 62: Sultan Murad Camii harime giriş zemini

Fotoğraf 63: Sultan Murad Camii harim zemini

Fotoğraf 64: Sultan Murad Camii harimi

Fotoğraf 65: Sultan Murad Camii hariminde bulunan kâgir payeler

Fotoğraf 66: Sultan Murad Camii harimi kemerleri

Fotoğraf 67: Sultan Murad Camii harimi kemerleri

Fotoğraf 68: Sultan Murad Camii harimi paye yüzeyi süsleme detayı

Fotoğraf 69: Sultan Murad Camii harimi taş payesi

Fotoğraf 70: Sultan Murad Camii alt ve üst sıra pencereleri

Fotoğraf 71: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Fotoğraf 72: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Fotoğraf 73: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Resim: 18 - Sultan Murad Camii kuzey pencere üzerinde kalem işi bezeme (SZZSK Arşivi'nden)

ÜSKÜP MİLLÎ KONSERVASYON ARŞİVİ' inden 1963 yılı depreminden sonra çekilmiş fotoğraf

Fotoğraf 74: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme (1963 depreminden sonra)

Fotoğraf 75: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Fotoğraf 76: Sultan Murad Camii alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Fotoğraf 77: Sultan Murad Camii üst sıra penceresi

Fotoğraf 78: Sultan Murad Camii üst sıra penceresi

Fotoğraf 79: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili

Fotoğraf 80: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili (Restorasyon süreci 2018)

Fotoğraf 81: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili orta sahna çıkıntı yapan kısımdan detay

Fotoğraf 82: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili iki yanındaki çıkmalardan detay

Fotoğraf 83: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini ahşap kontrüksiyonu

Fotoğraf 84: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayaklar

Fotoğraf 85: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlıklarındaki süsleme

Fotoğraf 86: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlıklarındaki süsleme

Fotoğraf 87: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlıklarındaki süsleme

Fotoğraf 88: Sultan Murad Camii kadınlar mahfilini taşıyan ahşap ayak başlıklarındaki süsleme

Fotoğraf 89: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili doğu tarafındaki ahşap ayak başlığı süslemesi

Fotoğraf 90: Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkan doğu kanattaki merdivenler

Fotoğraf 91: Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkan doğu kanattaki merdiven korkuluklarından detay

Fotoğraf 92: Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkan batı kanattaki merdivenler

Fotoğraf 93: Sultan Murad Camii kadınlar mahfiline çıkan batı kanattaki merdiven başlığından detay

Fotoğraf 94: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili

Fotoğraf 95: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili

Fotoğraf 96: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili kafesi

Fotoğraf 97: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili altındaki tavan süslemesi

Fotoğraf 98: Sultan Murad Camii kadınlar mahfili altındaki tavan

Fotoğraf 99: Sultan Murad Camii harimini örten ahşap tavan (Restorasyon süreci 2019)

Fotoğraf 100: Sultan Murad Camii mihrabı

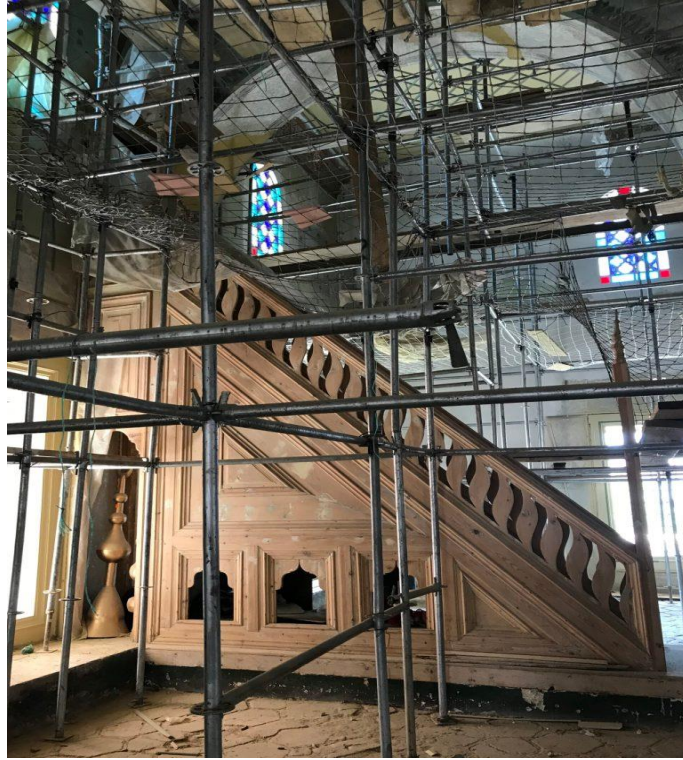
Fotoğraf 101: Sultan Murad Camii mihrabındaki süslemeler

Fotoğraf 102: Sultan Murad Camii mihrabı tepelik kısmındaki süsleme

Fotoğraf 103: Sultan Murad Camii mihrabı (Restorasyon süreci 2019)

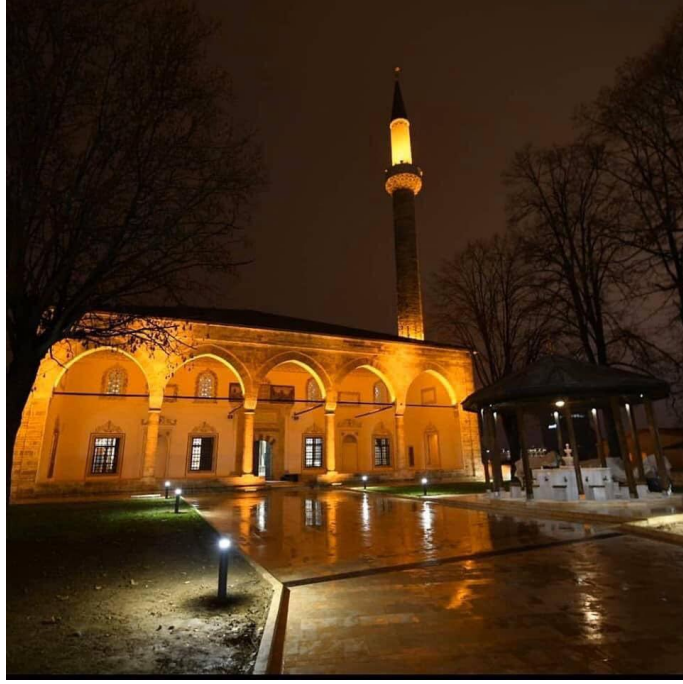
Fotoğraf 104: Sultan Murad Camii minberi

Fotoğraf 105: Sultan Murad Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 106: Sultan Murad Camii harimindeki hat yazılarından detay

Fotoğraf 107: Sultan Murad Camii avlusu (restorasyon sonrası)

Fotoğraf 108: Sultan Murad Camii şadırvanı 1970'li yıllardan bir görünüm

Fotoğraf 109: Sultan Murad Camii şadırvanı (restorasyon sonrası 2019)

Fotoğraf 110: Sultan Murad Camii 1963 depreminden sonraki görünümü

Fotoğraf 111: Beyhan Sultan Türbesi umumi görünüşü

Fotoğraf 112: Beyhan Sultan Türbesi güneybatı cephesi

Fotoğraf 113: Beyhan Sultan Türbesi girişı

Fotoğraf 114: Beyhan Sultan Türbesi inşa kitâbesi

Fotoğraf 115: Beyhan Sultan Türbesi önceden giriş revağının bulunduğu kısım

Fotoğraf 116: Beyhan Sultan Türbesi girişi (restorasyon süreci 2019)

Fotoğraf 117: Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencereleri

Fotoğraf 118: Beyhan Sultan Türbesi üst sıra penceresi (doğu cephesi)

Fotoğraf 119: Beyhan Sultan Türbesi alt ve üst sıra pencereleri (batı cephesi)

Fotoğraf 120: Beyhan Sultan Türbesi pencerelerindeki lokmalı demir parmaklıklar

Fotoğraf 121: Beyhan Sultan Türbesi örtü sistemi

Fotoğraf 122: Beyhan Sultan Türbesi iç mekâna giriş açıklığı

Fotoğraf 123: Beyhan Sultan Türbesi iç mekândan bir görünüm

Fotoğraf 124: Beyhan Sultan Türbesi iç mekân alt sıra penceresi ve sivri kemer alınlığı

Fotoğraf 125: Beyhan Sultan Türbesi ahşap pencere kanatları

Fotoğraf 126: Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencere alınlığındaki kalemişi süsleme

Fotoğraf 127: Beyhan Sultan Türbesi alt sıra pencere alınlığındaki kalemî süsleme detay

Fotoğraf 128: Beyhan Sultan Türbesi köşe pandantifleri

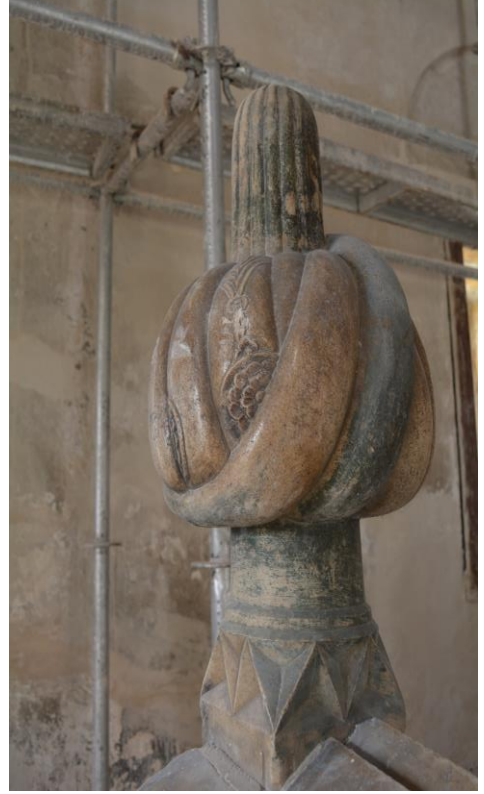
Fotoğraf 129: Beyhan Sultan Türbesi köşe pandantifleri altındaki mukarnas detay

Fotoğraf 130: Beyhan Sultana ait olduğu düşünülen mermer sanduka

Fotoğraf 131: Beyhan Sultan Türbesi kavuklu mermer sanduka

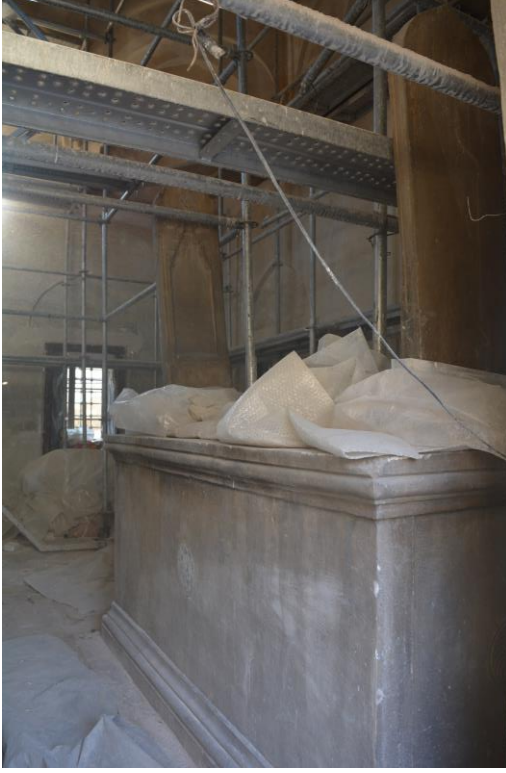
Fotoğraf 132: Sanduka başlığındaki kavuk

Fotoğraf 133: Kavuk süsleme detay

Fotoğraf 134: Kavuk üzerindeki mukarnas detay

Fotoğraf 135: Girişin sağındaki mermer tekne

Fotoğraf 136: Baş şâhidesi

Fotoğraf 137: Ayak şâhidesi

Fotoğraf 138: Çarkı felek süsleme detay

Fotoğraf 139: Girişin solundaki mermer tekne

Fotoğraf 140: Baş şâhidesi

Fotoğraf 141: Baş şâhidesi süsleme detay

Fotoğraf 142: Ayak şâhidesi

Fotoğraf 143: Güney cephedeki küçük tekne

Fotoğraf 144: Şâhideleri

Fotoğraf 145: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi görünüşü

Fotoğraf 146: Türbe ile cami duvarı arasındaki mesafe

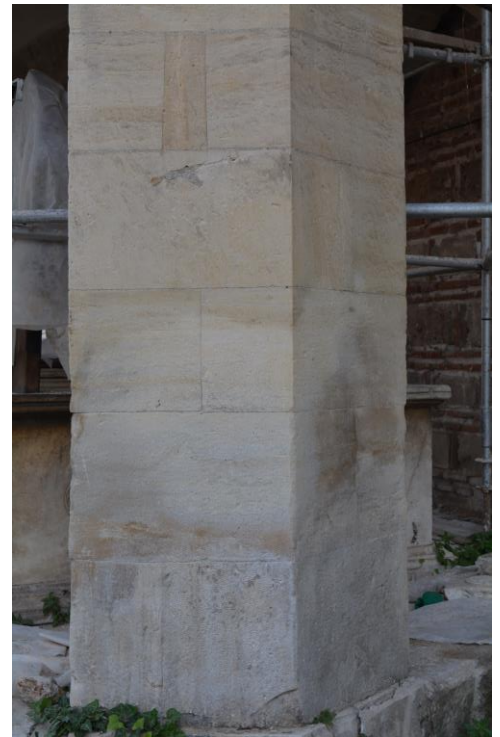
Fotoğraf 147: Türbe ve cami doğu cephe duvarı

Fotoğraf 148: Türbe sivri kemerleri

Fotoğraf 149: Kemerler arası demir gergiler

Fotoğraf 150: Türbe ayakları

Fotoğraf 151: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi kubbe içi süslemesi

Fotoğraf 152: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi örtü sistemi

Fotoğraf 153: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi süslemeleri

Fotoğraf 154: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi süslemeleri

Fotoğraf 155: Âyişe Hanım'ın kabri

Fotoğraf 156: Baş ucu şâhidesi

Fotoğraf 157: Ayak ucu şâhidesi

Fotoğraf 158: Tekne görünümü ve süslemeleri

Fotoğraf 159: Zeynep Hanım'ın kabri

Fotoğraf 160: Tekne baş ucu

Fotoğraf 161: Tekne yüzeyindeki süslemeler

Fotoğraf 162: Tekne yüzeyindeki süslemeler

Fotoğraf 163: Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi (Restorasyon süreci 2019)

Fotoğraf 164: Sultan Murad Camii Hazîresi

Fotoğraf 165: 1 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 166: 2 No'lu mezar taşı

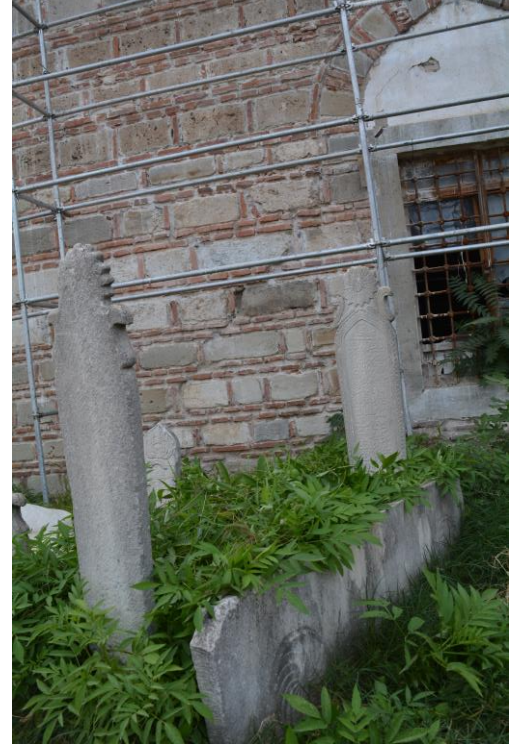
Fotoğraf 167: 3 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 168: 4 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 169: 5 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 170: 6 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 171: 7 No'lu mezar taşı

Fotoğraf 172: Yerinden çıkarılmış bir mezar taşı

Fotoğraf 173: Kırık mezar taşı

Fotoğraf 174: Kırık mezar taşı

Fotoğraf 175: Kırık mezar taşı

Fotoğraf 176: Saat Kulesi'nin restorasyondan önceki görünümü

Fotoğraf 177: Saat Kulesi görünümü (Restorasyon süreci 2018)

Fotoğraf 178: Saat Kulesi taş kaidesi ve giriş kapısı

Fotoğraf 179: Saat Kulesi geçişi sağlayan iri bademler

Fotoğraf 180: Saat Kulesi balkon ve külâhı (Restorasyon süreci 2018)

Fotoğraf 181: Saat Kulesi ahşap merdivenleri

Fotoğraf 182: Saat Kulesi ahşap kontrüksiyonlu iç yapısı

Fotoğraf 183: Saat Kulesi üst kısımdaki ahşap merdivenler

Fotoğraf 184: Saat Kulesi balkon bölümü

Fotoğraf 185: Saat Kulesi balkon bölümünden detay

Fotoğraf 186: Saat Kulesi saat çarkı

Fotoğraf 187: Saat Kulesi çanı

Fotoğraf 188: Saat Kulesi restorasyon sonrası günümüzdeki hali

Fotoğraf 189: Sultan Murad Camii Medresesi duvar kalıntıları

Fotoğraf 190: Sultan Murad Camii Medresesi duvar detay

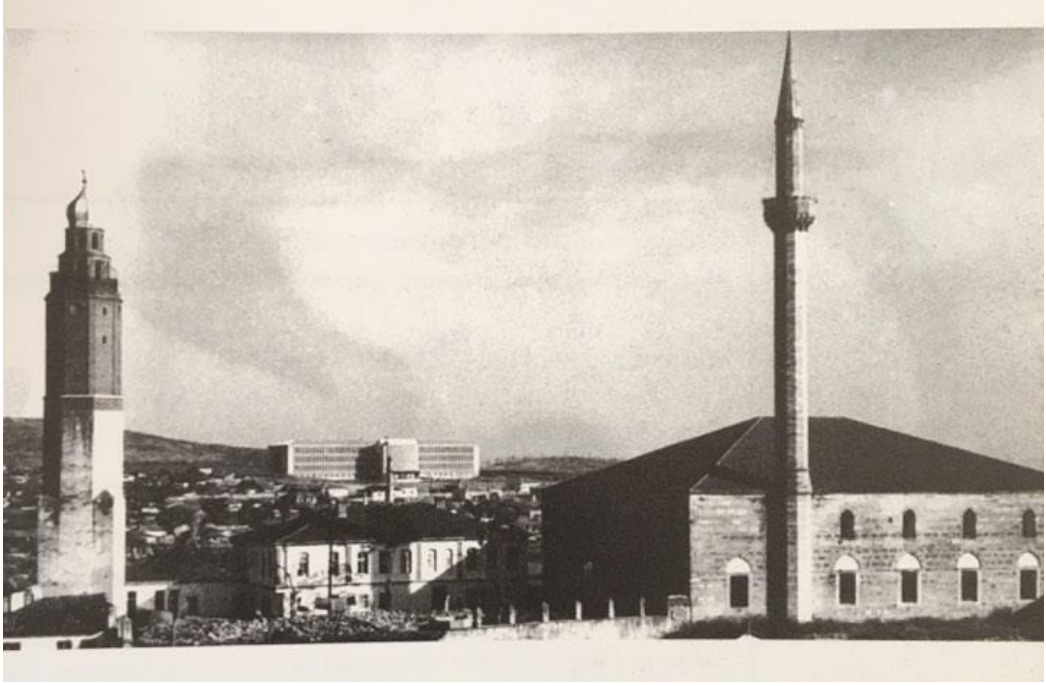
Fotoğraf 191: Sultan Murad Camii Medrese duvar kalıntısından detay

Fotoğraf 192: Sultan Murad Camii Medresesi duvar kalıntıları

Fotoğraf 193: Sultan Murad Camii Medrese kalıntıları (Lidija Kumbaracı Bogoyeviç / Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri s. 52)

Fotoğraf 194: 1963 Üsküdar Depremi'nden önce Sultan Murad Külliyesi

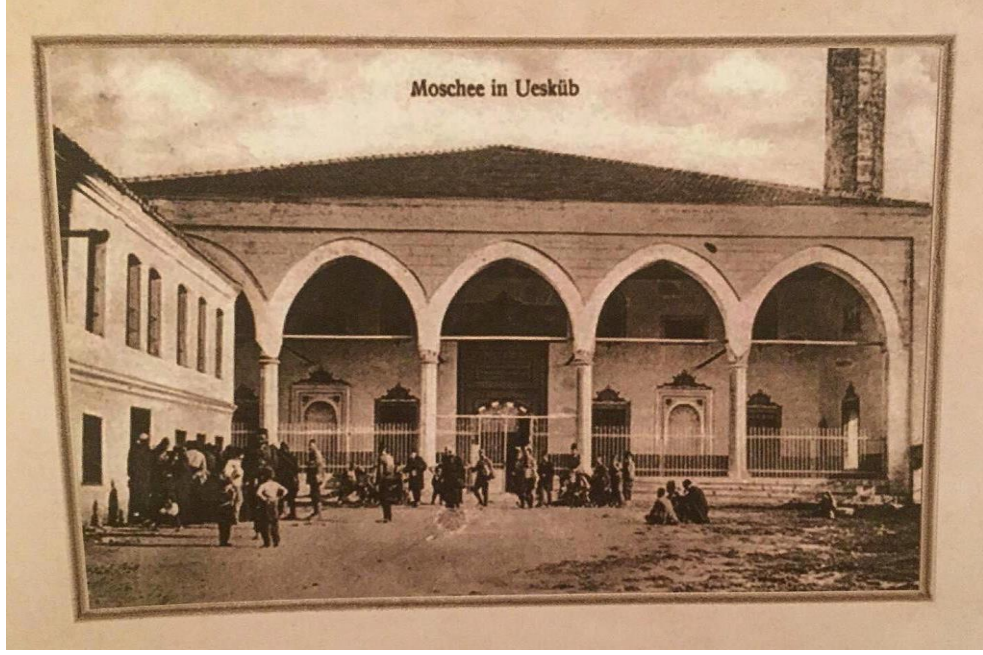
Fotoğraf 195: Sultan Murad Külliyesi

Fotoğraf 196: Sultan Murad Külliyesi'nin doğu cepheden genel görünümü

Fotoğraf 197: Saat Kulesi ve Mektep / Evkaf İdare

Fotoğraf 198: Ulema Meclisi 19. yy. - II. Dünya Savaşı öncesi (Üsküb Hatırası s. 219)

Resim: 2 - Sultan Murad Camii ve Saat Kulesi'nin doğudan görünüşü (Önge'den)

ÜSKÜP MİLLÎ KONSERVASYON ARŞİVİ' inden 1963 yılı depreminden sonra çekilmiş fotoğraf

Fotoğraf 199: 1963 Depremi sonrasında çekilmiş bir fotoğraf (Üsküb Milli Konservasyon Arşivi)

Fotoğraf 200: Sultan Murad Camii doğu cephесinin 1963 yılındaki deprem sonrası onarımı (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi)

Fotoğraf 201: Sultan Murad Camii son cemaat yeri 1966 onarımı sırasında (Üsküp Milli Konservasyon Arşivi-SZZSK Arşivi'nden)